

Historiske kilder fra Oddernes

Terje Sødal

Historiske kilder fra Oddernes

Høgskolen i Agder
Kristiansand
2002

Sammendrag

Publikasjonen inneholder et utvalg av historiske kilder fra Oddernes-halvøya i nåværende Kristiansand kommune. Her finnes kongebrev, manntall, skattelister, bøtelister, regnskaper, besiktigelsesbrev, domsbrev, vitnebrev, kontrakter, skjøter, skiftebrev samt to inskripsjoner på en runestein. Alle kildene er framstilt både i oversatt og original form. I noen tilfeller er også fotografi eller kopi av originalen tatt med som illustrasjon. Kildene er ordnet i fem kapitler etter emne; Folk og bosetning, Lovbrudd og straff, Oddernes kirke, Oddernes kongsgård og Prestebekken. Hvert kapittel starter med en beskrivelse som setter kildene inn i en historisk sammenheng.

Kildesamlingen er i første rekke beregnet for skolene i nærområdet og lærerstudenter ved Høgskolen i Agder, men vil også være av interesse for andre som er opptatt av lokalhistorie. Læreplanene for ungdomstrinnet og videregående skole setter krav om bruk av kilder i historiefaget og oppfordrer til bruk av nærmiljøet. Lokale kilder er imidlertid sjeldent publisert, og originalene kan være vanskelig å finne, lese og forstå. Denne samlingen gjør slikt materiale lettere tilgjengelig.

Skriftserien nr 86

111 sider

105,- kr

ISSN: 1503-5174 (elektronisk utgave)

ISBN: 82-7117-492-4 (elektronisk utgave)

© Høgskolen i Agder, 2002

Serviceboks 422, N-4604 Kristiansand

Emneord:

Oddernes
Lokalhistorie
Kildesamlinger
Historiske kilder
Kildepublikasjoner

Innhold

Forord	7
Tegnforklaringer	8
INNLEDNING	9
KAPITTEL 1: FOLK OG BOSETNING	13
Kilde 1.1: Gårdpart av Greppestøl blir gitt som sjelegave til biskop og domkirke i Stavanger 5. september 1429	20
Kilde 1.2: Brev til kongen om sjørøveroverfall på Oddernes 11. mars 1492	21
Kilde 1.3: Brev til kongen om sjørøveroverfall på Oddernes, trolig 1492	24
Kilde 1.4: Vitnebrev utstedt på Ellesi 1. februar 1531	25
Kilde 1.5: Skattemanntall for Oddernes sogn 11. november 1610	26
Kilde 1.6: Skiftebrev fra Ellesi 15. september 1630	35
Kilde 1.7: Koppskatten 1645. Utdrag som viser øvrighetspersoner på Odderneset med hushold	40
Kilde 1.8: Manntall over husmenn og strandsittere 1713	43
KAPITTEL 2: LOVBRUDD OG STRAFF	49
Kilde 2.1: Bøtlagte personer med bosted på Odderneset i perioden 1608-1634	52
Kilde 2.2: Tingsvitne fra Odde tingstue 16. desember 1640. Gunnar Alfsen Grim ble henrettet ved Oddernes kirke for drap	55
Kilde 2.3: Utdrag av lensregnskapene som viser utgifter til varetekt og henrettelse av en mann og to trollkvinner 1650	57
Kilde 2.4: Taksering av boet til to henrettede personer fra Møglestue 3. april 1650	59
Kilde 2.5: Dødsdom pga. flere store ”synder” (ekteskapsbrudd, samboerskap, navneforfalskning m.m.) i Odde tingstue 18. april 1650. Dommen har sammenheng med hekseprosessene samme år.	63
KAPITTEL 3: ODDERNES KIRKE	67
Kilde 3.1: Runesteinen	72
Kilde 3.2: Vitnebrev om godt rykte skrevet på Oddernes kirkegård 16. januar 1575	74
Kilde 3.3: <i>Grågås</i> – kirkelig jordebok som viser de faste årlige inntektene til Oddernes kirke, prestegård og presteembete, samt kirkas inventar. Ca. 1620.	76
Kilde 3.4: Fogdens tillatelse til kjøp av tømmer til bygging av et frittstående klokketårn ved Oddernes kirke, 3. februar 1647	82

KAPITTEL 4: ODDERNES KONGSGÅRD	83
Kilde 4.1: Brev fra kong Christian Quart til lensherre Palle Rosenkrantz med ordre om å finne et sted i nærheten av Flekkerøy festning der han kan bygge residens for seg og sine etterfølgere, 8. juni 1635	88
Kilde 4.2: Brev fra kong Christian Quart til lensherre Palle Rosenkrantz om den planlagte kongsgården på Oddernes, 30. august 1635	89
Kilde 4.3: Regnskap for byggingen av Oddernes kongsgård 1635/36	90
Kilde 4.4: Besiktigelse av Oddernes kongsgård 29. mai 1637	93
Kilde 4.5: Besiktigelse av Kongsgårdens skog 30. april 1651	95
KAPITTEL 5: PRESTEBEKKEN	97
Kilde 5.1: Kontrakt vedr. salg av sogneprestens kvernhus i Prestebekken 27. juni 1799	100
Kilde 5.2: Kontrakt om dam- og stemrettighet til Kyrstjønn 7. juni 1809	101
Kilde 5.3: Kontrakt om rett til å lede vannet fra Salvestjønn i ny trasé til Kyrstjønn 15. september/16. oktober 1810	103
Litteraturliste	107
Trykte kilder	109
Oppslagsverk	109
Historisk kart over Odderneset	111

Forord

To personer og to institusjoner skal takkes. Hilde Inntjore har gjennomgått hele manuset og gitt verdifulle kommentarer både av faglig og språklig art. Rune Røsstad har kommentert og forbedret mine oversettelser av tre middelalderbrev, kildene 1.2, 1.3 og 1.4. Jeg har dessuten fått bruke hans egen oversettelse av kilde 1.1. Personalet ved Statsarkivet i Kristiansand har ytt god service når jeg har rekvirert originalkildene for avskrift eller kopiering. Til slutt vil jeg takke min arbeidsgiver, institutt for historie ved Høgskolen i Agder, for å ha gitt meg FOU-tid slik at kildesamlingen i stor grad kunne lages i arbeidstida. Ansvaret for publikasjonen bærer jeg selvsagt alene.

Gimlemoen på Oddernes, juli 2002

Terje Sødal

Forsideillustrasjon: Skinnbrev fra 1429, kilde 1.1. (Foto: Riksarkivet.)

Tegnforklaringer

- ? Usikker oversettelse eller lesning
- [] Mangler i originalen
- { } Overstrøket i originalen
- \ / Tilskrevet over linjen i originalen
- < > Skrevet i marginen i originalen
- () Oversetterens tilføyelser

Kursiverte ord og bokstaver i oversettelser markerer at originalens skrivemåte er beholdt, for eksempel når betydningen er usikker.

Kursiverte ord og bokstaver i originalavskrifter markerer oppløste forkortelser. Noen forkortelser er likevel beholdt, for eksempel Ko: Ma: for Kongelig Majestet, for^{ne} for før nevnte og eftersch^{ne} for etterskrevne.

Innledning

Hensikten med denne publikasjonen er å gjøre historiske kilder fra nærmiljøet lettere tilgjengelig. Den er i første rekke beregnet for lærere i videregående skoler og ungdomsskoler på og rundt Oddernes, samt studenter ved allmennlærerutdanningen og praktisk-pedagogisk utdanning ved Høgskolen i Agder. Andre med interesse for områdets lokalhistorie vil forhåpentligvis også ha nytte og glede av kildesamlingen. Kan den også gi inspirasjon til å lage tilsvarende kildesamlinger for andre geografiske områder vil mye være oppnådd.

Hva er en historisk kilde?

I historievitenskapen defineres 'historiske kilder' som alt materiale, alle levninger fra fortida som tas i bruk for å gi oss svar på en problemstilling. En historiker arbeider vanligvis med skriftlige dokumenter og protokoller av ulike slag, men i prinsippet kan levningene være hva som helst som er overlevert til oss fra fortida, for eksempel brente bein i en gravhaug, et maleri eller en gotisk katedral. De 25 historiske kildene som er gjengitt i denne samlingen er alle skriftlige. Originaltekstene er skrevet på stein, skinn eller papir. Den eldste er fra 900-tallet, den yngste fra 1810.

Hvor er Oddernes?

Det er noe uklart hvilket geografisk område 'Oddernes' i dag betegner. Ingen vil være i tvil om at Oddernes kirke er på Oddernes, men ligger Oddernes kolonial på Oddernes eller Lund? Dersom en sier at Lahelle og Kuholmen er å finne på Oddernes vil nok mange protestere. Historisk sett er det likevel slik. Opprinnelig var Oddernes, eller Otrunes, et landskapsnavn; en betegnelse på halvøya mellom Otra og Topdalsfjorden. Otrunes betyr "neset ved Otra", og elvenavnet kommer igjen fra dyret oter. 'Oddernes' har imidlertid også vært brukt som navn på større, administrative enheter. Sognet omfattet, foruten det nevnte kjerneområdet, Flekkerøya, Vågsbygda og Torridalen. Store deler av Randesund hørte også med fram til 1861. Samme utstrekning hadde herredet og den senere kommunen, men Randesund ble skilt ut som eget herred først i 1895. Oddernes var egen kommune til 1965 da den gikk inn i Kristiansand (stor)kommune.

Vi må altså skille mellom det geografiske Odderneset og Oddernes som administrativt distrikt. Det siste eksisterer altså ikke lenger, bortsett fra i kirkelig sammenheng som navn på menigheten som sokner til Oddernes kirke. I denne kildesamlingen vil betegnelsen

'Odderneset' referere til halvøya mellom Otra og Topdalsfjorden, mot nord avgrenset til og med Sødal, Gill og Justnes. Alle kildene er fra dette området.

Bakgrunnen for kildesamlingen

Skolens læreplaner utgjør en viktig bakgrunn. Både læreplanen i historie for videregående skole og læreplanen i samfunnsfag for ungdomsskolen pålegger bruk av historiske kilder i undervisningen. En oppfordres dessuten til å utnytte og utforske nærmiljøet. Lokale historiske kilder egnet til bruk i skolen er imidlertid sjelden vare. Lite er avskrevet, oversatt og publisert. Originaldokumenter fins i arkiver og biblioteker, men det vil oftest være tidkrevende å lete dem opp. Kilder eldre enn ca. 1870 er vanligvis skrevet med gotisk håndskrift. Slik skrift kan ikke leses uten en viss trening. Dessuten blir de språklige vanskelighetene større jo eldre kilden er. Middelalderens norrønt og tidlig nytids danske embetsmannspråk bør oversettes til moderne norsk hvis de skal anvendes i historiefaget i skolen. Ikke-oversatte kilder kan likevel brukes i norskfaget når hensikten er å studere språklige forhold.

Om oversettelsene

Alle kildene i samlingen finnes både i oversettelse og på originalspråket, i den rekkefølgen. Å oversette norrøne, mellomnorske og gamle danske tekster til moderne norsk er ingen enkel sak. En stilles overfor en rekke utfordringer av både semantisk og syntaktisk karakter. Et grunnleggende dilemma er dette: Bør en modernisere språket slik at den oversatte teksten i størst mulig grad følger dagens språknormering? Eller skal en beholde originalens setningsbygning og begreper, bare oversette "ord for ord" og dermed presentere kilden i sin opprinnelige form? De to alternativene kan ses som ytterpunkter i hver sin ende av en skala. Det finnes mange mellomløsninger. Jeg har tilstrebet å la de formale delene – oftest innledning og avslutning - stå i sin opprinnelige form, mens det innholdsmessige, selve saken som presenteres, i større grad er modernisert. De fleste dokumentene har hatt en rettsstiftende funksjon og var derfor underlagt krav om et formalisert oppsett. Det vil etter mitt syn være uheldig å bryte opp disse standardiserte formularene fordi de bærer i seg viktige trekk ved samfunnsorganisasjonen og rettssystemet.

Om kildeutvalget

Samlingen inneholder 25 kilder av til dels svært ulik karakter og ulikt omfang. Her finnes brev til og fra kongen, manntall, skattelister, bøtelister, regnskaper, besiktigelsesbrev, domsbrev, vitnebrev, kontrakter, skjøter, skiftebrev og runeinnskrifter. Felles for alle er at

innholdet har med Odderneset å gjøre. Det har vært et mål å vise noe av mangfoldet som finnes av eldre lokalt kildemateriale. Men den lokale kilden vil ofte uttrykke noe mer allment, den kan ha en overføringsverdi til regional og nasjonal historie, i noen tilfeller også til europeisk og global historie. For eksempel viser et dokument fra 1492 (kilde 1.1) at en part av gården Greppestøl gis som sjelegave til biskopen og domkapitlet i Stavanger. Slike eiendomsoverføringer til kirkelige institusjoner var et vanlig fenomen i middelalderen. Ved reformasjonen hadde kirka hånd om 47,5% av all jordeiendom i Norge. Kilden kan dermed lære oss noe om kirka som samfunnsmakt, og praksisen med sjelegaver har å gjøre med religiøs mentalitet. Det var bare en part av Greppestøl som ble avstått, uttrykt i antall månedsmatsbol.¹ Vi kan derfor bruke kilden som eksempel på partseiesystemet, den utbredte praksisen med flere eiere til en gård.²

Periodemessig er 1600-tallet overrepresentert. Dette gjenspeiler nok mitt eget faglige ståsted. Kildene er gruppert under fem emneområder og kapitler (se disposisjon nedenfor).

Hvordan bruke kildesamlingen?

Som nevnt er kildesamlingen skrevet for lærere og lærerstudenter. Den endelige målgruppen er likevel elevene. Dersom læreplanenes intensjoner om kildebruk skal kunne oppnås bør nok lærerne lede elevene i ønsket retning.

Hvert kapittel innledes med en relativt fyldig emneomtale som setter kildene inn i en større sammenheng. Denne konteksten vil forhåpentligvis gi læreren den nødvendige bakgrunnsinformasjon. Hvordan emnet skal presenteres for elevene, hvilke kilder som skal brukes og hvilke spørsmål som skal stilles, vil den enkelte lærer selv kunne avgjøre.

Kapittelinnledningene har en form som gjør at de også kan leses som en vanlig historiefremstilling, uavhengig av de tilhørende kildene. Samlet vil de utgjøre en kortfattet innføring i det vi i dag vet om Oddernesets historie.

Disposisjon

Kildene er ordnet i fem emner, som hver utgjør et kapittel: 1) Folk og bosetning, 2) Lovbrudd og straff, 3) Oddernes kirke, 4) Oddernes kongsgård og 5) Prestebekken. Hvert kapittel innledes med en framstilling av emnet. Som oftest vil denne være kronologisk oppbygd.

¹ Månedsmatsbol var en vanlig landskyldbeteignelse i denne delen av Agder i middelalderen. Se også neste note.

² Det er problematisk å anvende termen 'eiere' i middelalder og tidlig nytid. De fleste partseiere hadde kun rett til landskyldinntekter, det vil si en årlig leie av jordparten. Det vil føre for langt å gå nærmere inn på dette her, se for eksempel *Norsk historisk leksikon*: "landskyld".

Deretter følger kildene, først i oversatt form, så på originalspråket. Hver kilde avsluttes med en henvisning til originalens arkivreferanse, eller til publikasjon dersom kilden er trykt.

Kapittel 1: Folk og bosetning

Mer enn noe annet er det bosetningshistorien som gjør Odderneset til et interessant område for arkeologer og historikere. Mye tyder på at det har vært kontinuerlig bosetning i flere tusen år mellom Otra og Topdalsfjorden. Utgravningene av to jernalderlandsbyer har gitt kunnskap av nasjonal betydning. Nedenfor skal vi følge bosetningsutviklingen fra de eldste tider til i dag. Årsaker til at menneskene fant det så attraktivt å bo her vil bli drøftet til slutt.

Når kom de første menneskene til Odderneset?

Da istida ebbet ut for om lag 12000 år siden lå de sentrale delene av Odderneset under vann. Men landet hevet seg da trykket fra ismengdene forsvant. Snart lå slettene der som tørt land med god sand- og leirjord. Klimaet ble varmere og ga grunnlag for et rikt plante- og dyreliv. Sannsynligvis kom de første menneskene tidlig til Odderneset. I eldre steinalder (til ca. 4000 f.Kr.) levde folk som nomader, de var jegere og sankere. Først med jordbruket i yngre steinalder (ca. 4000-1800 f.Kr.) kom fast bosetning. Fra denne tida er det blant annet funnet flintsigder og flintøkser som trolig var beregnet for jordbruk.³ En boplass fra 2500 f.Kr. ble påvist i 1947 under arbeid med Gimleveien. Spor etter steinalderboplasser er også funnet på Sødal og Justnes.⁴

Det er ikke funnet boplasser fra bronsealderen (ca. 1800-400 f.Kr.). Derimot er det gjort flere gjenstandsfunn, og en gravrøys på Ringknuten kan være fra denne tida.⁵

Jernalderlandsbyene

Gjennom arkeologiske undersøkelser i forbindelse med bygge- og veiarbeider ble det på 1970- og -80-tallet gjort bosetningsfunn som vakte stor oppsikt. To landsbyer ble avdekket.⁶

Den eldste landsbyen ble funnet på Bjørndalssletta i 1988 da E-18 skulle legges om. Man oppdaget spor etter 23 bygninger fra før-romersk jernalder (ca. 400 f.Kr.- år 0). Alle bygningene har vært av tre. 18 hus var såkalte langhus. De fleste har trolig vært boliger, men i minst ett av langhusene har det vært fjøs. Her ble det påvist båsskiller. Man fant også rester etter fem grophus, det vil si hus nedskåret i jorda slik at golvet lå under bakkenivå. Disse ble trolig brukt som verkstedhytter og lignende. Grophusene på Bjørndalssletta er de eldste som

³ Larsen 1990 s. 14, Stylegar 2000b s. 125, 127.

⁴ Larsen 1990 s. 13f.

⁵ *ibid.*, s. 15.

⁶ Min beskrivelse av landsbyene baserer seg på Rolfsen 1976 og Rolfsen 1992.

noen gang er påvist i Norge. Gårdsdriften har vært basert på korndyrking og husdyrhold. Det var også spor etter jernutvinning.

Da Oddernes menighetshus skulle bygges og kirkegården utvides fant man i 1971-72 spor etter 25 bygninger fra romersk jernalder (ca. år 0 – 400 e.Kr.) og folkevandringstid (ca. 400 e.Kr. – 550 e.Kr.). Av disse har 14 vært langhus og 11 vært grophus. Dette var første gang jernaldergrophus ble påvist i Norge. Både i og utenfor husene ble det funnet brente bein av ku/okse, sau/geit og gris. Man kunne også påvise korndyrking. En rekke gjenstandsfunn tyder dessuten på at landsbyen har hatt produksjon av mer håndverksmessig karakter.

Hva gjør de to landsbyfunnene så spesielle? Man har lenge antatt at jordbruksbefolkningen i Norge fra de tidligste tider har vært knyttet til *gården* (enkeltgården) som bosetningsenhet, i motsetning til det europeiske kontinentet der gårdsbrukene var samlet i *landsbyer*. Funnene av de to landsbyene på Odderneset sammen med en tredje, lignende bosetning på Augland i Torridal og en fjerde på Forsandmoen i Rogaland, stiller store spørsmålstegn ved tidligere oppfatninger. Har landsbybosetning vært det typiske i det sørlige Norge til langt opp i jernalderen? Er enkeltgården som bosetningsenhet derfor yngre enn vi tidligere har trodd?

Landsbyer i jernalderen av tilsvarende type som på Odderneset er vel kjent på Jylland. Kanskje har jernaldermenneskene i det sørlige Norge hatt tettere forbindelser over Skagerrak enn man til nå har antatt? Perry Rolfsen mener likheten i landsbybosetningene er så store at det gir grunnlag for å reise spørsmålet om Kristiansandsområdet i realiteten var en jysk provins på denne tiden?⁷

De to landsbyfunnene er også interessante kronologisk sett. Landsbyen på Bjørndalsletta etterfølges av landsbyen ved kirka. Den første ble fraflyttet omtrent da den siste ble påbegynt. Dette har fått arkeologene til å anta at vi har å gjøre med en ”landsby på vandring” – også et fenomen som er kjent fra Danmark.⁸ Kanskje ble det etter hvert mindre gunstig å bo på Bjørndalssletta? Man kan ha funnet bedre boforhold oppe på høydedraget. Årsaken er ukjent, men det er mulig at landsbyboerne foretrakk den tørrere sandjorda på det sistnevnte stedet framfor den fuktige leirjorda på Bjørndalssletta. Hvis denne teorien er riktig ligger det sannsynligvis en klimaendring bak.

⁷ Rolfsen 1992 s. 48.

⁸ *ibid.*, s. 42

Stormannsgården

Etter folkevandringstid, som avslutter eldre jernalder, følger yngre jernalder (ca. 550-1050 e.Kr.) og middelalder (ca. 1050-1536).⁹ Som vi har sett vet vi nå mye om Oddernes i eldre jernalder. Bosetningshistorien for yngre jernalder og første del av middelalderen ligger derimot stort sett i mørke. Trolig vil forskning i tida framover gi oss et mer utfyllende bilde av disse nærmere tusen årene. Hva vet vi per i dag?

La oss ta utgangspunkt i runesteinen ved Oddernes kirke. Den vil bli mer utførlig omtalt senere (kilde 3.1); her skal vi nøye oss med å konstatere at steinen indikerer et maktsentrum – et høvdingsete – på Oddernes på 900- og 1000-tallet. At det ble bygd kirke her peker i samme retning. Teorien om Oddernes som maktsentrum har også støtte i en rekke gravfunn. Viktigst er det store feltet med gravhauger som lå like syd og til dels vest for kirken. Kjerneområdet ble kalt Kjempegravene, og navnet finnes fortsatt i borettslaget til høyblokkene som ligger der gravhaugene lå. Dette har vært et av Agders største jernaldergravfelt.¹⁰ Haugene ble ødelagt i årene omkring 1800 i forbindelse med at rike byborgere kjøpte opp deler av Lundsområdet for å drive parselldyrking. I dag står bare to hauger tilbake. De kan ses på Gimlemoen mellom Spicheren treningsenter og Høgskolen i Agder.

På Tobienborg like syd for kirken er det funnet spor etter to båtgraver. Den ene inneholdt en rekke gjenstander, deriblant sverd og andre våpen samt fiske- og jordbruksredskaper. Båtgravene er fra yngre jernalder. Den som inneholdt gjenstander kan dateres mer presist til 700-tallet.¹¹

Inne på selve kirkegården er det også gjort funn av gravgods fra før-kristen tid. Det er funnet to sverd, to økser og en spydspiss.¹²

Når man vurderer gravhaugene, båtgravene og våpenfunnene på kirkegården under ett ser vi at området har kontinuitet som gravplass fra hedensk til kristen tid. Og det indikerer maktkonsentrasjon. At Oddernes har vært et maktsentrum over lang tid er idag allment akseptert blant forskerne.¹³

Bosetningsstrukturen i yngre jernalder og et stykke inn i middelalderen vet vi som nevnt mindre om. Vi kan likevel slå fast at det må ha vært en stormannsgård her rundt 1000-

⁹ Her brukes arkeologisk periodisering. Historikerne regner middelalderen fra ca. 800.

¹⁰ Larsen 1990 s. 18.

¹¹ Larsen 1990 s. 19, Stylegar 1999 s. 12.

¹² Larsen 1990 s. 20.

¹³ Bagøien 1976 s. 123-145, Larsen 1990 s. 18f., Rolfsen 1993 s. 191, Stylegar 2000a s. 113f., 147, Låg 1999 s. 125, 162f., Rudjord 1974 s. 58.

tallet, men forbindelsen bakover i tid, til landsbybosetningen, og framover til navnegårdene som trer fram i skriftlige kilder fra 1400-tallet av, er høyst uviss.

Det var tre store navnegårder sentralt på Oddernes – Ellesi, Odde og Møglestue, utenom prestegården. Vi vet ikke nøyaktig hvor tunene lå og grensen mellom gårdene gikk, men de har alle ligget relativt nær kirka. Ellesi lå etter alt å dømme på Bjørndalssletta. Både på kart og i skriftlige kilder fra 1600- og 1700-tallet finner vi stedsnavn som ”Elsemarken” (Ellesimarken) og ”Elsebekken” (Ellesibekken) her.¹⁴ Utgravningene av jernalderlandsbyen på Bjørndalssletta ga også funn som kaster nytt lys over middelalderbosetningen. Det ble nemlig funnet stolpehull etter hus fra tidlig middelalder og høymiddelalder, dateringene som ble gjort var fra perioden 1000-1280.¹⁵ Bosetningen i denne delen av Bjørndalssletta ble altså tatt opp igjen etter cirka tusen år. Trolig har det vært en del av gården Ellesi arkeologene støtte på.

Bygdebokforfatter Kåre Rudjord antar at Møglestue, som betyr ”den store stua” og området som senere ble prestegård har utgjort stormannsgården på Oddernes. Den har trolig hatt navnet Otrunes etter elva Otra, altså ”neset ved Otra”, som senere har blitt til ”Oddernes”. Etter at kirka kom ble prestegården etablert til underhold for presten.¹⁶ Torbjørn Låg antyder derimot i sin bosetningsstudie at hele Odderneset opprinnelig kan ha utgjort én storenhet som senere har blitt oppdelt. Han peker på at de nevnte gårdene, sammen med Greppestøl, samlet har en ganske rett yttergrense mot nord som skjærer tvers over det indre Odderneset.¹⁷ Det må tilføyes at også Rudjord har tanker om en opprinnelig storgård som har dekket hele Odderneset, og at befolkningsøkning her kan ha medført at det ble behov for å rydde nye gårder i distriktet omkring.¹⁸

Fra gårdbrukere til husmenn

Når vi kommer fram til tidlig nytid (1536-1800) blir bosetningsbildet klarere fordi vi nå får en rekke skriftlige kilder. Som nevnt fantes tre store navnegårder i nærheten av kirka i tillegg til prestegården. Navnegården Ellesi var igjen delt inn i to skatte- eller matrikelgårder; Østre Ellesi og vestre Ellesi. På samme måte var Odde delt inn i Ytre Odde og Øvre Odde. Møglestue var udelt, slik at skattegården falt sammen med navnegården. Hver av disse fem

¹⁴ For eksempel kart fra 1795 over Kongsgårds utparsellering (stiftamtmannens del) i kartsamlingen SK/0034, Statsarkivet i Kristiansand. I kilde 1.6 nevnes ”Ellesi bekk”.

¹⁵ Muntlige opplysninger fra Perry Rolfsen 5.4.2002. Funnet av middelalderbosetning nevnes kort i Rolfsen 1992 s. 38 og Larsen 1990 s. 20.

¹⁶ Rudjord 1974 s. 80.

¹⁷ Låg 1999 s. 81ff.

¹⁸ Rudjord 1968 s. 533.

skattegårdene var igjen oppdelt i to eller flere bruk. Med bruk eller gårdsbruk menes en egen jordbruksproduserende enhet bestående av en kjernefamilie og eventuelle andre husholdsmedlemmer som for eksempel tjenere.

I 1635 ble Ellesi, Odde og Møglestue ekspropriert av kongen for å skaffe plass til den nye kongsgården som skulle bygges. Bøndene måtte flytte til andre bygder der de fikk gårder som kongen inntil da hadde eid, såkalt krongods, i erstatning. Dette tas nærmere opp i kapittel 4.

Senest fra 1500-tallet ble det bygget en del hus på Odderneset av folk som ikke primært drev jordbruk, men livnærte seg av ulike typer håndverk, fiske, sjøfart eller handel. Siden hele Odderneset tilhørte gårdene og prestegården, måtte folkene i de nye husene leie hustomta av bøndene eller presten. I skattelistene på 1600-tallet blir slike folk kalt 'husmenn', men vi må være forsiktige med å trekke altfor nære paralleller til 1700- og 1800-tallets husmannsvesen slik det blir definert i norsk historieskriving, der husmennene utgjør en sosialt mindreverdige gruppe underlagt bøndene i et ganske undertrykkende avhengighetssystem med arbeidsplikt og andre tunge ytelser. Likevel finnes det fellestrekk. En husmannsplass var alltid en ikke særskilt skyldsatt eller matrikulert enhet; den var ikke "taksert" og ført inn i offentlige jordeiendomsregistre som eget skatteobjekt slik gården den lå under var. Bonden betalte skatt av gården, men husmannen betalte ikke skatt av husmannsplassen. Derimot betalte han leie til bonden på gården plassen tilhørte. Husmannen kunne også bli pålagt skatt, men bare dersom skatten hvilte på person i stedet for bosetningsenhet. Slik skatt ble utskrevet av og til, men ikke hvert år.

Kilde 1.5 er den eldste bevarte listen over en slik "personlig skatt"; den såkalte landskatten fra 1610. Under kategorien "husmenn" finner vi 65 personer. Disse er husstandsoverhoder i hvert sitt hushold, slik at den totale plassbefolkning, som også må inkludere kvinner, barn, tjenere og andre, er langt høyere. Riktignok gjelder listen hele Oddernes sogn, ikke bare selve Odderneset. En del av de nevnte har derfor vært bosatt andre steder. I 1661 hadde kongsgården 24 husmannsplasser på Odderneset. Prestegården hadde seks. I manntallet i 1664 nevnes derimot bare 19 under kongsgården, mens prestegården nå er oppført med hele 14 husmannsplasser. Samlet kan vi altså regne med rundt 30 husmannsplasser på Odderneset i 1660-årene. Hovednæringen til flere av plassfolkene framgår også av kildene. Vi finner en hjulmann, en klokker, en salmaker, en skredder, en sagmester og en styrmann her.¹⁹

¹⁹ Sødal 1996 s. 54.

Som nevnt ovenfor ble de fem skattegårdene på det sentrale Odderneset ekspropriert i 1635. Bøndene måtte flytte. Plassfolkene fikk derimot bli, men var fra da av husmenn under kongsgården, etter hvert reelle husmenn med arbeidsplikt. Også prestegården hadde husmenn. Kilde 1.8 er et manntall over husmenn og strandsittere (husmenn ved kysten) fra 1713. Her finner vi navn på og næringsvei for husmenn og huskvinner, det vil si enslige kvinner og enker.

Det bodde dessuten stadig flere øvrighetspersoner på Odderneset. En liste over disse fra 1645 finnes i kilde 1.7.

Mot vår egen tid

Mot slutten av 1700-tallet ble kongsgårdens mark utparsellert til rike byborgere som ønsket å drive jordbruk 'på si'. Også selve kongsgården kom på private hender (kapittel 4). Prestegårdens grunn ble også i stor grad kjøpt opp. Utover 1800-tallet ble flere av de gamle husmannsplassene skyldsatt og dermed omgjort til gårdsbruk. Det ble også bygd mange nye hus av folk som ikke drev jordbruk, særlig langs Otra. De gamle befolkningssentraene i Klynga og på Lahelle, som den gang ble kalt henholdsvis Øvre og Nedre Lund, ble stadig større. I 1921 ble den ytre delen av Odderneset, stort sett svarende til bydelen Lund i dag, overført fra Oddernes kommune til Kristiansand bykommune. Utbyggingen ekspanderte sterkt i de delene som var overført til byen. Men den virkelig store utbyggingsepoken var årene etter den andre verdenskrig. Hele Lundsområdet ble da tett utbygd. Etter hvert ble også Kongsgårdområdet, Gimlekollen og Sødalsområdet lagt ut til nye boligfelt. Oddernes kommune opphørte da den i 1965 gikk sammen med Randesund og Tveit inn i Kristiansand storkommune. I dag bor det om lag 10000 mennesker på det historiske Odderneset.

Hvorfor Odderneset?

Hvorfor har Odderneset vært et befolkningsentrum gjennom tidene? Når det gjelder de siste hundreårene, etter 1641, er sammenhengen klar. Grunnleggelsen av Kristiansand medførte økt næringsaktivitet og dermed nye muligheter for arbeid og inntekter. Økonomisk sett var Odderneset en del av byen. Byen vokste som sentrum for handel, håndverk, skipsbygging og sjøfart, samt kirkelig, sivil og militær administrasjon. Denne aktiviteten skapte etterspørsel etter varer og tjenester. Behovet kunne bare dekkes ved å trekke på byens omland. Likevel blir det for enkelt å gi Christian IV og bygrunnleggelsen all ære for Oddernesets utvikling etter 1641. Dersom ikke kongen hadde grepet inn i 1641, ville det etter all sannsynlighet likevel ha vokst fram en småby langs OTRAS elvebredder, slik det har gjort ved utløpene av

andre sørlandselver. Odderneset hadde nemlig en bymessig økonomisk struktur med stor handelsaktivitet og en mangesidig håndverksproduksjon lenge før 1641, og Oddernes sogn var allerede et administrativt og militært sentrum. En kan derfor hevde at Kristiansand ble grunnlagt midt i Oddernes sogn fordi mange av forutsetningene for byutvikling lå vel til rette her – relativt tett bosetning, stor handel, et differensiert næringsliv, Oddernes kongsgård og Flekkerøy festning.

Men hvorfor valgte menneskene å bosette seg her fra de tidligste tider? Her er det vanskelig å komme utenom geografi og naturressurser. Odderneset lå gunstig til ved utløpet av to av sørlandets lengste elver – Otra og Topdalselva. Det åpne landskapet og gode jordsmonnet la forholdene vel til rette for jordbruk. Det var god tilgang på ferskvann i Prestebekken og andre små vassdrag. Nærheten til kontinentet gjorde at mye av varestrømmen og kulturimpulsene gikk gjennom Odderneset. Stedsnavnet Lahelle, ved OTRAS østre bredd, er svært gammelt og betyr "lasteplass". Her har det nok vært varebytte og handel i uminnelige tider. Da skogen fikk kommersiell betydning gjennom sagbruksdrift og trelasthandel fra 1500-tallet av, ble Odderneset et naturlig knutepunkt. Elvene var fløtningsveier, og tømmer og plank ble lastet om bord i utenlandske fartøyer i flere utskipningshavner rundt Odderneset.

Det er nærliggende å konkludere: "Uten Oddernes – ingen Kristiansand". Byen ville neppe ha blitt grunnlagt om ikke området allerede var et økonomisk, administrativt og militært sentrum. Derfor er Oddernesets historie også byens historie.

Kilde 1.1: Gårdpart av Greppstøl blir gitt som sjelegave til biskop og domkirke i Stavanger 5. september 1429

Oversettelse²⁰

Alle de menn som ser eller hører dette brevet, sender Åsulv Hallkjellsson, svoren lagrettemann, Guds og sin hilsen. Jeg kunngjør at jeg kjennes med dette mitt åpne brev at jeg, med ja og handtaking og fullt ja-ord og samtykke av Torbjørg Ulfsdatter, mi eiga kone, har gitt min verdige herre og åndelige far, herre Audun som med Guds miskunn er biskop i Stavanger, og hans kirke 5 månedsmatbols jord av min og Torbjørgs min hustrus jord, som heter Greppstøl og ligger i Oddernes sogn, til evig eie og fullt oppgjør, med alle deler og herligheter som ligger til og som har ligget til fra eldre og nyere tid, utengårds og innengårds, fra oss og våre arvinger. Og unner da forannevnte Audun og hans kirke oss til sjelehjelp uten å gå tilbake på det. Til større sikkerhet, så bad jeg disse gode menn, sira Bjørn Toresson og sira Andor Hallsteinsson, korsbrødre i Stavanger, Andre Reidarsson, ombodsmann for herre Endrid, ridder på Tønsberghus, og Erik Tolleifson om å sette sine innsegl med mitt på dette brevet som ble skrevet på Oddernes mandagen nærmest før den andre Mariamessa i året 1429.

Kilden på originalspråket

Ollum monnum þeim sem þetta bref sea ædher høyræ sendher Asulfwæ Halkielsson sworn logrettis man q. g. oc sinæ kunniktgerandhe at ek kennis þess med þesso mino ofno brefwe at ek hef wir gefwet med jaa oc handharbandhe med fullo jayrdhe oc samþykt Þorbiorghæ Wlfsdottor eigner kono minne minom vyrdhælighom herre oc andhælighom fædre herre Audone med gudz naad biskupe j Stawangre oc hans kirkiu v mamatabol jardher j jord minne oc Þorbiorghæ husprøy minne er Græppæstodhul either oc ligger j Ottrones sokn til æwærdhælighæ eign oc alz afrædhis med ollum lutum oc lunnynndhom som till ligghæ oc leghet hafwa fra forno oc nyo vtten gardz oc jnnan fra okker oc waarom erfwinghiom oc vndher fyrnemfden herre Audhun oc hans kirkiu, ooss til saalæhialper vtten alt afterkall. Till meire visso þa badh ek þessæ godhe men sira Biorn Þoresson oc sira Andhoor Halsteinsson koor(s)brødher j Stawangre Andris Reidharsson embisman herre Endrid riddare a Tonsbergshws oc Eirik Þolleifsson setia sin jnsigle med mino firir þette bref er giort war a Ottronese manædaghen neste firir Maria messo siidhare anno domini m^ocd^oxx^oix.

Bakpá: Bref firir Græppostodull.

Fotografi av originaldokumentet finnes på omslaget.

Brevet er trykt, men ikke oversatt, i *Diplomatarium Norvegicum* IV nr. 838. Det er også gjengitt og oversatt i Rune Røsstad: *Mellomalderbrev som kjelder i historieundervisninga*, Skriftserien nr. 53, Høgskolen i Agder, Kristiansand 1999, vedlegg 1 s. 15.

²⁰ Oversatt av Rune Røsstad.

Kilde 1.2: Brev til kongen om sjørøveroverfall på Oddernes 11. mars 1492

Oversettelse

(De første linjene er svært usikre da denne delen av originalbrevet er sterkt skadet.)

.....hus i Aase, ny Kjetil/kjele(?)
..... så mye som..... gi en del
.....i loftet og brenneså siden i b.....og stod
..... fire kyr, og etorsson dersiden i
kyndelsmessedag.....de, segde da
langt.....kom til en.....koss : k, tok der bort
3 flesk.....jord, og drev bonden, hans hustru og barn ut av gården, gikk siden bort
til hans nabo,river ham i brystet og i skjegget, og setter fyr der for at han skulle vise
dem sin nabos penger. Tok fra ham en kjortel, god for tre lybske mark, og slo ham helt
fordervet. Siden gikk de til den tredje gården og slo opp²¹ hus og herberge, hans kiste og tok
med seg alt de hadde lyst på av det som var på gården, og tok ilden og sa de ville sette fyr på
gården. De slo hans hustru tre hogg. Kvinna løp ut av stuene, tok barnet med seg. De løp etter
dem. De tok den andre kvinne og hennes barn, kastet dem i snøen, og sa at hun skulle følge
med dem til skipet. Hun svarte: ”Tenke seg til!”. De skulle før ha hennes liv, før hun gjorde
deres vilje! Da slo de henne fire hogg, og hun ble liggende på marken. Siden fór de til Ellesli.
Bonden der stikker til skogs da de sa at de ville skjære over hans hals, om han ikke ga dem
sine penger. Så for de til herr Karl²², men han var ute i et nødvendig ærend. Der tok de to
kjortler, en kappe, og alt de hadde lyst på av det som var på gården. Så kom noen bønder
sammen og diskuterte hva de skulle gjøre med dette røveriet. Da kom røverne og omringet
gården der bøndene var. Bonden kom ut og spurte dem hvorfor de løp rundt med sine nakne
kniver, og spurte: ”Er det ikke fred i landet?” Da svarte høvedsmannen: ”Fyr an i fandens
navn!” Men børsene ville ikke brenne. Bøndene slo da igjen, noen ble drept, noen grepet, og
en del rømte til Oddernes²³. Bøndene fulgte etter og slo der de fleste i hjel, og noen ble grepet.
Nå ber vi om Guds og Deres Nådes vern og beskyttelse. Hvis dette røveriet skal holde fram
som det har begynt, og fremdeles er lovet oss, da må vi flykte fra vår eiendom og odell *saa sio
sidan*..... *sidher*²⁴, derfor ber vi for Guds skyld og vår fattige tjeneste om at ingen urett må
skje oss, *oc hvad som af they ffangha*.....*rafn*²⁵, vil vi gjerne gjøre og la med vår ydmyke
skjellig tjeneste etter vår fattige formuenhet når vi blir tilsagt. Til sannhet herom, da setter 12
dannemenn sine innsegl på hele allmuens vegne under dette brev som ble skrevet på Oddernes
i året 1492, 11. mars.

Kilden på originalspråket

..... hwss i Aasse, ny ketil(?) saa myket som
. gifwe ein parth j loofftett oc brænne saa sidhen i b ... oc sto fyra køør,
oc eit ... orsson ther ... sidan ... j kyn[d]elss messe dagh dæ, ... segh ... they
tha langd komo tiil ein ko. . ss . k, toko ther borth iii flesk iordh, oc

²¹ I betydningen ’brøt seg inn i’.

²² Sognepresten i Oddernes.

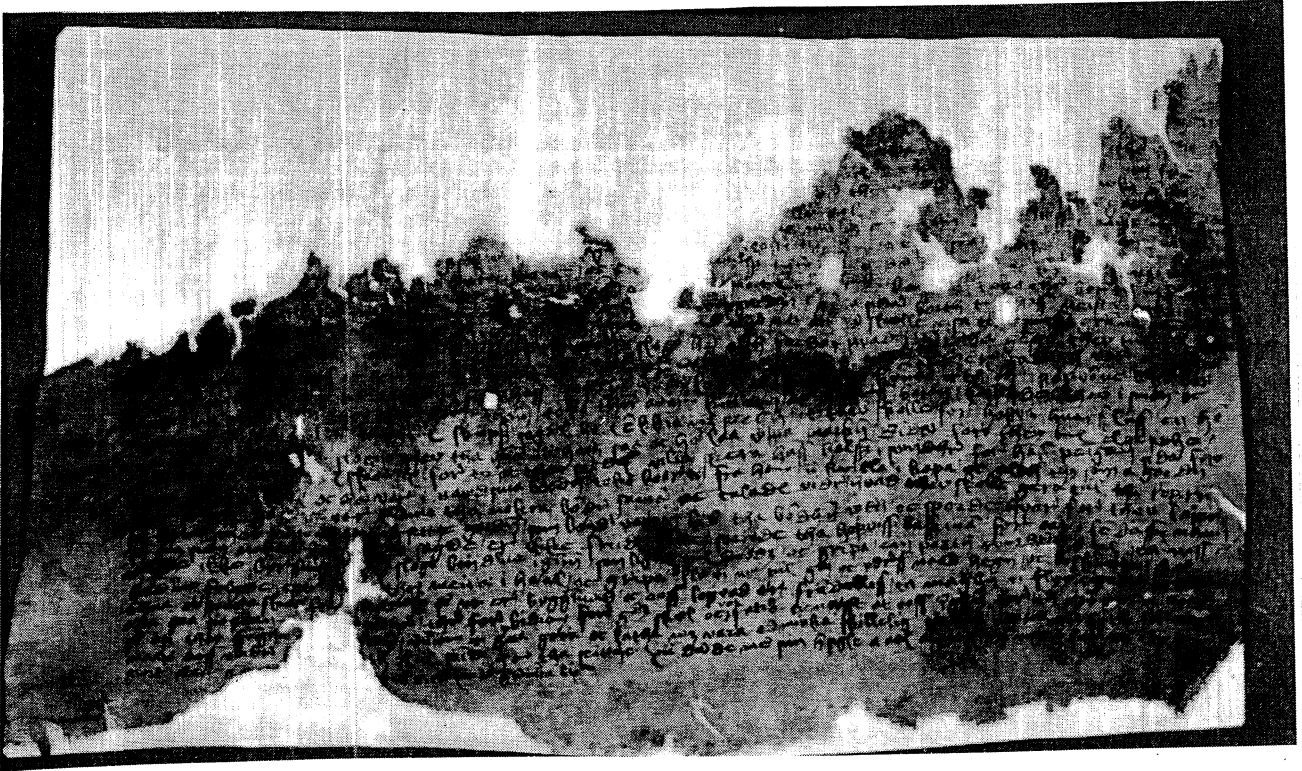
²³ Dvs. prestegården/kirka.

²⁴ *saa sio sidan*.....*sidher*. Usikker betydning pga. manglende sammenheng.

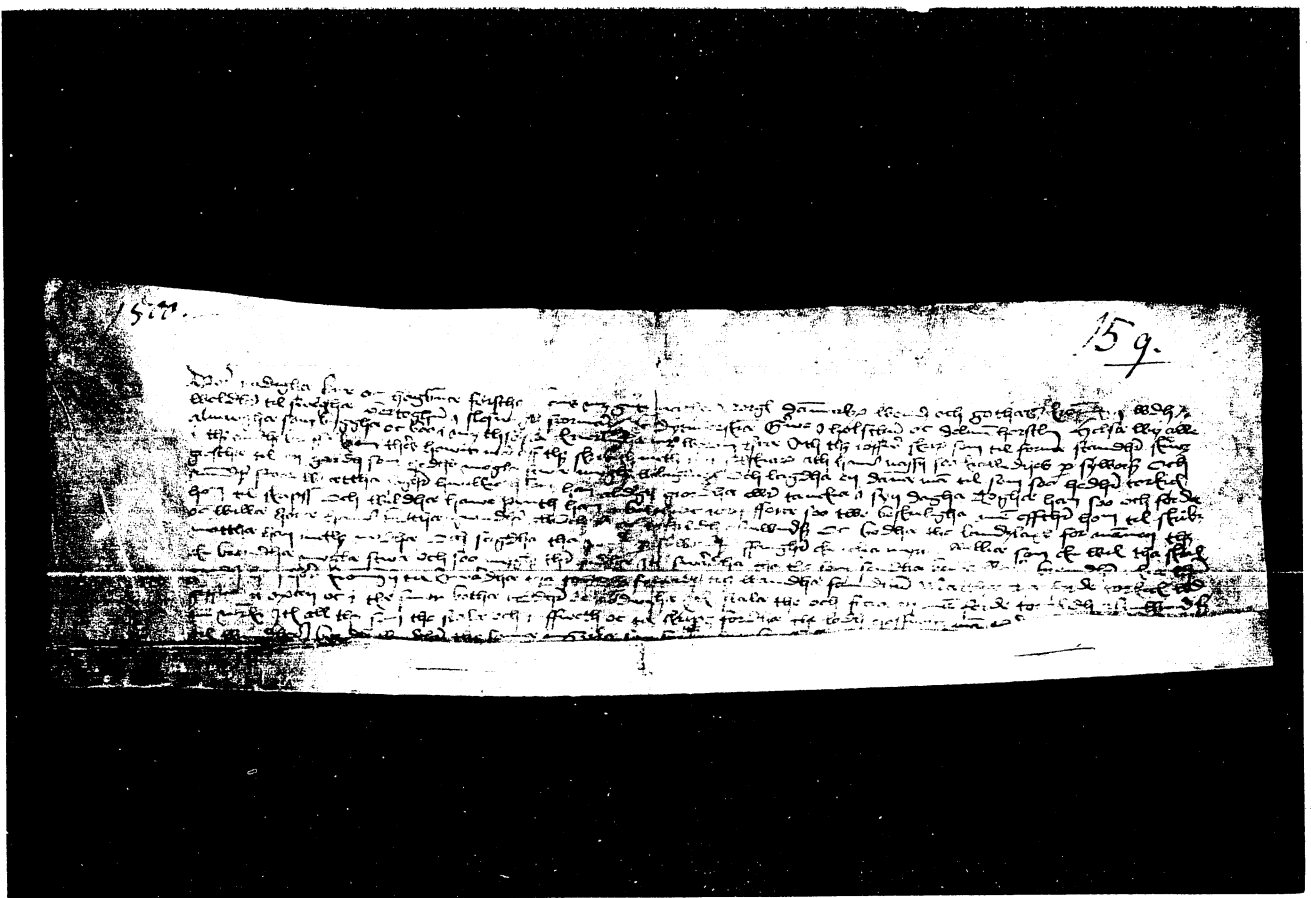
²⁵ *oc hvad som af they ffangha*.....*rafn*. Usikker betydning.

driffve bondhen hanss hwsstrw oc ba[rn] wt af gardhen, gengo sidan borth tiil hanss neistæ granne, Ryffwer vppa hanss brysth(?) oc i hanss skeegh, setther eld ther wti at han skolle visa them siinssz granna pæinghæ, toko i fra honom i [ki]or[te], saa godan som iii lvffpyskmark slogo han alth fordærfvadh, Sidhan gengo they tiil 3æ garden oc slog wp hwss oc herberge, hanss kistha toko bort alth thet aa garden var som theris gadingh var oc toko eldhen sagdis vilia seitia i gardhen, sl[og]o hanss hvstrv iii hoogh, løppo thær dande kvinnæ, wth oor stofvonne, toko barnedh med segh, løppo they efter {honom} thæm, toko then annar kvinnan, oc h(en)nærss barn, kasstade they i snion, oc sagdo at hon skolle [fy]lgæ thæm tiil skiipsz, sagdis hon tenkkiæ med seegh, at they skolle fyr hafva hennærss liiff, en hon giordhe theris [vil]iæ, slogho they tha hennæ iiiii hoog saa at hon laa wppa marken, Sidan foro they tiil Elgesidhe, vinder ther bonden tiil skoogx, fore ty at they sagdis vilia skera hans halssz i swndher, fore hanss peingæn sidan foro they tiil her Karl oc han var i nawdsina boodh, toko boorth fra honom, ii kiortla, i kapa, oc alth thet som a gorden var som theris gadingh var, komo tha nokra bønder saman oc taladis vider, hvad they skolle gera tiil thet rofrii sa komo they røfvare kringsetthe garden, som bønder varo i, kom tha bondhen wth, oc sporde hwar fore they løppo, sa med sinom naknom knif[u]om, oc sagde er ikke friid i landet, svarade tha høffvisszbasszman, fyr an i fendanssz naam, vilde ikke byrsanne b[renn]æ, slogo bønderne ighen, somlighe tiil døødz, oc grepæ, ein parth rymdde tiil Otherness, bønderne fylgde efter sl[ogo] ther meiræ i hææl, oc gripæ, fly vi nw tiil gudz oc yderss naad hegn, oc beskermilse, skal thenna røfvaraskaf fram holdassz som nw er bygginnad, oc ooss lofvad ær framdelliss, ta maghen vi flyy eignær oc odal øda saa sio sidan sidher, ther fore bidiom fore gwdz skwl oc \ var / fatik tienæst at ooss jnghen wreith ofver gaa, oc hvad som af they ffangha rafn, viliom vi gerna gøra oc latha med vara ødmivka skillelig tienæst efter var fatik farmagen naar ooss vorder t[iil sag]th Tiil saninde her om tha seitthe xii dande men siin jnsigle a aal almoghenss vegna fore thetta bref som giort var a Oth[erness anno] domini M cd xc 2o dominica lxma

Brevet er trykt, men ikke oversatt, i *Diplomatarium Norvegicum* XV nr. 117.

Kilde 1.2: Fotografi av original (Foto: Riksarkivet).

Kilde 1.3: Fotografi av original (Foto: Riksarkivet).

Kilde 1.3: Brev til kongen om sjørøveroverfall på Oddernes, trolig 1492

Oversettelse

Vår nådige herre og høybårne fyrste Hans, med Guds nåde Norges, Danmarks, Venders og Goters konge, utvalgt til Sverige, hertug i Slesvig, Stormarn og Ditmarsken, greve i Holstein og Delmenhorst, hilser vi, hele allmuen som bygger og bor i Midsysle, kjærlig med vår herre. Angående det røverskipet som det tidligere står skrevet om i det andre brevet, så kom deres høvedsmann fra det skipet med sitt selskap - hans navn er Per Syvertsson – som ubudne gjester til en gård som heter Møglestue. De gjorde stor urett mot en dannemann som heter Torkel Amundsson, ting som han aldri ville trodd skulle skje ham i hans dager. De førte ham til skipet og ville ha pint ham i bolt og jern. Så fôr to skikkelige menn, Gunder Gudlaugsson og Torald Asmundsson, etter ham til skipet og ville høre hva galt han hadde gjort, og bød landslov for mannen. Det måtte han ikke nyte, og førnevnte Per Syvertsson sa videre: ”får jeg ikke min vilje skal jeg brenne Møglestue og alt som fins der”. Da svarte de som var sendebud: ”Brenn ikke den gården, for den tilhører kongen”. Per Syvertsson svarte: ”Det bryr vel fanden seg om”. Så måtte Torkel gi fra seg 2 okser og en tønne smør, både redd og nødig. Likeledes stjal de fra førnevnte Torald Asmundsson 14 mark. Alt det som de stjal og røvet og førte til skipet, det lot høvedsmannen deres nøye seg med. Til vitnesbyrd viser vi til de innseglene som henger under det andre brevet, år og dag etc.

Kilden på originalspråket

Wore nadighæ herræ oc høgbornæ førsthæ Hans meth gutz nathæ Norges Danmarks Wendæs och Gothæs konningh wdhwoldher til Swerighæ hertoghen j Sleswigh Stormarn oc Dytmerskæn grewe j Holsthen oc Delmenhorsth helsæ wy alle almwghæ som byggghæ oc boo i Mythsøslæ kierlighæ meth worom herræ. ath thet røffwer skip som til fornæ standher skrewet i thet andhet breff kom theres howitzman aff thet skibeth meth syn selskap, ath hans naffn soo kalledhes Per Syworson och giesthe til en gardh som hedher Møglæstwæ myghet wlagligh. och lagdhæ en dannæ man til som soo hedher Torkel Amundson stoor wrætthæ sagher hwilketh som han aldrigh giordhæ eller tænc(t)æ i syn daghæ. toghæ han soo och fôrdæ honom til skipss och wildhæ hawe pynth han i bolth oc iern. fforæ soo two beskelighæ men effther honom til skibet oc willæ høræ hans brøthæ, Gwndher Gwdelegson oc Toraldh Asmwndson oc bodhæ the landzlagh for mannen thet matthæ han incthet nydhæ och sagdhæ tha forde Per Sywordson ffangher ek ickæ mynæ williæ som ek wil tha skal ek brendhæ Myglæstwæ och soo myghet ther indhæ. jtem swaredhæ tha the som sendhæ bodhet wore brender ickæ then gardh han hører koningh til. Swaredhæ tha forde Per Sywordson thet wandhæ fandhen. matthæ tha forde Torkel wdgiffwe ii oxæn oc i tønne smør bothæ reddher oc nødughæ. jtem stalæ the och fraa en man forde Toraldh Asmwndson xiiii marck. jtem all thet som the stalæ och røffweth oc til skipet fôrdhæ thet lodh hoffwitz man theres nøghæ ther meth. Til windhes byrdh wndher thet samæ ingzilæ som for thet andhet breff hengher anno domini etc.

Brevet er trykt, men ikke oversatt, i *Diplomatarium Norvegicum* III nr. 1004.

Kilde 1.4: Vitnebrev utstedt på Ellesi 1. februar 1531

Oversettelse

Alle menn som ser eller hører dette brev oppleses, sender Benkt Hemmingsson, lagmann på Agdesiden, Olav Gunnarsson og Torstein Taraldsson, svorne lagrettemenn, Guds og sin hilsen. Vi kunngjør at vi var på Ellesi på Oddernes kyndelsmesseaften år 1531 med flere dannemenn og hørte at ærlig svenn Nils Jute²⁶, fogd i Midsyssel, spurte Ulf Olavsson og manet ham til å vitne sant for dannemenn om Nils eller hans svenner forfulgte Ulf siden Mikkel Jute gikk i forløfte for ham og ville gå i rette for ham i Midsyssel uansett hvor Nils måtte ønske det. Til dette svarte Ulf at han aldri hadde merket på noen måte at Nils eller hans svenner forfulgte ham, verken i ord eller gjerning. Dato og sted som ovenfor nevnt, under våre innsegl.

Kilden på originalspråket

Alle men thette breff se eller høre leses sendher Benct Hemmingson lagman pa Agdeside Olaff Gwnnarsson oc Torsten Taralson sworne lagrettesmen q. gudz oc sine kwngørendes ath wy wore pa Eliesidhe a Otternes kyndilmesse affthen anno (domini) mdxxxj fflere dannemen offwer warendes hørdhe wy ath erlig swen Niels Jwthe ffoget i Metsisel spordhe Wlff Olaffson oc bemanedhe honom ath til staffor dannemen om han wisthe i sannindh ath Niels i sannind eller hans swenne ffeydhet eller søcthe effther Wlff sidhen Michel Jwthe gick i fforløfthe ffor honom ath ware i retthe i Metsysel huar Niels pa esket. huilket fforne Wlff til stodh ath han alriig ffor nam i nogher mathe Niels eller hans swene søcthe eller feydet honom i nogher mothe i ord eller gerning. datum die loco vt supra vnder wor jncigle.

Brevet er trykt, men ikke oversatt, i *Diplomatarium Norvegicum* IV nr. 1096.

²⁶ Jute, dvs. jyde, person fra Jylland.

Kilde 1.5: Skattemanntall for Oddernes sogn 11. november 1610

Oversettelse

Oddernes sogn²⁷

Odelsbønder

Tollef Kjos, av 5 huder og 4 ½ engelsk, hans årlige inntekt, har derav gitt fjerdeparten Penger	1 daler, 1 ½ ort
Tarald nedre Kjos, av 4 huder, hans årlige inntekt, har derav gitt fjerdeparten Penger	1 daler
Nils Mosby, av 18 huder, hans årlige inntekt, har derav gitt fjerdeparten Penger	4 ½ daler
Tomas Holte, av 8 huder, hans årlige inntekt, derav fjerdeparten Penger	2 daler
Ånon Ellesli, av 5 ½ huder, hans årlige inntekt, derav fjerdeparten Penger	1 daler, 1 ½ ort
Bernt Augland, av 9 huder og 3 engelsk, hans årlige inntekt, derav fjerdeparten Penger	2 daler, 1 ort, 4 ½ skilling
Guttorm Mosby, av 7 huder, hans årlige inntekt, har derav gitt fjerdeparten Penger	1 ½ daler, 1 ort
Arne Voie, av 9 huder og 5 engelsk, hans årlige inntekt, derav fjerdeparten Penger	2 daler, 1 ½ ort

²⁷ Originallisten omfatter også Vennesla, men folk derfra er utelatt i avskriften. Merk at avskriften inneholder personer i hele Oddernes sogn, ikke bare selve Odderneset.

Leilendingene

Ulf Strømme	1 daler
Laurits Randøya	1 daler
Rasmus Eftevåg	1 daler
Eilif Lykkedrang	1 daler
Laurits Fidje	1 daler
Sjur Korsvik	1 daler
Kirsten Frigstad	1 daler
Kristen Sodefjed	1 daler
Arve nedre Frikstad	1 daler
Torgrim Stangenes	1 daler
Søren Kvarenes	1 daler
Tarald Støle	1 daler
Peder Dvergsnes	1 daler
Reier Bjørnstad	1 daler
Tore Drange	1 daler
Aslak på Vatne	1 daler
Kristen på Møglestue	1 daler
Gudlaug Ellesli	1 daler
Eilif Ådnevik	1 daler
Osmund på Moi (øvre Mosby)	1 daler
Halvor Justnes	1 daler
Nils Gill	1 daler
Endre Strai	1 daler
Gunbjørn Sødal	1 daler
Kristen ytre Odde	1 daler
Beruld øvre Odde	1 daler
Elling Møglestue	1 daler
Hein Skråstad	1 daler
Bjørn Glattetre	1 daler
Ommund øvre Strai	1 daler
Olav Grim	1 daler
Ingeborg Eg	1 daler
Peder Møvik	1 daler
Håkon Grim	1 daler
Sjur Brøvik	1 daler
Erik vesterhus Grim	1 daler
Sjur Bragdøya	1 daler
Torstein Fiskå	1 daler
Tormod Kjere	1 daler
Søren Lindebø	1 daler
Eilif Skålevik	1 daler
Trond Berge	1 daler
Osmund Mebø	1 daler
Somund Augland	1 daler

Husmenn som bor på gårder hos leilendingene

Elling Strømme	½ daler
Tore Randøya	½ daler
Olav Lykkedrang	½ daler
Osmund på Augland	½ daler
Ånon på Frikstad	½ daler
Jørgen i Møglestue	½ daler
Kristen Pedersen på Lund	½ daler
Ivar Møvik	½ daler
Osmund på Grim	½ daler
Gjeruld Grim	½ daler
Olav i Bragdøya	½ daler
Herlof Grim	½ daler
Jakob Kjere	½ daler
Peder på Lindebø	½ daler
Olav på Skålevik	½ daler
Anders på Berge	½ daler
Tollef Mebø	½ daler
Tore på Augland	½ daler
Halvor sammesteds (dvs. Augland)	½ daler
Olav på østre Strai	½ daler
Henrik gullsmed	½ daler

Ødegårder

Jep Sukkestøl	½ daler
Jens Søm	½ daler
Mats i Torsøya	½ daler
Rasmus Rosshave	½ daler
Olav Andås	½ daler

Husmenn

Olav i Neset	½ daler
Kristen i Sangvigdalen	½ daler
Salve på Skråstad	½ daler
Eilif på Sjursøy	½ daler
Søren på Mosby	½ daler
Jens i Varen	½ daler
Kristen skredder	½ daler
Tomas skomaker	½ daler
Gunstein tømmermann	½ daler
Kristen Vernes	½ daler
Anders i Prestøy	½ daler
Villats Olsen	½ daler

Orm ferjemann	½ daler
Jon på Strømme	½ daler
Mats i Gangdalen	½ daler
Åno sagmester på Augland	½ daler
Tollef i Odderøya	½ daler
Rasmus i Moen	½ daler
Morten i Sjursøy	½ daler
Mats på Møglestue	½ daler
Sjur i Auglandsdal	½ daler
Laurits Søm	½ daler
Peder Kristensen på Lund	½ daler
Anders Lauritsen sammesteds (dvs. Lund)	½ daler
Eskild Jakobsen på Lund	½ daler
Jens skredder i Jåbekk	½ daler
Lasse på Støle	½ daler
Jens sagmester på Lund	½ daler
Olav på Frikstad	½ daler
Torstein i Sjursøy	½ daler
Rasmus skomaker på Møglestue	½ daler
Nils Jåbekk	½ daler
Berg Romstøl	½ daler
Hans på Dvergsnes	½ daler
Askild i Båtstø	½ daler
Alf på Grim	½ daler
Peder i Båtstø	½ daler
Sven på Kjos	½ daler
Jon Dvergsnes	½ daler
Peder i Lyngøya	½ daler
Bent på Lund	½ daler
Nils på Berge	½ daler
Tarald på Drange	½ daler
Olav sagmester ved Justnes	½ daler
Gunstein Augland	½ daler
Kristen Knarrevik	½ daler
Nils på Korsvik	½ daler
Kristen Olsen på Knarrevik	½ daler
Jakob Søfrensen i Flekkerøy	½ daler
Nils i Ørevika	½ daler
Mats kleinsmed ²⁸	½ daler
Tarald Rypestøl	½ daler
Søren på Skjeberg	½ daler
Peder på Romstøl	½ daler
Rasmus skomaker	½ daler
Peder smed på Lund	½ daler
Knut Gregersen sammesteds (dvs. Lund)	½ daler
Rasmus på Mosby	½ daler
Bertel Bjørnestø	½ daler
Kristen Kvarenes	½ daler

²⁸ Finsmed.

Bjørn på Sødal	½ daler
Anders skredder i Lyngøysund	½ daler
Kristen Grim	½ daler
Peder i Uglestø	½ daler
Byrre skredder	½ daler

Tjenestegutter på full lønn

Ingvord på Strømme	½ daler
Gunnar på Grim	½ daler
Mons på øvre Kjos	½ daler
Hellik på ytre Strai	½ daler
Leif og Jon på Mosby	1 daler
Peder Nilsen og Knut Nilsen, tjenende herr Jørgen på Oddernes (dvs. sognepresten)	1 daler
Bjørn på Augland	½ daler

Tjenestegutter på halv lønn

Paul Pedersen på ytre Odde	1 ort
Anders i Flekkerøy	1 ort
Nils på Odde	1 ort

Kilden på originalspråket

Odernis Sognn:

Odels Bønder:

Tholleff Kios: aff v huder och 4 ½ <i>engelsk</i> hans Aarlige Jndkompst: der aff <i>haffuer</i> giffuit: den fierde part. Penning	j dler:, ij ort:
Tharild Nedre Kios: Aff iiij huder hans Aarlige Jndkomst: der aff <i>haffuer</i> giffuit den fierde partt: Penning	j dler:
Niels Moeßby aff xviiij huder hans Aarlige indkomst: der aff <i>haffuer</i> giffuit den fierde part: Penning	4 ½ dler:
Thammis Holdte: Aff viij huder: hans Aarlige Jndkomst der Aff den fierde part: Penning	ij dler:

Aanund Ellisi: Aff vij huder hans Aarlige indkomst
der aff den fierde part
Penning

j dr. ij ort

Bernt Vgland: Aff ix huder och iij *engelsk* hans Aarlige indkomst
der Aff den fierde partt:
Penning

ij dler: j ort 4 ½ B:

Gutorm Moesby: Aff vij huder hans Aarlige Jndkomst:
der aff haffuer giffuit den fierde part:
Penning

ij dler: j ort

Ahrne Woge: aff ix huder och v *engelsk* hans Aarlige Jndkomst:
der Aff den fierde part:
Penning

ij dler: ij ort

Leilendingerne:

Vlff Strømme	_____	j dler:
Lauffris Randøen	_____	j dr:
Rassmis Effteuog	_____	j dr:
Eilleff Lyckedrange	_____	j dr:
Lauffris Fide	_____	j dr:
Siffuord Koesuig	_____	j dr:
Kirsten Frigstad	_____	j dr:
Christen Sodefid	_____	j dr:
Arffue Nedre Frigstad	_____	j dr:
Thorgrimb Stangesen	_____	j dr:
Søffren Quarnes	_____	j dr:
Tharild Støffle	_____	j dr:
Peder Duersnis	_____	j dr:
Reer Biørnestæ	_____	j dr:
Thore Drange	_____	j dr:
Aslack paa Watne	_____	j dr:
Christen paa Møgilstue	_____	j dr:
Gullou Ellisi	_____	j dler:
Eilloff Aadneuigen	_____	j dr:
Aassmund paa Moj	_____	j dr:
Halduor Giußnes	_____	j dr:
Niels Giill	_____	j dr:
Endre Straj	_____	j dr:
Gundbiørn Sødall	_____	j dr:
Christen Ytter Odde	_____	j dr:
Bieruld Øffre Odde	_____	j dr:
Elling Møgilstue	_____	j dr:
Hein Skrogsted	_____	j dr:
Biørn Glathetræ	_____	j dr:

Aamund Øffre Stray	_____	j dr:
Olluff Grømb	_____	j dr:
Ingeborgh Eig	_____	j dr:
Peder Meeuig	_____	j dr:
Haagen Grømb	_____	j dr:
Siffuord Breuig	_____	j dr:
Erick Westerhus Grømb	_____	j dr:
Siffuord Bragdøen	_____	j dr:
Torsten Fiskaa	_____	j dr:
Thormod Kiere	_____	j dr:
Søffren Lindeby	_____	j dr:
Eilleff Skaalleuig	_____	j dr:
Thron Berie	_____	j dr:
Aassmund Meby	_____	j dr:
Sobmund Vgland	_____	j dr:

Husmend: som Bhoer: i gaarde hoes leilendingerne:

Elling Strømme	_____	j dler:
Thore Randøen	_____	j dr:
Olluff Lyckedrang	_____	j dr:
Aaßmund paa Vgland	_____	j dr:
Aanond paa Frigstad	_____	j dr:
Jørgen i Møgilstue	_____	j dr:
Christen Pedersen paa Lund	_____	j dr:
Jffuer Meeuig	_____	j dr:
Aaßmund paa Grømb	_____	j dr:
Gierru Grømb	_____	j dr:
Olluff i Bragdøen	_____	j dr:
Herloff Grømb	_____	j dr:
Jacob Kierre	_____	j dr:
Peder paa Lindeby	_____	j dr:
Olluff paa Skaaleuig	_____	j dr:
Anders paa Berie	_____	j dr:
Tholleff Medby	_____	j dr:
Tore paa Vgland	_____	j dr:
Haldffuord ibm:	_____	j dr:
Olluff paa Øster Straj	_____	j dr:
Hendrick guldsmid	_____	j dr:

Ødegaarde:

Jep Sockestølle	_____	j dler:
Jens Sømb	_____	j dr:
Madtz i Thous Øen	_____	j dr:
Rassmis Røsshauffue	_____	j dr:
Olluff Andaas	_____	j dr:

Hussmendtt:

Olluff i Nessit	_____	j dler:
Christen i Sanguigdall	_____	j dr:
Salffue paa Skrogstad	_____	j dr:
Eilloff paa SiffuorsØ	_____	j dr:
Søffren paa Moeßby	_____	j dr:
Jens i Waren	_____	j dr:
Christen Skreder	_____	j dr:
Thamis Skomager	_____	j dr:
Gundstien thimerMand	_____	j dr:
Christen Weernes	_____	j dr:
Anders i PrestØ:	_____	j dr:
Welladtz Olluffsen	_____	j dr:
Orm fergemand	_____	j dr:
Joen paa Strømme	_____	j dr:
Mads i Gangdallen	_____	j dr:
Aanu Saugmester paa Vgland	_____	j dler:
Tolleff i OdderØen	_____	j dr:
Rassmis i Moen	_____	j dr:
Morten i SiffuorsØ	_____	j dr:
Madtz paa Møgilstue	_____	j dr:
Siffuord i Vglandsdall	_____	j dler:
Lauffris Semb	_____	j dr:
Peder Christensen paa Lund	_____	j dr:
Anders Lauffrizen ibm:	_____	j dr:
Eschild Jacobsen paa Lund	_____	j dr:
Jens Skræder i Jabeck	_____	j dr:
Lasse paa Stølle	_____	j dr:
Jens Saugmester paa Lund	_____	j dler:
Olluff paa Frigsta	_____	j dr:
Thosten i SiffuorsØ	_____	j dr:
Rasmis Skomager paa Møgilstue	_____	j dler:
Niels Jabeck	_____	j dr:
Berg Rumestølle	_____	j dr:
Hans paa Duersnis	_____	j dr:
Askild i Baadestø	_____	j dr:
Alff paa Grømb	_____	j dr:
Peder i Baadestø	_____	j dr:
Suend paa Kios	_____	j dr:
Joen Duersnis	_____	j dr:
Peder i Lyngøen	_____	j dr:
Bendt paa Lund	_____	j dr:
Niels paa Berie	_____	j dler:
Tharild paa Drange	_____	j dr:
Olluff Saugmester Wid Gynsnes	_____	j dler:
Gundstien Vgland	_____	j dr:
Christen Knaruig	_____	j dr:
Niels paa Koesuig	_____	j dr:

Christen Olluffsen paa Knaruig _____	j dler:
Jacob Seffrensen i FleckerØ _____	j dr:
Niels i ØreWiggen _____	j dr:
Mads Kleindsmid _____	j dr:
Tharild Rybestølle _____	j dr:
Søffren paa Skebergh _____	j dr:
Peder paa Romestølle _____	j dr:
Rassmis Skomager _____	j dr:
Peder Smid paa Lund _____	j dr:
Knud Gregersen ibm: _____	j dr:
Rassmis paa Moesby _____	j dler:
Bertill Biørnestøe _____	j dr:
Christen Quarnes _____	j dr:
Biørn paa Sødall _____	j dr:
Anders Skreder i LyngøSund _____	j dler:
Christen Grømb _____	j dr:
Peder i Vglestø: _____	j dr:
Byrre Skreder _____	j dr:

Thieniste Dreng for fuld Lhønn:

Inguor paa Strømme _____	j dler:
Gunder paa Grømb _____	j dr:
Mogens paa Øffre Kios _____	j dr:
Hellig paa Yder Straj _____	j dr:
Leiff och Joen paa Moesby _____	j dr:
Peder Nielsenn och Knud Nielsen: tienendis her Jørgen paa Oddernes:	j dler:
Biørn paa Vgland _____	j dr:

Thieniste Dreng for halff Lhøn:

Pouffuill Pedersen paa yder Odde _____	j ort
Anders i Fleckerø _____	j ort
Niels paa Odde _____	j ort

Skattemanntallet finnes i Lensregnskapene for Mandals len 1610/11, original i Riksarkivet, Oslo, filmkopi i Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 1.6: Skiftebrev fra Ellesi 15. september 1630

Oversettelse

Vi etterskrevne Kristen Andersen, tingskriver, Jon Strømme, Gullov Ellesi, Torje Odde, Nai Ellesi og Tomas Ellesi, lagrettemenn i Ve tingsted i Mandals len, kjennes og herved vitterlig gjør for alle, at år 1630, den 15. september, var vi på Ellesi i Oddernes sogn i førnevnte Mandals len. Vi ble bedt av Bent Gullovsen og hans hustru Torborg Jonsdatter på førnevnte Ellesi om å overvære et rettferdig skifte. Hun ville skifte med hennes og hennes avdøde første mann Knut Berntsens felles barn, ved navn Bernt, nå ni år gammel, Tarald, nå seks år gammel og Nils, nå to år gammel. Barnas farbror Torje Berntsen på Augland var tilstede på barnas vegne. Så ble det skiftet og forhandlet som etterfølger:

Først angående Bent Gulovsens og Torborg Jonsdatters festerøl (trolovelsesselskap). Det ble bekostet av felles bo. Mot dette ble lignet avdøde Knut Berntsens begravellesomkostninger som også ble bekostet av felles bo.

Angående omkostningene som Torborg Jonsdatter har hatt på Bent Gullovsens og hennes bryllup, som ble gjort på Hamre, så beløp de seg på hennes part til 22 daler. Dette tok hun fra hennes barns og hennes felles bo. Derfor skal hun gi barna 11 riksdaler av hennes tilskiftede gods og løsøre.

Dernest fremla Torborg Jonsdatter to sølvslåber, den ene var brutt to steder i bredden og den andre hadde fått noen slag, de veide tilsammen 24 lodd. Disse tok Torborg til seg for hennes motgave, som avdøde Knut Berntsen ga henne. Hvilket barnas farbror Torje Berntsen på barnas vegne ikke kunne samtykke i, om ikke loven ga henne rett til det.

Torborg Jonsdatter holdt likeledes tilbake før utskiftningen av boet, etter gammel sedvane, en seng som ble vurdert til seks daler. Likeledes ble Torborg Jonsdatters klær holdt utenfor. De ble verken vurdert eller spesifisert.

Imot dette fikk barna sin avdøde fars klær, som etterfølger:

fire par bukser	2 ½ daler
en blålig trøye med hekter i	2 daler
3 kofter	1 ½ daler, 1 ort
en hvit kypervevd ullskjorte	1 daler
en byntlue	1 daler
en gammel livfarget ullskjorte	3 ort
3 skjortekraver	3 ort
3 skjorter	1 ½ daler

Dessuten fikk barna, regnet imot deres mors klær, åtte alen blått klede, 3 alen blått kypervevd ullstoff og 3 ½ alen dobbeltbrettet lerret, tilsammen verdt 5 ½ daler

Dette førskrevne fikk barna, regnet imot deres mors klær som ikke ble taksert. Men om noen vil påtale dette skal det kjennes rett om det (dvs. da må morens klær takseres).

Dernest ble boet skiftet i to like parter mellom moren og førnevnte tre barn.

(Dette) tilfalt barna etter fordelinga, og det ble taksert som etterfølger:

2 grå vadmelsdyner	5 ½ daler
4 hodeputer	2 ½ daler
4 par laken	3 ½ riksdaler, 1 ort
seks sengeklær	7 ½ daler
et teppe, en skinnbleie ²⁹ og en kvitel ³⁰	1 ½ daler, 1 ort
et håndkle, tre duker	1 ½ riksdaler
en stor kobberkjele, velbrukt, veide to og et halvt pund, taksert til	9 daler
3 gamle jerngryter	1 ½ daler
2 lysestaker	½ daler, 1 ort
en tinnpote, en tinnmade ³¹ , et tinnfat	½ daler
2 ½ dusin tretallerkener	½ daler
3 stenfat, en treskål, et trestaup, et ødelagt trefat	1 ½ ort
2 kister med lås	2 ½ riksdaler
2 skiver ³²	1 ½ daler
Barna fikk fem kyr som ikke ble taksert, og en liten kvige som ble taksert til	1 ½ daler
Fire geiter, 2 kje, 2 sauer, 1 lam, ble ikke taksert	
2 svin ble taksert til	1 riksdaler, 1 ort
en øks	½ daler
<tilfalt barna>	
i sagredskaper på Glattetre sag	2 daler
og barnas part i et bryggekar	1 ort
en vannbøtte, 3 silingsbøtter, taksert	16 skilling
Det ble spurt etter plogredskap, men intet fantes.	
(Det) tilfalt barna av sølvskjeer og –maljer 12 lodd sølv og fem riksdaler i penger, derav ble utlagt til skriveren på barnas part	to riksdaler
(Det) tilfalt barna fjerdeparten i en utekvern som ligger i Ellesi bekk (nåværende Vollebekken)	1 ½ daler, 1 ort
Barnas part i en hest	5 ½ daler

Så ble barna gitt sin avdøde fars signett, men merket og navnet ble slått ut. Angående avl og årak³³, som barna kunne tilkomme for 3 år 1630, så kunne vi ikke finne det rettere enn at barna skal ha på deres part 16 riksdaler

Ettersom Bent skal bekoste å finne ut av hvor mye tilstående gjeld³⁴, visst og uvisst, som kan innkreves og fåes, og hva som kan finnes av bjelker og tømmer i fossene og andre steder som de hadde krav på og som tilhørte avdøde Knut Berntsen og Torborg Jonsdatter, så ble Torje Berntsen på hans avdøde bror Knut Berntsens vegne vennlig forlikt med førnevnte Bent

²⁹ Trolig i betydningen sengetøy.

³⁰ Sengeteppe av ull.

³¹ Trolig et matfat.

³² Små (spise)bord eller bordplater.

³³ Avl og årak, dvs. grøde.

³⁴ Utestående fordringer.

Gullovsen, barnas stefar, om at førnevnte Bent skal innkreve all den gjeld som avdøde Knut og Torborg hadde utestående, og ta den til seg. Likeledes å kreve inn hva som måtte være av bjelker og tømmer i fossene, eller kan finnes andre steder, som avdøde Knut Berntsen og Torborg Jonsdatter tilkom, og nyte og beholde det.

Derimot skal førnevnte Bent Gullovsen betale eventuelle berettigede gjeldskrav mot avdøde Knut Berntsen og Torborg Jonsdatter. I tillegg skal førnevnte Bent gi førnevnte avdøde Knut sine barn ti sølvriksdalere, og verken førnevnte tre barn eller andre på deres vegne skal svare for eventuelle gjeldskrav mot sin avdøde far og sin mor. De har heller ingen krav på eventuelle utestående fordringer, eller bjelker og tømmer som kan finnes i fossene eller andre steder. Det er førnevnte Bent Gullovsen som uforhindret skal ha dette, og beholde det mot å betale eventuell gjeld, som tidligere beskrevet.

At så i dag er skiftet og forhandlet, det til sannhets bekreftelse, har jeg, Torje Berntsen på min førnevnte avdøde bror sine barns vegne, mitt signett her under trykt, og jeg, Bent Gullovsen, underskrevet med mitt sedvanlige bumerke. Og vi førskrevne menn med skriveren Kristen Andersen, som har overvært dette skiftet, til vitnesbyrd våre signetter her under trykt.

Dokumentet utstedt (sted, dag og år) som nevnt ovenfor.

Kilden på originalspråket

Wij Efftrschne Christen Anderbøn Tingschriiffuer, Joen Strøme Gullou Ellisbj, Torgij Odde, Nhaa Ellisbj och Tomis Ellibj Laugreretz mend vdj Weedtz tingsta J mandals Lheen Kindis och her med Vitterligt gjør for Alle, Adt Anno Dominj 1630. den 15 Septembris waare wij paa Ellisbj vdj Oddernes sogen vdj for^{ne} Mandals Lheen, aff Bendt gulloußøn, och hans hustrue Torbør Jonsdatter paa for^{ne}: Ellibj venlig Ombeden adt werre Offuerwerrindis En Reettfferdige skiiffte, Som hun wilde skiffte medt hendis och Sallig Knud Berrendtßønn hendis forrige hoßbond dieris tilffellis Børn, wed Naffn Berrendt nuv Nij aar gamell, Tarrald Nuv Sex Aar gammell och Nils Nuv touv Aar gamell, Offuerwherindis for^{ne} Børns fader Broder Torgij Berrendtßøn paa wggeland, paa Børns wegne, Bleeff daa skifft och forhanddelidt Som Effterfølger:

Først Anlangende Bendt Gulloußøns och Tørbør Joensdatters festensøll Som bleeff giort och bekost aff fellis Bouv,: der Jmod bleeff Lignidt Salig Knud Berrendtßøns Begraffuellbis Bekosthning som och bleeff Bekosth aff fellis Bouv:

Anlangende den Bekosthning Som Torbør Joensdatter Bekosth paa Bendt gulloußøns och hendis Brøllup som giort bleeff paa Hammer, paa hendis part Beløb siig - xxij daller Som hun wdlagde aff hendis Børns och hendis tilffellis Bouv, huor for hun skall giiffue Børnene Elluffue Rix daler aff hendis tilskiiffu guodtz och Løßørre:

Dernest fremlagde Torbør Joensdatter Touv SølfSlobe, den enne war Brødt touv steder J bredden den Andre nogidt Stødt, weigidt tilsamen - 24 lodt huilcke torbør Tog till Siig for hendis muodgaffue, som Salig Knud Berrendtßøn gaff hende: Huilckid Børns fader broder Torgij Berrendtßøn paa Børns Vegne Jcke widste adt kunde Sambtøcke, wden Louen hende dett kunde tilholde:

Disligisth afftog Torbør Joensdatter forlodtz aff wskiffte, effter gamell Seedwane, En Seng bleeff worderit for Sex Daller Disligist beholdt Torbør Joensdatter hendis Kleder som Jcke Bleeff worderit, Eller Støckswiis opskreffuidt,:

Der Jmod bleeff Børnen till worderit, dieris Salig faders Kleder, Som Effterffølger:

Firre par Boxer

ijj daller

En blaament trøj med hegter vdj

ij dler:

iij Koffter	ij dlr j ort
En huid Kyrseij wllerschiort	j daler
En Byndtluff	j dallr.
En gamell Liiffaruidt wllenschiort	iij ort
3 skiorte Kraffuer	iij ort
iij skiorter	ij dalr:
Noch dertill bleeff børnen till worderit - Jmod dieris muoders Kleder otte	Alne blaa klede, och
3 alne blaa Kyrsej och iii-j alne Tuebred lerridt tilsamen for	vj daller.

Dette forsk^{ne} Bleeff børnen til worderit Jmod dieris muoders Kleder som icke bleeff worderit: men der som Nogen der paa vill talle daa at gaaes der om huis ret ehr: Der nesth bleeff Buen skiift J tou lige parter, Jmellom muoderen, och for^{ne} trij børn: Tilffild børnen: effter Lodders Paakastelße och bleff worderit Som Effterfføllger:

ij graa wedmels Dynner	vj daller:
iiij hoffuidt Puder	iiij dalr:
iiij par Laggen	iiij Rr j ort:
Sex Sengekleder	viiij dalr:
En tebbe, en skynd blej en Quiddell	ij dalr j ort
En handklede thrij Dugge	ij Rr.
En stur koberkeell nogidt brugt och well – weygidt halff triidie pund worderit	ix daller
iij gamell Jern grydder	ij dalr
ij Lyusstager	j dler j ort
En tin pot en tin made, en tin fad	j daller:
iij dosin tree talereken	j daller
iij steen fadde, en tree schaalle en tree stob en Sønder tree fad	ij ort:
ij kyster med Laaeße	iiij Rr.
ij skiiffuer	ij dlr.
Tilfyld børnen fem Kyer bleff icke vordderit, och en liden quj bleff worderet for	ij dlr:
Fyrre giedder 2 Ky 2 Søffuer j lam bleff icke vrderit	
2 Suin vorderit	j Rr j ort:
En Øxße	j daler
<tilfeld børnen>	
vdj Sage redskab paa glatte trees saug och børnens part vdj en brøg Kar	ij dlr:
En waß bøete trij Sillings bøtter vordert	j ort
Bleeff Epterspurd Plogreskab, oc Inthid fandj:	xvj ß
Tilffild Børnen vdj Sølf skieer oc malier 12 lod sølf och femb Rix daller Peng, huor aff bleff vdlagt till schriiffueren paa Børnens Part	touv Rix Daller
Tilfyld børnen fierde part vdj en wdquern Ligger vdj Ellißj Beck	ij daller j ort
Børnens part vdj En Hesth	vj dallr
Bleeff Børnen tillagdt dieris Salig faders Signeet som mercken och Naffnen blef vdslage Anlangende Affll och Aarag, Som Børnen kunde tilkome for 3 Aar 1630 kunde vij Jcke Recter forffinde End adt Børnen skall haffue for dieris Part	xvj Rix dallr

Effterdj Bendt skall Bekoste det adt afftersche huis tilstandendis giæld visße och wuisße Som er adt Jndkreeffue och bekomme Och huis Bielcker och tømmer som er J fosßene och Andenstedz kand findis som dennom tilkom och war Salig Knud Berrendtßøns och Torbør Joensdatters: der om Bleeff Torgij Berendtsøn paa hans Salig Broder Knud Berendtsøns

Børns vegne wenlig forligt med for^{ne} Bendt gullouβøn, Børnens Steefffader, adt for^{ne} Bendt skall Indkreffue all den giæld som Sallig Knud och tōrbør tilstod, och dett till sig Anname och opberre, Disligisth adt opberre huis Bielcker och tōmer Som ehr J fosberne, Och Andenstedz kand fyndis, Som Salig Knud berendtβøn Och Torbør Joensdatter tilkom, Och dett adt Nyede Och Beholde: Och der Jmod skall for^{ne} Bendt gullouβøn Betalle huis giæld som kreffuis, Och Salig Knud Berrendtβøn Och torbør Joensdather med rette war borttskyldig, Och dertill skall for^{ne} Bendt giffue for^{ne} S: Knudz trij Børn, Thije Specie rix Daller Och for^{ne} trij børn eller nogen paa dieris wegne Jndthidt adt haffue med dieris Salig faders och muoders giæld som kreffuis, adt dij war borttskyldigt adt Wdgiiffue: eller der till Suare, Eller Nogen tilstandendis giæld, Eller Bielcker och tōmer som er i fosbene eller Andenstedz adt Opberre, men dett wbehinderit adt følge, for^{ne} Bendt gullouβøn Saa wiidt hand der aff kand Bekomme, och dett adt Beholde for for^{ne} giæld adt betalle som forskreffuidt Stander: Adt Saa J dag skiift och forhandellidt Ehr, des till Sandhiedz bekrefftelße, haffuer Jeg Torgij berendβøn, paa for^{ne} min Salige Broders Børns wegne, min Signet her Vndertrøckt Och Jeg Bendt gullouβøn min Sedwanlig Bomerck her Vnderskreffuidt: Och wijforsch^{ne} mend med skriiffueren Christen Anderβøn som forskreffne Skiffte haffuer werridt Offuerrindis till windisbyrd woris Signeter her Vndertrøkt:
Actum Vt Supra:

(Rester etter 8 segl)

Lest for sex Mennd, som Var offuer schiffte paa Hugenuig, denn 27 oc 28 Maij, Anno 1639:

Bendt gullouβøn paa Elleβj Skiffte Jmellom Knud Berendtβøns hustrue och Børn: Anno 1630 den 15 Septemb:

(På baksiden): Schifftebreff Om løsseøre, jmellom Thorbør Joenssdater, och hindees Børnn, om Løssøre Breuit dattl: 1630
Numero 0:

Originalen finnes i Gårdsarkiv for Justnes, Privatarkivsamlingsdep. nr. 706/1, Statsarkivet i Kristiansand. Brevet var ikke kjent for forfatteren av Oddernes bygdebok da brevet først på et senere tidspunkt ble innlevert til Statsarkivet.

Kilde 1.7: Koppskatten 1645. Utdrag som viser øvrighetspersoner på Odderneset med hushold

Oversettelse

(Oddernes kongsgård)

Velbyrdige Palle Rosenkrantz, hans frue og 2 døtre, hver – 6 riksdaler - er -	24 riksdaler
Fire tjenestejenter på stuen,	2 riksdaler
Seks arbeidspiker,	½ riksdaler
Gårdsfogden,	2 riksdaler
Smeden og skredderen,	2 riksdaler
Tre (som er) hans velbyrdighets egne tjenestegutter,	1 ½ riksdaler
Kjellersvennen,	½ riksdaler
Sju arbeidskarere,	½ riksdaler, 8 skilling

(Oddernes prestegård)

Herr Anders, sogneprest til Oddernes prestegjeld, og hans kone,	2 riksdaler
Tre tjenestegutter,	1 ort
To tjenestejenter,	16 skilling

(Kapellanen i Oddernes)

Herr Mats, kapellan samme sted (dvs. ved Oddernes kirke)	½ riksdaler
--	-------------

(Degnen i Oddernes)

Degn=klokker/kirkesanger. Degnen regnes ikke blant øvrigheten, men i denne skattelisten er han oppført sammen med øvrighetspersonene.

Degnen der samme sted (dvs. ved Oddernes kirke),	½ riksdaler
--	-------------

(Fogden i Mandals len)

Fogden hadde Kjevik som fogdegård, men oppholdt seg ofte på Oddernes kongsgård der han hadde sitt eget sengekammer

Jens Pedersen (Kjerulf), fogd i Mandals len,
og stiftsskriver over Agdesiden, 5 riksdaler

To tjenere, 1 riksdaler

Kilden på originalspråket

(Oddernes kongsgård)

Welbiurdige Palle Roessenkrantz, Hansz frue och – 2 døttre, huer – 6 dr: ehr - 24 Rdr:

Fire Piger paa Stuen, 2 Rdr:

Sex Arbeydtz piger, ½ Rdr:

Gaardsfougden, 2 dr:

Smeden och Schrederen, 2 dr:

Threj Hanß welbiurdigheds egen drenge, 1 ½ dr:

KielderSuenden, ½ dr:

Siuff ArbeydtzKarle, ½ dr: - 8 β.

(Oddernes prestegård)

Her Anders, Sogneprest till Oddernesß Prestegield, och hanß Quinde, 2 dr:

Threj Drenge, 1 ort

Thoe Piger, 16 β.

(Kapellanen i Oddernes)

Her Mads Cappelaffn ibm: ½ dr:

(Degnen i Oddernes)

Deignen der Sammesteds, ½ dr:

(Fogden i Mandals len)

Jens Pedersøn, fougid Wdj Mandals lehn,
Och Stichschriffuer offuer Augdesiden,

5 Rdr:

Thuende tienere,

j dr:

Lensregnskapene for Mandals len 1645/46, original i Riksarkivet, Oslo, filmkopi rull 354 i Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 1.8: Manntall over husmenn og strandsittere 1713

Oversettelse

(Tittelblad):

Manntall over husmenn og strandsittere i Mandals amt i året 1713 – og deres tilstand og næring.

Odde Tingsted

Oddernes sogn

Oddernes kongsgårds grunn

Husmann Ole Jørgensen, eier det lille huset han bor i der han har vært i 7-8 år. Livnærer seg av ferjestedet, som han betjener som ferjemann.

Husmann Even Andersen. Innrullert. Eier det lille huset han bor i der han har vært i 12 år. Livnærer seg av sjøen og arbeider på handelsskip som matros. Holder også av og til litt tapperi.

Tollef N. er konstabel under herr major Scaveniuses kompani, bor i et lite hus som han selv eier. Han livnærer seg av sine henders arbeid og av kongens underhold (dvs. i militæret).

Huskvinne Gjertrud Pedersdatter, eier et lite hus der hun har bodd i rundt 18 år. Kan så 3-4 notting korn og fø en ku. Livnærer seg av sine henders arbeid.

Husmann Christen Pedersen skredder, bor i et lite hus som han selv eier og har bodd i rundt 20 år. Kan så en fjerding korn og fø en ku. Livnærer seg av litt bondeskredderi.

Husmann Anstein Guttormsen, bor i et lite hus som han selv eier og har bodd i over 20 år. Kan så 1 fjerding korn og fø en ku. Livnærer seg av sine henders arbeid.

Husmann Jørgen Halvorsen, besitter et lite hus der han har bodd i over 20 år. Livnærer seg av sine henders arbeid.

Huskvinne Dorte Pedersdatter, besitter et lite, gammelt hus der hun har bodd i rundt 6 år. Kan så cirka 2-3 notting korn og fø en ku. Livnærer seg av arbeid.

Husmann Jens Paulsen, bor i et lite hus som han eier og har vært i 8-9 år. Kan så 2-3 notting og fø en ku. Livnærer seg av sine henders arbeid.

Husmann Stener Olsen, eier huset han bor i og har besittet 10 år, er innrullert i kongens tjeneste og tar sin næring fra sjøen. Kan så ½ tønne korn og fø 2 kyr.

Huskvinne Targjerd Åsulfsdatter, bor på en liten plass som kalles Narvig hvor hun har vært i 10 år. Kan på samme sted fø en ku og så 1 fjerding korn.

Huskvinne Guri N., eier et lite, gammelt hus der hun har bodd i 20 år. Kan så 1 fjerding korn og fø en ku. Hun, så vel som hennes nabo, livnærer seg av sine henders arbeid. (Naboen det henvises til er Targjerd Åsulfsdatter ovenfor; originalen har en klamme i venstre marg rundt disse to huskvinnene.)

Husmann Fredrik Jakobsen Vige, innrullert, eier huset han bor i der han har vært rundt 14 år. Kan så en fjerding korn og fø en ku. Sin næring får han ellers fra sjøen og arbeider av og til på handelsskip som matros.

Husmann Mikkel Jensen, innrullert og i kongens tjeneste, eier selv huset han bor i der han har vært 6 år. Kan så 1 fjerding korn og fø en ku. Hans kone har i hans fravær ingen næring.

Husmann Eilif Bertorsen, innrullert og i tjeneste, eier selv huset han bor i der han har vært 6 år. Kan så 3-4 notting korn og fø en ku. Hans kone livnærer seg i hans fravær av sine henders arbeid.

Husmann Kristoffer N., innrullert og i tjeneste, eier et lite, gammelt hus der han har vært i 6 år. Kan så 2 notting korn. Hans kone har i hans fravær ingen næring.

Til de ovenfor beskrevne husene på Oddernes kongsgårds grunn fins ingen rydninger.

Prestegårdens grunn

Husmann Lars Nilsen, bor i et lite hus som er pantsatt til president Balle, har bodd her i rundt 24 år. Kan så 1-2 notting korn. Livnærer seg av sjøen og arbeider av og til på handelsskip som matros.

Husmann Peder Hansen, innrullert, eier selv det lille huset han bor i, som han har besittet rundt 10 år. Livnærer seg av sjøen og arbeider på handelsskip som matros.

Husmann Christen Larsen, eier selv huset han bor i, som han har besittet rundt 8 år. Livnærer seg av sine henders arbeid.

Husmann Daniel Tomassen, innrullert, eier selv husene han bor i, som han har besittet rundt 6 år, og før ham har hans far bodd der. Livnærer seg av sjøen, og når han ikke er utkommandert arbeider han på handelsskip som styrmann.

Husmann Notto Ormsen, eier selv det lille huset han bor i der han har vært i 8 år. Før ham bodde en mann ved navn Christen der. Livnærer seg av sine henders arbeid.

Husmann David N., eier et lite, gammelt hus der han har bodd i 20 år, siden han bygde det. Han livnærer seg av å være klokker i Oddernes kirke.

Husmann David Gullovsen, innrullert og i tjeneste, eier et lite hus der han har bodd i 16 år. Kan så 1-2 notting korn. Hans kone har i hans fravær ingen næring.

Husmann Henrik Jespersen, innrullert og i tjeneste, eier et lite, gammelt hus der han har bodd i 6 år. Livnærer seg av sjøen, og i hans fravær livnærer hans kone seg av sine henders arbeid.

Til de ovenfor beskrevne hus på prestegårdens grunn fins ingen rydninger.

Kilden på originalspråket

[Tittelblad]:

Mandtal over Huuðmænd og Strandsidder udj Mandals Amt Anno 1713 – samt Deris Tilstand og Næring.

Odde Tingsted

Oddernis sogn

Oddernis Kongsgaards grund

Huusmand. Olle Jørgenßen, eyer Sit i boende lidet huus, hvor hand Siddet 7 a 8 aar, Nærer Sig af fergestedet, som hand for fergemand betiener.

Huusmand. Evend Anderßen *enrollerit*, eier iboende lidet huus, hvor hand veret 12 aar, Nærer sig af Søen, og farer til Coufardie for Matross, holder og undertiden lidet tapperie.

Tollef N. er Constabel under Herr mayor Schaweniuses Compagnie, beboer et lidet huus – som hand Self eyer, Hans næring tager hand af Sine hænders arbeide, og Kongens besoldning.

Huusquinde. Giertrud Pedersdatter, eier et lidet huus som hun beboet en 18 aar, Kand Saae 3 a 4 Notting Korn og føde en Koe, Nærer Sig af Sine hænders arbeide.

Huusmand. Chresten Pederßen schreder, beboer et lidet huus Som hand Self eyer, og beßidt en 20 aar, Kand Saae en fiering Korn og føde en Koe, Nærer Sig af lidet bonde schrederi,

Huusmand. Andsten Guttormßen, beboer et lidet huus Som hand Self er eyende, som hand besidt over 20 aar, Kand Saae 1 *fiering* Korn og føde en Koe, Nærer Sig af Sine \ hænders / arbeide.

Huusmand. Jørgen Halvorßen, beßidder et lidet huus som hand beboet over 20 aar, Nærer sig af Sine hænders arbeide.

Huusquinde. Dorethe Pedersdatter, beßidder et lidet *gammelt* huus, Som hun beboet en 6 aar, Kand Saae en 2 a 3 notting Korn og føde en Koe, Nærer Sig af arbeide.

Huusmand. Jens Povelßen, beboer et lidet huus Som hand eyer, og veret Sammesteds 8 a 9 aar Kand Saae 2 a 3 Notting, og føde en Koe, nærer Sig af Sine hænders arbeide,

Huusmand. Steener Ollßen Eier iboende huus, som hand besidt 10 aar, en *enrollerit* i hans Mai^{ts} tjeneste, og tager Sin næring af Søen, Kand Saae ½ tønne Korn og føde 2de Køer -

Huusquinde. Targier Osufsdatter, beboer Et lidet plads Kaldet Narviig, hvor hun veret 10 aar, Kand føde Sammesteds en Koe og Saae 1 *fiering* Korn,

Huusquinde. Gurj N. eier et lidet *gammelt* huus, Som hun beboet 20 aar, Kand Saae 1 *fiering* Korn og føde en Koe, Denne Saa vel som hendes Naboe nærer Sig af Sine hænders arbeide [Naboen det henvises til er Targier Osufsdatter ovenfor; originalen har en klamme i venstre marg rundt disse to huskvinnene.]

Huusmand. Friderich Jacobßen Viige *enrollerit* eyer Sit iboende huus, hvor hand veret en 14 aar Kand saae 1 *fiering* Korn og føde en Koe, Sin næring tager hand ellers ved Søen og farer undertiden med Coufardie schibe for Matross

Huusmand. Michel Jenßen *enrollerit* og i hans Mai^{ts} tjeneste eyer Self Sit i boende huus, hvor hand veret 6 aar, Kand Saae 1 *fiering* Korn og føde en Koe, Hans Kone i hans fraværelße hafver ey nogen næring.

Huusmand. Eileff Bertorßen *enrollerit* og i tjenesten, eyer Self i boende huus hvor hand veret 6 aar og kand saae der til 3 a 4 notting Korn og føde en Koe, hans Kone nærer Sig i hans fraværelße af Sine hænders arbeide.

Huusmand. Christopher N. *enrollerit* og i tjenesten, Eier et lidet *gammelt* huus, hvor hand veret 6 aar, Kand Saae 2 Notting Korn, hans Kone i hans fraværelße hafver ey nogen næring,

Til forskrefne huuße paa Oddernis Kongsgaards grund, er ey nogen Rødnings leilighed -.

Præstegaardens grund

Huusmand. Lars Nielßen, beboer et lidet huus Som er pandßatt til præsideint Balle, Veret Sammestedz en 24 aar, Kand Saae 1 a 2 notting Korn, Nærer Sig af Søen og farer undertiden med Coufardie schibe for Matross.

Huusmand. Peder Hanßen *enrollerit*, eyer Self iboende lidet huus, som hand besidt en 10 aar, Nærer Sig af Søen og farer til Coufardie for Matross.

Huusmand. Chresten Larßen, eyer Self iboende lidet huus Som hand beßiddt en 8 aar, Nærer Sig af Sine hænders arbeide,

Huusmand. Daniel Tommeßen *enrollerit* eyer Sine iboende huus, Som hand beßiddet en 6 aar, og for hanem hans fader, Nærer Sig af Søen, og naar hand ey er udCommanderit, farer hand til Coufardie for Styrmand

Huusmand. Notto Ormßen, eyer Self i boende lidet huus hvor hand veret 8 aar, for hannem boede en Mand ved Nafn Chresten, Nærer Sig af sine hænders arbeide.

Huusmand. Daved N. Eier et lidet *gammelt* huus, som hand i 20 aar beboet, da hand det opbiugte, hans næring er, at hand er Klocher til Oddernis Kirche,

Huusmand. David Gullougßen *enrollerit* og i tjenesten, Eier et lidet huus, som hand beboet 16 aar Kand saae 1 a 2 notting Korn, hans Kone i hans fraværelße hafver ey nogen næring.

Huusmand. Hendrich Jeßperßen enroullert og i tienesten, eyer et lidet *gammelt* huus, som hand 6 aar beboet, Nærer Sig ved Søen, og udj hans fraværelße, tager hans Kone Sin næring Ved hendes hænders arbeide.

Til forskrefne huuße, paa Prestegaardens grund er ey nogen Rødnings leilighed.

Original i Lister og Mandal amts arkiv, boks 280, Statsarkivet i Kristiansand.

Kapittel 2: Lovbrudd og straff

De fleste lovbrudd i eldre tid ble straffet med bøter. Dette var en av statens inntektskilder. I lens- og fogderegnskapene finnes derfor, blant mye annet, bøtelagte menn og kvinner. Noen forbrytelser av særlig alvorlig karakter kunne bli straffet med døden. Den henrettedes eiendeler tilfalt da staten. Også dette måtte regnskapsføres. Kriminaliteten er derfor godt belagt i historiske kilder, men det er viktig å ha for øye at det bare er lovbrudd som vedrørte statens inntekter eller utgifter vi finner i regnskapene. Fra slutten av 1600-tallet og framover har vi imidlertid bevarte tingbøker som gir mulighet for å studere kriminaliteten i større bredde. Tingbøkene inneholder referater fra byting og bygdeting, dette var laveste rettsinstans henholdsvis i byen og på landsbygda. Flere tingbøker fra Agder er trykt og publisert i regi av Agder Historielag, og det er planer om flere utgivelser i framtida.³⁵

Hva slags lovbrudd var det tale om?

De vanligste forbrytelsene i Norge på 1600-tallet var vold, seksuallovbrudd og såkalt opposisjon mot øvrigheten, det vil si at man nektet å etterkomme krav og pålegg fra staten og dens representanter. Alle tre kategoriene finnes i bøtelisten fra Odderneset i kilde 2.1. De fleste lovbruddene i kilden gjaldt vold, og også på Agder for øvrig dominerte volden i første del av 1600-tallet. Mot slutten av århundret hadde imidlertid voldsfrekvensen avtatt.³⁶

Knivstikk og øksehogg fikk ofte dødelig utgang. Drapsfrekvensen på 1500- og 1600-tallet var mye høyere enn i dag. I de fleste tilfeller fant man at drapet hadde skjedd uten forsett, det vi i dag ville kalle uaktsomt drap. Det klassiske tilfellet var krangelen som utviklet seg til slåsskamp, og når nevene ikke strakk til kom kniven fram. Da kunne lett den ene forblø og den andre bli drapsmann. Gjestebud, brylluper og andre større sammenkomster var den vanligste arenaen for slike hendelser. Da flommet også ølet nokså fritt. Drap i slike situasjoner ble straffet med høye bøter til staten, såkalt tegn og fredkjøp, og erstatning til den dreptes arvinger. I bøtelisten i kilde 2.1 finner vi Peder Ommundsen på Odde som hadde begått uaktsomt drap på Maren Askildsdatter. Han betalte 11 ½ daler og 1 ort i tegn og fredkjøp til staten. Noe ganske annet var det dersom drapet skjedde med overlegg. Da måtte gjerningsmannen vanligvis bøte med livet. Eiendelene tilfalt som nevnt staten. Kilde 2.2 viser at Gunnar Alfsen Grim ble henrettet ved Oddernes kirke for mord. Fogden ville ha

³⁵ Til nå (juni 2002) er tre tingbøker utgitt: *Kristiansand bytingsprotokoll nr. 1 1670* (utgitt 1991), *Mandal tingbok nr. 1 og 2 1677 og 1684* (utgitt 1992) og *Vestre Råbyggelag tingbok nr. 1 1683* (utgitt 1999).

³⁶ Løyland 1992 s. 139.

eiendelene, men her passer det gamle ordtaket ”der hvor intet er har selv keiseren tapt sin rett”. Etter Gunnar fantes bare gjeld.

Vær oppmerksom på at man på 1600-tallet kunne bli dømt for flere forhold som i dag ikke er omfattet av straffelovgivning. Det vanligste eksemplet er seksuell omgang utenfor ekteskap, som var kriminalisert i Norge fram til 1812. Andre sider ved kriminalitetsmønsteret har også endret seg. Tyveri og vinningskriminalitet er utbredt i dag, men var sjeldent på 1600-tallet. Dette kan virke paradoksalt da vi gjerne antar at det er en sammenheng mellom fattigdom og slik kriminalitet. Ut fra en slik tankegang burde velstandsutviklingen de siste hundreåra ha redusert vinningsforbrytelser til et minimum. Det vil føre for langt her å gå inn på årsakene til at det ikke har gått slik en kanskje kunne forvente. Den lave tyverifrekvensen på 1600-tallet kan skyldes strenge straffer og sterke normer i lokalsamfunnet mot dette. Det var svært vanærende å bli stemplet (ofte bokstavelig talt ved brennemerking) som tyv.

Hvilke straffemetoder ble benyttet?

Som nevnt var bøter vanligst – det var økonomisk gunstig for staten. Men fattige som ikke kunne betale for seg skulle etter loven ”straffes på kroppen” – det betydde som oftest pisking. Fengsel ble ikke benyttet som straff, kun som varetekt i alvorlige saker i påvente av dom, kroppslig avstraffelse eller henrettelse. En kunne derimot bli dømt til tvangsarbeid. Ved seksuallovbrudd skulle en stå ”åpenbart skrifte”, det vil si å motta muntlig refs av presten i forbindelse med gudstjenesten. Gapestokk kunne også anvendes. Bøter kom i tillegg. Men her må vi skille mellom hor og leiermål. Dersom en gift person hadde sex med en annen enn ektefellen, ble det regnet som hor og straffet meget hardt. Bøtene var skyhøye, og ved gjentakelser kunne en risikere bortvisning fra bygda og i verste fall døden. En langt mildere straff ble anvendt ved leiermål, det vil si tilfeller der verken mannen eller kvinnen var gift. Dersom paret senere giftet seg slapp en særlig billig unna. Samboerskap var forbudt. Det var imidlertid vanlig at paret flyttet sammen før bryllupet, men etter at troløvelse var inngått. Troløvelse var langt mer forpliktende enn forlovelse i våre dager. Den måtte inngås i vitners nærvær, kunne ikke heves uten videre og skulle lyses fra prekestolen tre ganger før paret kunne gifte seg.

Hekseprosessene

Det mørkeste kapittel i norsk rettshistorie er kanskje trolldoms- eller hekseprosessene på 1500- og 1600-tallet. Flere hundre norske kvinner, og noen menn, ble dømt for å være trollfolk og henrettet, vanligvis ved å bli brent levende på bålet. I Oddernes og Kristiansand

vet vi om to ganske store hekseprosesser i 1650 og 1670. De er godt kildebelagt og beskrevet flere steder i lokalhistorisk litteratur.³⁷ I begge sakene ble noen brent og andre frifunnet. Kilde 2.3 viser statens utgifter til varetekt og henrettelse av to av kvinnene som ble brent i 1650 – Sigrid Syvertdatter og Marte Hundal. Sigrid bodde i et hus på Møglestue sentralt på Odderneset. Mens hun satt fengslet på kongsgården ble eiendelene hennes taksert av fire menn etter ordre fra fogden. Kilde 2.4 er takseringsbrevet de utstedte. I kilde 2.5 blir mannen hun delte hus med dømt til døden, og her får vi servert en gripende kjærlighetshistorie med tragisk utgang. I Kuholmen ytterst på Odderneset finnes et lite fjell som heter Trollkjerringheia. Etter all sannsynlighet var det her de ulykkelige kvinnene ble brent på bålet i 1650 og 1670.

³⁷ Rudjord 1974 s. 183-191, Steen 1941 s. 95f., 110, Munksgaard 2000 s. 17-21, Alver 1971 s. 120-133 (den siste referansen gjelder kun prosessen i 1650).

Kilde 2.1: Bøtlagte personer med bosted på Odderneset i perioden 1608-1634

Nedenfor fins utdrag fra lensregnskapenes sakefallslister (bøtelister) der personer med bosted på Odderneset ble bøtlagt for ulike typer lovbrudd. Først vises årstall. Regnskapsåret gikk fra 1.mai det ene året til 1.mai det neste, derfor er både start- og sluttåret for det aktuelle regnskapet ført opp. Dernest vises lovbrysterens navn, og grunnen til bøtleggelsen. Noen fikk ”sone for sin armodsk skyld”, det betyr at de fikk redusert boten fordi de var for fattige til å betale full bot (se også note 38 nedenfor). I høyre kolonne står det innbetalte beløpet.

Oversettelse

1608/09

Knut, tjenestegutt hos Endre Sødal, fordi han lå med sin trolovede før bryllupet.
Sonet³⁸ for sin armodsk skyld 2 daler

1612/13

Christen Svendsen på Oddernes³⁹ for noen neveslag hand slo Valter Sangesland ½ daler

1613/14

Jørgen kremmer på Lund fordi han slo Olav skomakers tjenestegutt i hodet med en skål. Gitt 1 daler

1615/16

Knut Ellesi fordi han har latt være å utføre skyssferd⁴⁰. Gav 2 daler

Christen skredder på Lund, fordi han stakk Byrre skredder 4 daler

1617/18

Nai Ellesi, fordi han slo Anders Boen blå og blodig i ansiktet. Gav ½ daler

Leif Svendsen i Møglestue, fordi han stakk Hans Nilsen et knivstikk, derfor gitt 5 daler

³⁸ Verbet 'sone' har endret betydning siden 1600-tallet. I dag betegner det fengselsopphold. Fram til 1600-tallet var det i en del sakstyper mulig å ”sone med fogden”, dvs. inngå en minnelig avtale med fogden om botens størrelse, som et alternativ til domfellelse. Lovbrysteren slapp vanligvis billigere unna på denne måten, og han/hun slapp rettssak på tinget.

³⁹ Christen Svendsen var bosatt på gården Møglestue på Odderneset. Han er nevnt som bondelensmann i Oddernes i 1619. Rundt midten av 1620-årene ble Christen drept av en annen framstående mann i bygda; Anders Eg. (Sødal 1996 s. 87).

⁴⁰ Bøndene hadde skyssferdsplikt, dvs. plikt til å frakte øvrighetspersoner ved behov.

1619/20	Knud Berntsen på Ellesi, fordi han har ligget med Anna Svendsdatter som var et løst kvinnfolk. Sonet for hans armods skyld	2 daler
1621/22	Nils Gill, fordi han har ligget med et løst kvinnfolk. Gav i penger	6 ½ daler, 1 ort
1622/23	Peder i Kuholmen, fordi han (også) ⁴¹ har stilt seg motvillig og ikke ville utføre skyssferd. Gav for sin armods skyld	½ daler
1624/25	Beruld Ellesi, fordi han i vanvare skar Halvor Justnes med en kniv	1 ½ daler
1625/26	Halvor Justnes, fordi han ikke møtte på Mosby lagting for å sitte i lagretten. Gav	½ daler
1633/34	Peder Ommundsen på Odde for et uaktsomt drap han begikk på Maren Askildsdatter. For dette ble han dømt til å bøte et tegn og et fredkjøp	11 ½ daler, 1 ort

Kilden på originalspråket

1608/09	Knud thiennendis Endre Søffdall for sinn festemøe hand belaa før brølluppett, Sonnitt for sinn armod schøldt	ij dr.
1612/13	Christen Suendtzøn paa Oddernis for nogen Neffueslaa hand sloug Waltter Sangiðland	j dr.
1613/14	Jørgen Kremmer paa Lund for hand slog Oluff Schomagers dreng i hoffuidet med en schaall. giffuit	j dr.
1615/16	Knud Elleði, for hand haffuer siddet offuerhørig med forrenschabff, gaff	ij dr.

⁴¹ Ordet 'også' viser her til den forrige posten i den originale bøtelisten, som også gjaldt skyssnekt.

Chresten Skreder paa Lunndt, for hannd stach Byrri Schreder iiiij dr.

1617/18

Naij Elleßie, for hand slough Annders bøenn i hans anßichd blaa och blodigt gaff j dllr.

Leeff Suendtzønn i Møgellstue, for hand stach Hanns Niellßønn ed Kniffstøng, derforre giffued v dller

1619/20

Knud Bernnßenn paa Elleßi, for hand haffuer beligget Anna Suendtzdaatter, som vaer et løest quindfolch, Sonit for hanns Armod schyld ij dr.

1621/22

Niels Giill, for et løst quindfolch hand haffuer beligget gaff, pennges vij dr. j ort

1622/23

Peder i Kugißhollmb, for hannd sig och moduilligenn, haffuer Annstillet, och icke wille gjøre forrennschaff, gaff for sinn Armmoedz schyllid j dlr.

1624/25

Berrull Elleßie for hannd Aff Van Vaare schaar, halduar Giußnes med en Kniff ij dr.

1625/26

Halduor Giußnis for hand iche motte paa Moßby Laugting Att besidde Retten, gaff j dler.

1633/34

Peder Ommundßen paa Odde for Jtt drab hand Vforsynligen begich paa Maren Aschildsdatter derfor Thill dømbtt Att bøde Jtt tegen och Jtt fredKiøb Penge xij dlr. J Ort

Lensregnskapene for Mandals len, diverse årganger 1608-1634, sakefallslistene, originaler i Riksarkivet, Oslo, filmkopier i Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 2.2: Tingsvitne fra Odde tingstue 16. desember 1640. Gunnar Alfsen Grim ble henrettet ved Oddernes kirke for drap

Øversettelse

Vi etterskrevne Hans Kaspersen, sorenskriver her i Mandals len, Anstein Skråstad, Endre ytre Strai, Laurits ytre Strai, Ulf øvre Strai, Knut Grim og Olav Guttormsen Mosby, alle edsvorne lagrettemenn i Oddernes sogn i førnevnte len, gjør for alle vitterlig at år 1640, den 16. desember ble et alminnelig satt ledingstag⁴² holdt i Odde tingstue i nevnte Oddernes sogn. Vi var lovlig innkalt for å betjene retten der.

På samme tid og sted ba kongens fogd om at den menige allmue skulle gi tilkjenne om der fantes noe etterlatt gods eller løsøre etter den drapsmann som het Gunnar Alfsen Grim, som for sin misgjerning er blitt henrettet her ved Oddernes kirke. Ved dette ville han på kongens vegne forsøke å få dekning for kost og andre utgifter han hadde hatt på førnevnte fange. Til dette svarte den menige allmue at det ikke fantes noe som helst etter førnevnte fange og drapsmann, verken løst eller fast, selv ikke den usleste ting. Men manndraperen Gunnar Alfsen var mye skyldig til godtfolk som de aldri ventet seg en skillings verdi eller betaling for. Deretter ba kongens fogd om dette tingsvitne, og det ville vi, på rettens vegne, ikke nekte ham. Til ytterligere vitnesbyrd har vi våre signetter her nedenfor trykt. Brevet utstedt år, dag og sted som nevnt ovenfor.

Hans Kaspersen tingskriver
egen hånd

Kilden på originalspråket

Wi Effterschreffne, Hans Chasspersøn. Suorenn Tinngskriffuer, Her Vdj Manddallß Lehn, Annsteenn Skraastad, Enndre Ydtre Stray, Lauridtz Ytre Stray, Vllff Øffre Stray, Knud Grømb, och Oluff Guttormßenn Moeßby, Alle Eidsuorne LaugRettismennd, Vdj Oddernes Sogenn, i for^{ne} Lehn, Giøre Alle Witterligt, At Anno Christy, 1640. denn 16. December, Jtt Allmindelige och Sett LedinngsTagh Holldenn, Paa Odde Tinngstuffue, i bemelte Oddernes Sogenn, Waare wy Lougligenn, Tillneffnntt, Rettenn der Sammstedts At Betienne.

Paa Huillckenn Tiid och Sted, Konngl: Maytz: Foegitt, war for Rettenn, Begierennde, At Menige Allmuffue Skulle giffue, Tillkiennde, Om der fanndtis, noget, effterladennde, Goedtz, eller Løsbøere effter denn Draber, Nambligh Gunnder Allffßenn Grøm, Som for sinn Mißgierninng, er Bleffuenn Hennrett, Her wed Oddernes Kircke, Wed Huillckett, hannd paa Konn: May: weigne, Kunnde Jnndßøge, Huis fortærinng, och Anndenn Omkostninng, Som paa for^{ne} fange, Aff Fougden, war Spenderitt, Kunde hannem paa hanns, Konngl: May: weigne, Jgienn Erlegges, og Erstatis; Huor Till Menige Allmuffue, Suarede, At der Alldelis, Jndted, fanndtis, effter for^{ne} fange, Och Mannddrabere, enntenn Løst eller fast, i Aller ringeste maade, Menn draberenn, Gunder Allßenn, meget till Gotfolck, At were Bortskyllidig, Som de Alldrig Wenntet, Sig – j *ßkillingz* Verdt eller Betalinng for, Vdj Rinngeste Maader; Huor effter Konngl: Maytz: foegitt, dette woris Tingßwinnde, war Begierennde, det wy hannem paa Rettens Weigne, icke Wiste At Benechte; Detz Till

⁴² Tingsamling der leidangen ble innkrevd. Leidangen betegnet opprinnelig en forsvarsordning der bøndene ble pålagt å ruste ut bemannede skip for landevern i ufredstider. Allerede i høymiddelalderen gikk leidangsplikten over til å bli en fast årlig naturaliaytelse som erstattet plikten til å ruste ut skip.

ydermere Vinndißbyrd, Haffuer wy woris Zigneter Her Nedenn forre Trøgtte, Actum Anno Die, et loco vt Supra.

Hanns ChasPerßen *TingSchriffuer* egenn Hand

Lensregnskapene for Mandals len 1640/41, vedlegg til utgiftene, original i Riksarkivet, Oslo, filmkopi rull 352 i Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 2.3: Utdrag av lensregnskapene som viser utgifter til varetekt og henrettelse av en mann og to trollkvinner 1650

Oversettelse

Utgiftspenger til forskjellige ting, som nevnt nedenfor

(...)

Gunnar Torsteinsen Møglestue, som hadde rømt med Sigrid Syvertsdatte, en manns ektefelle, og derfor ble henrettet ved sverdet. Hans kost i to uker og fem dager er

Penger ----- 2 daler, 2 skilling

Mestermannen (bøddelen) for å henrette ham ved sverdet

Penger ----- 5 daler

Førnevnte Sigrid Syvertsdatte, som hadde vært bortrømt fra sin ektemann i 21 ½ år, ble holdt fengslet i 14 uker og en dag. Og på grunn av hennes trolldomsbedrifter ble hun brent. Hennes kost beløp seg til 3 ort i uka, er ialt

Penger ----- 10 ½ daler, 10 skilling

Marte Hundal, som også for trolldomsbedrifter ble brent, var fengslet seks uker og fire dager. Hennes kost i uka var 3 ort, er ialt

Penger ----- 4 ½ daler, 1½ ort, 4 skilling

Mestermannen for å brenne de to nevnte trollkvinnene

Penger ----- 18 daler

Er gitt byskriveren i Kristiansand for de brev han skrev på Kristiansand rådstue om førnevnte trollkvinne, som ialt beløp seg til

Penger ----- 9 ½ daler

Kilden på originalspråket

Wdgiff Penge udi AdtSchelige Maader Som Effter følger

(...)

Gunder Toestenssen Møgelstue, Som med Sigris Syffuerßdatter en Mandtz Echte Konne war bort Rømbt Och der fore wed Suerdet bleff Reted Hanns kaast udj 2 Wgger 5 dage ehr

Pennges ----- ij dr. ij ß.

Mester Manden for hannem wed Suerdet At Rette

Pennges ----- V dr.

For^{ne} Segerj Syffuers dater Som fra Sin Egte mand Haffde paa 21 ½ aarß tid Werrit boert Rømbt, war Anholden 14 Vger j dag Och formedelst hines throidombs bedriff Bleff brendt, hines Kaast om Vgen 3 *ort* ehr

Pennges ----- xj dr. x ß.

Marite Hundal Som Och for throidombs Bedriff bleff Brendt, Wahr Anholden 6 Wger 4 dage, hines Kaast Om Wgen 3 *ort* ehr

Pennges ----- 4 ½ dr. ij *ort* iiij ß.

Mester Manden for bemelte Tuinde throid Quinder At brende

Pennges ----- xvij dr.

Er Giffuid Byeschriffueren udi Christianßand for huiß Breffue till Christianßandtz Raad stue Er forhuerffuid *Offuer* for^{ne} thuinde Trold Quinder, Som till haabbe Beløeb Sig

Pennges ----- 9 ½ dr.

Lensregnskapene for Mandals len 1649/50, utgiftsposter, original i Riksarkivet, Oslo, filmkopi rull 355, Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 2.4: Taksering av boet til to henrettede personer fra Møglestue 3. april 1650

Oversettelse

År 1650, den 3. april, har vi etterskrevne, Anders Lauritsen i Lyngøysund, Kristen Bodsgård, Anders skomaker i Fudevig og Kristen Jensen i Holmen, vært i Møglestue på Oddernes etter befaling fra kongens fogd, ærlig og velfornemme mann Nils Nilsen. (Vi har) registrert og vurdert gods og formue som fantes etter Gunnar Torsteinsen og Sigrid Syvertsdatter, som ble pågrepet for sine misgjerninger og sitter fengslet på kongsgården.

1 blå mannstrøye, et par bukser av banmersie, 1 rød ulltrøye – alt var gammelt og slitt, vurdert for -----	2 riksdaler
1 gammel sort kåpe -----	2 daler
1 blått skjørt og 1 gammel sort trøye -----	3 ½ daler
1 gammel hvit vadmelskjorte -----	1 ½ ort
2 store og 2 små jerngryter, alle gamle -----	2 ½ daler
3 gamle ubrukelige sorte hatter -----	½ daler
1 gammel underdyne av lin -----	1 ½ daler
1 jernpanne, 1 blåsebelg, 1 strykejern -----	½ daler
1 par lysestaker av messing -----	½ daler
4 gamle økser -----	½ daler
2 gamle hodeputer -----	1 ort
1 gammel sengeteppe av ull -----	1 ort
1 gammel hodepute, 1 gammel benkedyne, 1 sekk -----	½ daler
3 kjeleringer, 1 rist, 2 <i>Høylier</i> , 1 gammel hjulrokk, 1 gammel lue av blått klede, 1 garvet skinn, 1 selskinn, til sammen	1 daler, 4 skilling
2 gamle laken, 2 gamle skjorter, 1 linpledd -----	1½ daler, 16 skilling
5 gamle ullkraver, 4 halstørkler, 2 pannelin, 1 par hansker	
2 blå leirfat, 2 blå leirkrus -----	1 ½ daler, 4 skilling
1 fint linstykke, 1 gammelt spisebord med skuffe under, 3 vevskjeer, 2 glassflasker, 2 par strømper, 1 gammel håndkvern, til sammen --	1 daler
4 gamle kanner, 2 staup, 2 øltønner -----	2 ½ ort
1 gammelt ubrukelig ølkar -----	½ daler
1 gammel hvit fyrkiste ⁴³ -----	½ ort
18 mark garn hos veveren, verdt -----	5 ½ daler
1 gammel bism ⁴⁴ , verdt -----	8 skilling
Alt førnevnte bo og gods beløp seg til sammen, i penger -----	26 ½ daler, 20 skilling

Mot dette har etterfølgende godtfolk gjeldsfordringer som Gunnar og Sigrid skyldte dem:

Herr Mats Clausen -----	1 daler
Jens Søfrensen i Kristiansand -----	1 daler
Jens Pedersen og Bertel Pedersen -----	1 daler, 1 ort
Peder Møller og Sigvart Andersen på kongsgården -----	4 daler, 1 ½ ort, 2 skilling

⁴³ *Fyrkiste*: en "varmestol", en sittekasse hvor det kunne settes inn et ildkar.

⁴⁴ *Bism*: et veieredskap, en slags vekt av tre.

Peder Dvergsøya -----	2 daler
Kakkerpiken ⁴⁵ i prestegården og Johan i Kuholmen -----	3 ort, 6 skilling
Jens vever på Lahelle -----	5 daler, 1 ½ ort

Beløper seg til sammen – bortskyldig gjeld 15 daler, 3 ort, 8 skilling

Og når førnevnte gjeld ble fraregnet boet, ble det ikke mer igjen
på kongens part, som kongens fogd innkrevde ----- 10 ½ daler, 1 ½ ort

Kilden på originalspråket

Anno 1650, dend – 3 Aprilis Haffuer wij Effterschreffne Anders Lauridzen udj Lyngeßund, Christen Boedtzgaard, Anders Skomager i Fudewig och Christen Jenßen i Holmen Werit udj Møgelstue paa Oddernis, Och effter Kong: May: fougit Offuer Mandals Lehn, Erlig och welforNemme Mand Nielß Nielßen, Hans befalling Richtigen Registierit och Vorderit Alt huis Guodtz och formue, ßom der fantis, Och haffde till hørt Gunder Torstenßen och Sigrj Siuffuersdaatter, Som for deris Mißgierninger er Angreben och paa Kongsgaarden Anholden, Och da er befundens ßom effter følger, først.

j klede Kareltrøye blaae, j par boxer, aff banmerßie, j Røe wlden trøye, Som Alt war gammell och forßledt, Vorderit for -----	2 Rdr.
j Gammell Soert Klede Kaabbe, -----	2 dr.
j Bloe Klede schiørt och j gammel Soert Klede trøye -----	iiij dr.
j gammel Huid wadmels wlden schiorte -----	ij ort
2 Stoere, och 2 Smaa Jeren gryder alle gamell -----	iiij dr.
3 gamle wbrugelige Soerte hater -----	j dr.
j gammell Linn wnder dyne for -----	ij dr.
j Jeren Pande, j puste, j StrygJeren -----	j dr.
j par Meßing Lyßbestager -----	j dr.
4 gamel Øxer for -----	j dr.
2 gamel hoeffuet puder -----	j orter
j gamel fielde Kuidell -----	j ort
j gammel hoeffuet pude, j gammel behnchehynde, j Sech -----	j dr.
3 Kiel Ringe, j Riste, 2 Høylier, j gammel Hiul Rache, j gammel Blaeiklede Lue, j barchet schind j Sell schind tilhaabe -----	j dr. 4 ß.
2 gamle Lagen, 2 gamle schiorter, j hørgarenßpled for -----	ij dr. 16 ß.
5 gamel Ru Kraffuer, 4 Halß Kleder, 2 pandelin, j par Handsche, 2 blae Stenfade, 2 bloe StenKruße -----	ij dr. 4 ß.
j Lhinpell, j gammel schiffue med schuffe wnder, 3 Veffue scheer, 2 glar flascher, 2 par strømper, j gammel Jndqueren till haabe -----	j dr.
4 gamell Kander, 2 stoebe, 2 øltønder -----	iiij ort
j Gamel wbrugelige Ølkar-----	j dr.
j gammel Huid FyrKiste -----	j orter
18 mark Garnn hoes Veffueren for -----	vj dr.
j gammel Bißmer for -----	8 ß.

⁴⁵ "Kacher Pige": Usikker betydning.

Anno 1620, dñd 3 Aprilis. Geshme wij ^{Qu} ~~Andreas~~ ^{Andreas} ~~Carriedan~~ ^{Carriedan} ~~idj~~ ^{idj} ~~Ejngsbund~~ ^{Ejngsbund}, ~~Christus~~ ^{Christus} ~~bonds~~ ^{bonds} ~~gaaad~~ ^{gaaad},
~~Andreas~~ ^{Andreas} ~~Omagna~~ ^{Omagna} ~~i~~ ⁱ ~~gudv~~ ^{gudv} ~~vij~~ ^{vij} ~~og~~ ^{og} ~~Christus~~ ^{Christus} ~~frustur~~ ^{frustur} ~~i~~ ⁱ ~~holman~~ ^{holman},
~~frustur~~ ^{frustur} ~~idj~~ ^{idj} ~~Mögrel~~ ^{Mögrel} ~~hinn~~ ^{hinn} ~~vax~~ ^{vax} ~~L~~ ^L ~~adherens~~ ^{adherens}, ~~et~~ ^{et} ~~dos~~ ^{dos} ~~rusten~~ ^{rusten} ~~et~~ ^{et} ~~long~~ ^{long} ~~May~~ ^{May},
~~Kingal~~ ^{Kingal} ~~Christus~~ ^{Christus} ~~Mogrelis~~ ^{Mogrelis} ~~infus~~ ^{infus} ~~et~~ ^{et} ~~regis~~ ^{regis} ~~et~~ ^{et} ~~avalobur~~ ^{avalobur} ~~hannum~~ ^{hannum} ~~Maund~~ ^{Maund},
~~Niels~~ ^{Niels} ~~Wiel~~ ^{Wiel} ~~Dan~~ ^{Dan}, ~~hans~~ ^{hans} ~~br~~ ^{br} ~~fasting~~ ^{fasting} ~~hustigum~~ ^{hustigum} ~~Angestianit~~ ^{Angestianit} ~~og~~ ^{og} ~~land~~ ^{land} ~~nit~~ ^{nit}
~~all~~ ^{all} ~~hins~~ ^{hins} ~~frust~~ ^{frust} ~~og~~ ^{og} ~~Christus~~ ^{Christus}, ~~om~~ ^{om} ~~du~~ ^{du} ~~gaulis~~ ^{gaulis}, ~~et~~ ^{et} ~~dos~~ ^{dos} ~~hastur~~ ^{hastur}
~~lill~~ ^{lill} ~~font~~ ^{font}. ~~Et~~ ^{Et} ~~Andreas~~ ^{Andreas} ~~constans~~ ^{constans} ~~og~~ ^{og} ~~Peter~~ ^{Peter} ~~Christus~~ ^{Christus} ~~labitur~~ ^{labitur},
~~om~~ ^{om} ~~Christus~~ ^{Christus} ~~Mabjerrungum~~ ^{Mabjerrungum} ~~et~~ ^{et} ~~Angestianit~~ ^{Angestianit} ~~og~~ ^{og} ~~om~~ ^{om}
~~Rogit~~ ^{Rogit} ~~g~~ ^g ~~arundis~~ ^{arundis} ~~in~~ ⁱⁿ ~~hobolm~~ ^{hobolm}, ~~et~~ ^{et} ~~dos~~ ^{dos} ~~ad~~ ^{ad} ~~om~~ ^{om} ~~br~~ ^{br} ~~fastidius~~ ^{fastidius} ~~om~~ ^{om} ~~rusten~~ ^{rusten}
~~Adgorn~~ ^{Adgorn}, ~~Adusa~~ ^{Adusa}.

i	Andreas Carriedan blaav, jarabogum,	2 Dr.
	af bannuþinn, i hön avedms fastign, om	2 Dr.
	all avon gounnes og losblot. Vöndvit for	3 Dr.
i	gounnes Dömt Leids Raabba,	3 Dr.
i	Blon hinds gíort og i q: Dömt Andra fastign	3 Dr.
i	g: Guid et hennet Medu gíortu	3 Dr.
2	Storra, og 2 Döma Jarum gí gáar all gounnes	3 Dr.
3	arabingreign Dömtu gáar	3 Dr.
i	gounnes Linnu Andra eigan for	3 Dr.
i	Jarum Landu, jarum, i gíortu Jarum	3 Dr.
i	om hennet gíortu gáar	3 Dr.
4	gounnes Egar for	3 Dr.
5	gounnes hennet gáar	3 Dr.
i	gounnes gíortu Andra	3 Dr.
i	g: hennet gáar, i q: brenna hennet, i gíortu	3 Dr.
3	Andra hennet, i hennet, et hennet, i gíortu	3 Dr.
	gíortu hennet, i q: hennet Andra hennet, i gíortu	3 Dr.
	gíortu hennet gíortu hennet	3 Dr.
4	g: hennet, et g: hennet, i gíortu hennet gáar	3 Dr.
5	gounnes hennet hennet, et hennet hennet, et hennet	3 Dr.
i	om hennet hennet, et hennet hennet, et hennet	3 Dr.
	hennet hennet	3 Dr.
i	hennet hennet, i q: hennet hennet hennet	3 Dr.
3	hennet hennet, et hennet hennet, et hennet hennet	3 Dr.
i	g: hennet hennet hennet hennet	3 Dr.
4	gounnes hennet hennet, et hennet hennet, et hennet hennet	3 Dr.

au
 m

Kilde 2.4: Kopi av originaldokumentets første side.

Ald for^{ne} Boe och goedtz beløb till Bammen
Penge ----- 26 ½ Rixdr. 20 β.

Her Jmoed er aff effter^{ne} gaat folch foerdrit witerlige gield, Bom
Gunder och Sigrj war dennem med Rette schyldige Nemblig
Her Madtz Claußen ----- j dr.
Jenß Søffrenßen i Christianßand ----- j dr.
Jenß Pederßen Bertell Pederßen ----- j dr. j *orter*
Peder Møeller och Siguord Anderßen paa Kongs Gaarden ----- 4 dr. ij ort 2 β.
Peder Duerßøen ----- ij dr.
Kacher Pigen i prestegaarden och Jahan i Kußhollum ----- iij *orter* 6 β.
Jenß Weffuer paa Laheld ----- v dr. ij *orter*

Beløber till Bammen aldt Bordt schyldige gield,
Penge ----- 15 Rixdr. 3 *ort.* 8 β.

Och der for^{ne} gield fra ald goedtzit bleff afftagen, da bleff ey widere
till beste, Som Kong: May: tilkomb, och Kong: May: fouget Loed
till Big Annamme Jnd Bom for
Penge ----- Halff Elluffte Rix dr. ij *orter*

Lensregnskapene for Mandals len 1649/50, vedlegg til utgiftene, original i Riksarkivet, Oslo,
filmkopi rull 355, Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 2.5: Dødsdom pga. flere store "synder" (ekteskapsbrudd, samboerskap, navneforfalskning m.m.) i Odde tingstue 18. april 1650. Dommen har sammenheng med hekseprosessene samme år

Øversettelse

Vi etterskrevne Clemmet Pedersen, sorenskriver i Mandals len, Arne Fiskå, Nils Sodefjed, Jens Justvik, Arne Andås, Eilif Stiansen Føreid, Lasse Kjere, Torje Brennevand, Anders Bragdøya, Bjørn Dønnestad, Ole Strømme, Bent Jernæs og Ole Kvarenes, edsvorne lagrettemenn i Ve tingsted i samme len, gjør vitterlig, at i året 1650, den 18. april, var vi samlet på Odde til et berammet retterting og våpenting for å betjene retten. Øverværende var også Nils Nilsen, kongens fogd over nevnte Mandals len. Dessuten søkte en stor andel av allmuen tinget denne dagen.

Kongens fogd lot fremstille for retten en fange, som har bodd her på Oddernes i mer enn 20 år og kalt seg Torbjørn. Han ble pågrepet og fengslet fordi den kvinnen han har tatt til seg har bekjent at de ikke var gift, og at hun hadde rømt fra sin rette ektemann sammen med Torbjørn. Likevel har de oppholdt seg her i så lang tid og levd som andre ektefolk. Hans egen bekjennelse om dette var følgende:

Han tjente en mann på Hem i Hem sogn i Lårdal som het Guttorm Gunnarsen i seks år. Mot slutten "la han seg i vennskap" med sin matmor (dvs. Guttorms kone). Hennes egentlige navn var Sigrid Syvertsdatter, men her har hun kalt seg Karen. Han selv het egentlig Gunnar Torsteinsen. De hadde hatt seksuell omgang med hverandre et halvt års tid før de hadde reist derfra og hit til Oddernes. Her har de siden holdt hus og søkt seng sammen som andre ektefolk. De har også gått til nattverd her i Oddernes kirke akkurat som andre ektefolk. Dette ble innvilget dem fordi de for sognepresten herr Jørgen Clausen hadde lagt fram et brev som skulle være utstedt av en lensmann i Sandsvær ved navn Nils Jensen på Meskestad. Men fangen Gunnar Torsteinsen benektet nå at de hadde vært i Sandsvær. Han ante ikke hvor kvinnen hans hadde fått tak i dette brevet, og visste heller ikke mer om dette.

Ettersom hans ovennevnte horkvinne Sigrid Syvertsdatter er utlagt for trolldom av to kvinner som sitter fengslet i Kristiansand for trolldom, og sammen med dem har utført onde gjerninger, ble han spurt om han kjente noe til disse forholdene. Dette benektet han på det sterkeste, og sa seg villig til å sette sitt liv inn på saken (underforstått: om han talte usant).

Og etter at denne hans frivillige bekjennelse var fremkommet, framla kongens fogd sitt skriftlige innlegg og forsett som lyder slik:

Ettersom tilstedeværende Gunnar Torsteinsen, som for øvrig har latt seg kalle Torbjørn Torsteinsen, etter egen bekjennelse tilstår å ha tjent en mann i Lårdal i Tønsberg len, på Hem i Hem sogn, ved navn Guttorm Gunnarsen, og rømt fra ham for omtrent 21 ½ år siden sammen med hans ektehustru ved navn Sigrid Syvertsdatter, som her har kalt seg Karen, så er dette en meget grov og forargelig gjerning som de begge har bedrevet.

1. Først at Gunnar Torsteinsen, som lar seg kalle Torbjørn, har røvet og fratatt Guttorm Gunnarsen hans ektehustru. Ved dette har han atskilt og forstyrret deres ekteskap som i verdighet er innstiftet av Gud.

2. Samt i lang tid med samme ektemanns kone ligget i et løsaktig levnet under falskt dekke av å være ektefolk til største fortørnelse og vanære og det hellige ekteskap til forsmedelse, andre kristne til et forargelig eksempel.
3. Og for det tredje, at han som er gitt navnet Gunnar av Guds ords tjenere (dvs. presten som døpte ham) i den hellige dåp, har oppgitt at han heter Torbjørn både for sin forhenværende og nåværende sjelesørger (dvs. sogneprest). Om dette har han hatt med seg en falsk dokumentasjon og derfor fått adgang til nattverden. Ved dette har han ikke bare grovt foraktet og overtrådt det hellige dåps sakramente, men også Herrens nattverds sakramente, som han var tildelt etter falsk bekjennelse. For disse onde bedrifter og grove gjerninger bør før nevnte Gunnar Torsteinsen, etter loven, recessen og kirkeordinansen, straffes på sitt liv og sin hals, og hans boslodd tilfalle kongen.

Utstedt på Oddernes kongsgård 18. april 1650.

Var underskrevet Nils Nilsen, egen hånd.

På grunn av disse forhold, og ettersom nevnte fange Gunnar Torsteinsen selv villig bekjenner å ha hatt seksuell omgang med nevnte Sigrid Syvertsdatter mens hans tjente henne og hennes ektemann Guttorm Gunnarsen, for deretter å rømme av sted med henne og slik avbrutt deres ekteskap, og siden forandret sine døpenavn for å skjule sine forargelige gjerninger og i ca. 21 ½ år holdt hus og søkt seng med hverandre som andre ektefolk ved hjelp av et falskt brev de har hatt med seg, og både titt og ofte misbrukt Kristi blod og legemes sakramente, og dermed lagt den ene store og grove synd oppå den andre, så bør han derfor straffes etter Norges lov, mannhelgebolkens 2. kapittel, så vel som etter Christian 3des recess, 60. artikkel, som uttrykkelig omtaler horsaker. Han straffes på sin hals, og hans boslodd er forbrutt og skal tilfalle kongen og kronen. Slik er for rette dømt og avsagt, det vitner vi med å trykke våre signetter her under. Utstedt år, dag og sted som ovenfor nevnt.

Denne dom er ord for ord likelydende med originalen, og slik som den for retten ble utstedt og avsagt. Det bekjenner jeg underskrevne,
Clemmet Pedersen, egen hånd

J. Seefeldt⁴⁶

Kilden på originalspråket

Wij Effterschreffne Clemend Pederssøn, Soerenschriffuer wdj Mandals Lehnn, Ahrne Fischaae, Niels Soedefied, Jens Giußuig, Ahrne Andaaß, Eileff Stianßøn Føreyd, Lasße Kixre, Torgie Brendewand, Anders Bragdøen, Biøren Dønnestad, Olluff Strømme, Bendt Gierneß och Olluff Quarneß, Eedboerne Laugrettismend i Wee Tingsted, wdj Samme Lehnn, Giøre witterligt at Anno Christij, 1650 dend 18 Aprilis, Jt berammit Retterting, Och waabenting holden paa Odde, waare wij forßamblede Retten at betienne, Offuerwerendis till Rettens bestyrchning, Erlig wellagt och forstandige Mand, Nielß Nielßøn Kong: May: fougid Offuer bem^{te} Mandalß Lehn, derforuden en stoer Andell aff Allmuen ßamme dag Ting Sögte.

⁴⁶ Jørgen Seefeldt var lensherre på Oddernes kongsgård. Han har undertegnet brevet sammen med sorenskriveren Clemmet Pedersen.

Till Huilchen tiid och sted forbem^{te} Kong: May: fougid Vdj Rette Lod fremstille, En fange, Bom Her paa Oddernes Offuer 20 Aars tiid haffuer werrit boeßidendis och Ladet ßig Kalde Torbiørn, Huilchen fange er paa greben och fengßlet, formedelst hans till tagne quinde haffuer bekiendt, de iche waar Echtfolch, medens hun med hannem at were bortløben fra hindis Echemand, Och de Sig doeg her, ßaa Bom Andre Echtfolch wdj Saa Langßommelig tiid haffuer oppeholdet, Hans Egen bekiendelße wiidre der om waar Bom effter følger:

Dett hand tiende en Mand wdj Lawerdallen wed Naffn, Gutturum Gunderßøn, boende paa Hem wdj Hem Bogen wdj Sex Aar, och paa Sidsten Lagde hand Sig wdj Wenschab med ßin Madtmoeder, Huis Rette Naffn waar Sirj Siuffuerßdaatter, dog hun her haffuer Kaldet Sig Karen, Och hans Rette Naffn at were Gunder Tostenßøn, Och der de ßaaledis paa Jt halfft Aars tid Haffde Hafft Legemlig Omgiengeße med Huer Andre, haffuer de begiffuet Sig der fra, Och⁴⁷ Reigste Lige hiid till Odderneß, Huor de Siden Bom Andre Echtfolch haffuer holdet huus och Søgt Seng med huer Andre, Haffuer de Ochsaa her udj Odderneß Kierche lige Bom Andre Echtfolch Søgt det Høywerdige Alterens Sacramente, Huilchett dennem først er meddeelt, aff dend tiid Sognepresten, Hederlig Mand her Jørgen Claußøn, och det effter en schriftlig Kundschaß, Som dennem aff en Lenßmand wdj Sandtzuerd wed Naffn Nielß Jenßøn paa Meschestad, schulle were med giffuen, dog bem^{te} fange Gunder Tostenßen nu benegted, de ingen tillhold at haffue hafft, ey heller werrit wdj Sandtzwerd, dend tiid de Reigste her wester, Och ey heller wiste huor Quinden ßamme Seddell haffde bekommit, och iche wiidre der om nu haffde at till kiende giffue:

Och effterßom bem^{te} Hans hoer quinde Sirj Siuffuersdaater, aff Tuende Quinder Bom wdj ChristiansSand for Troldomb fengßlig er Anholden, er wdlagt for throidomb, och Lige wed dennem wdj Samme ßlemme Verch och Onde bedriffter at werre Øffued och forfaren, bleff hand till spurt, om hannem noget om hendis forhold wdj Saa maade ehr beuist, dit Hand wdj alle maade høyligen benegtede, och Sagde Sig Gierne der paa at wille gaae till Sin døed:

Och Effter ad denne hans frjuillige bekiendelse waar scheid, fremblagde forbem^{te} Kong: May: fougid Sitt schriftelig Jndlegh och forßett formellendis Som Effter følger.

Effterßom Neruerende Gunder Tostenßøn, Bom ellers Haffuer Ladet Sig Kalde Torbiøren Tostenßøn, effter Egne bekiendelßer till staar, at haffue tiendt en Mand wdj Laverdall wdj Tønßberig Lehnn paa Hem wdj Hem Bogen, Ved Naffn Gutturum Gundersøn och { } fra hannem at werre wnduigt och bortrømbt med for^{ne} Gutturum Gunderßøn, hans Echte Hustru wed Naffn Sirj Siuffuersdaatter, Bom nu haffuer Ladet ßig Kalde Karen, och det at werre scheid wngefahr – 21 ½ Aar Siden, da Effterdj Slig en megit Grouffue och forargelig Gierning aff dennem begge ehr bedreffuett,

1. Først at Gunder Tostenßøn Bom Lader Sig Kalde, Torbiøren haffuer for^{ne} Gutturum Gunderßøn ßin Echte hustrue berøffuet och fratagit, Huor wed hand deris Echteschaß, Som aff Gud wdj Synderlig Værdighed Stiffed och forordnet ehr, Haffuer adtschilt och forstyrret
2. Sampt wdj Langßommelig tiid, Haffuer med ßamme Echemandtz Kone, Ligget wdj Jt løßachtigt leffnett wnder det schin at de waar Echtfolch, Som doeg iche Er i Gudtz Naffn till største fortørnelße och Vanæhre dett hellige Echteschaß till forßmedelße, Andre Chrestne till Jt forargeligt Exempell och effterßiun.

⁴⁷ Ordet er overstrøket.

3. Och for det tredie, At hand Bom wed Gudtz Ords tiennere, wdj den Hellige daab er giffuet det Naffn Gunder, haffuer Sig for hans førrige, Saauell Bom Jdtzige Siellbørgere, Angiffuet, och kaldet Torbiørn At werre Sitt Rette Naffn, Och der om haffuer med sig Hiidbragt En falsch Kundschaß, Om Bamme Hans Naffns forAndrelße, Huor effter hand ehr tillsted at bliffue deelachtig wdj Alterens Sacramente, wdj huilchen Post hand iche Allene, dett hellige daabens Sacramente haffuer megit w-beßindelligen, Ja Groffueligen forached och wndertraad Menß end ochßaa Herrens Nadweris Sacramente tillige derwdinden forached At hand effter falsch bekiendelße, det er till sted, for huilche Onde bedriffter och groffue gierninger formenis, at for^{ne} Gunder Tostenßen, effter Lougen Recehsen och Kirche Ordinantzen, bør at Straffis paa Sin Liff och halß, och hans BoeßLoed at were till Kongl: Maytt: Hiembfalden. Ex Otternes KongsGaard, dend 18 Aprillis Anno 1650.

Waar vnderschreffuet N: Nielßen
Eg: haand

Da Effter forberørte Leylighed, Saa och Effterdi Bemelte fange Gunder Tostenbøn, nu sielff welluilligen bekiender, først at Haffue hafft Legemlig fullig med benefnte Sirj Siuffuersdaatter, midlertid hand thiente hindis echte Mand Gutturum Gundersbøn, Och hende,: der effter med hende Gandsche bortrømbt, der wed for sp{ }ed och Gandsche Affschaared deris Ecteschab, och Siden der effter till deris schalckhedtz Och for Argelige Gierningers schiull, for Andret deris Naffn Bom dennem wdj dend hellige daab ehr giffuet, der effter paa 21 ½ Aars tiid holdett huus Och bøgt Seng med huer Andre, Bom Anden Egtefolch Och Wnder dett schin, Saa och effter en falsch Kundschaß Som de med Sig haffuer hiidbragt, Tit och Offte Mißbrugt dett høywerdige Christi Legems och bloeds Sacramente, Och der med Lagt dend Eene Stoere och Groffue Synd och for Argelße Offuen paa den Anden, Bør hand der forre Effter Norgis Loug, MandhelgeBalchens – 2 Cappittell, Saauell Bom effter Sl: Høyloufflig Jhuekommelße Chritiani 3 Recessis 60 Artichell, Bom wdtrøcheligen om hoerßag formelder, at Straffes paa Sin Halß, och hans Boeßloed wnder Kongl: Maytt: och Cronnen at were forbrudt: Saaledis for Rette At werre dømbt och affßagt Bom forskreffuit staar, widner wj med woris Signetter her wndertrøgt.
Actum Anno Die et loco ut supra.

(LS) (LS) (LS) (LS) (LS) (LS) (LS) (LS) (LS) (LS) (LS) (LS) (LS)⁴⁸

Denne domb Ere ord for ord Liudende, Lige effter origenalen Och Som dend for Retten bleff forfatted och Aff Sagt, dett bekiender Jeg Wnder schreffne.

J. Seefeldt

Clemend Pederbøn
Egen haand

Lensregnskap for Mandal len 1649/50, vedlegg til utgiftene, original i Riksarkivet, Oslo, filmkopi rull 355, Statsarkivet i Kristiansand.

⁴⁸ LS er forkortelse for det latinske *Locus sigillus*, som betyr at det i originalen fins et seglmerke på dette sted.

Kapittel 3: Oddernes kirke

”Eyvind reiste denne kirken, Olav den helliges gudsønn, på sin odel”. Dette er innskriften på smalsida av runesteinen ved Oddernes kirke når vi oversetter den til moderne norsk. Vi skal se nærmere på runesteinen senere, men først ta for oss kirkebygningen. Kirka slik den står i dag er et resultat av flere utvidelser. Hvordan så kirka ut i middelalderen? Hvorfor ble den senere utvidet, og hva bestod utvidelsene i? Vi skal også plassere Oddernes kirke i sin administrative sammenheng. Prestegårdens historie vil kort bli skissert, før vi avslutningsvis går nærmere inn på runesteinen og med utgangspunkt i den drøfter spørsmål i tilknytning til stormannsslekta som for tusen år siden bygde kirke på Oddernes.

Kirkebygningens utvikling

Kirken Eyvind reiste var trolig en enkel stolpekirke, en liten trekirke fundamentert på loddrette jordgravde stolper. Muligens ble det bygd nok en trekirke over den første før man en gang i løpet av 1100-tallet reiste steinkirken som står der i dag. Riktig nok var middelalderkirken atskillig kortere. Koret med den halvrunde koravslutningen (apsis) og kirkeskipets østre del utgjør den opprinnelige steinkirken. Rundt midten av 1600-tallet ble skipet forlenget mot vest. Befolkningsveksten hadde gjort den gamle kirka for liten. Omkring 1700 reiste man våpenhuset og tårnet. Sakristiet ble tilbygd i 1828. Våpenhuset, tårnet og sakristiet er bygd i tre, mens de eldste og mest sentrale delene av kirken - kor og skip - er av stein.⁴⁹ På 1600-tallet hadde kirken et frittstående klokketårn i vest, slik Lund kirke har i dag.⁵⁰ Kilde 3.4 er et brev som hittil ikke har vært kjent, eller iallfall ikke brukt, av de som har skrevet om kirkens historie. I brevet gir fogden kirkevergene tillatelse til å la hugge tømmer utenbygds til byggingen av dette klokketårnet. Det lokale tømmeret var åpenbart ikke stort nok. Fire av eikestokkene som ble innkjøpt var 20 alen lange, noe som gir grunnlag for å fastsette tårnets høyde. Vi blir også fortalt at lensherren hadde gitt ordre til byggingen.

Middelalderkirken ble bygd i romansk stil, slik skikken var på 1100-tallet. Utvendige mål på skipet var ca. 14,5 meter lengde og ca. 10,5 meter bredde. Skipet var ikke helt rektangulært da vestveggen var vel en meter bredere enn i øst der skipet har sin avslutning mot koret. Koret var som i dag og måler utvendig ca. 9 x 6,5 meter. Murtykkelsen er omtrent halvannen meter. Innvendige mål i skipet var ca. 12 x 9 meter og i koret ca. 5 x 4,5, utenom apsis. Steinen som ble benyttet har trolig lokalt opphav siden muren er en såkalt

⁴⁹ Munksgaard 1990 s. 43f., 52f., 57f.

⁵⁰ *ibid.*, s. 56f.

bruddsteinsmur med stein av ulik form og størrelse.⁵¹ De seks store, bueavrundede vinduene vi i dag finner på sørveggen er kommet til på 1800-tallet.⁵² I middelalderen har kirken etter alt å dømme hatt små, smale og høyreiste vinduer slik byggeskikken var den gang.

Kirkens økonomi

Kirken kan opprinnelig ha vært bygd som en såkalt høgendeskirke, en privat kirke knyttet til stormannsgården som må ha ligget sentralt på Odderneset.⁵³ Runesteinen indikerer dette. Men også det at Oddernes kirke ikke var tillagt jordegods, slik lokalkirker oftest var, peker i den retning. I den kirkelige jordeboka *Grågåss* fra omkring 1620 står det (oversatt): ”Denne kirke har aldeles ingen landskyld. Hva som er årsaken til dette vet man ikke”.⁵⁴ På det tidspunktet var kirken for lengst blitt en vanlig sognekirke, og tilknytningen til det gamle stormannssetet borte. Det økonomiske fundamentet for kirken kan likevel opprinnelig ha kommet direkte fra storgården.

Oddernes prestegjeld

Oddernes prestegjeld omfattet lenge et stort distrikt med flere sogn. Prestegjeldet gjennomgikk en rekke utvidelser og innskrenkninger. Fra senmiddelalderen av og fram til 1604 hørte Søgne, Greipstad, Vennesla, Øvrebø og Hægeland sogner under Oddernespresten, de tre siste helt til 1805.⁵⁵ Presten hadde dermed inntekter av et stort område, men han måtte til gjengjeld ofte reise ganske langt av sted for å holde gudstjeneste. I motsetning til kirka hadde presten landskyldinntekter av en rekke gårder i prestegjeldet. Les mer om dette i kilde 3.3.

Oddernes prestegård

Prestegårdens historie kan ikke følges like langt tilbake som kirkas. Men det er sannsynlig at det allerede tidlig i middelalderen har vært reist en gård for presten. Første gang presten på Oddernes nevnes i skriftlige kilder er i 1344.⁵⁶ Da var ”sira Eirikr prestr aa Ottronesi” (sira Eirik, prest på Oddernes). Brevets innhold har ellers ingenting med Oddernes å gjøre og er derfor ikke tatt med i denne kildesamlingen. Det inneholder et makeskifte av jordeiendom i Søgne der Oddernespresten bare opptrådte som vitne.

⁵¹ *ibid.*, s. 45.

⁵² *ibid.*, s. 58.

⁵³ Stylegar 2000a s. 147.

⁵⁴ Hodne (red.) 1986 s. 217. Landskyld betyr i denne forbindelse leieinntekter av jordeiendom.

⁵⁵ Rudjord 1974 s. 73, 143f., 428f.

Den gamle prestegården brant i 1759. Etter gamle kart å dømme stod den like vest for kirka, trolig der som det i dag er parkeringsplass. Etter brannen reiste man nye bygninger nord for kirka der den nåværende prestegården står. I 1923 ble imidlertid prestegården fra 1759 revet, og dagens prestebolig bygd.

Runesteinen og stormannsslekta

Når du går inn i Oddernes kirke vil det første som møter deg være en tre og en halv meter høy bautastein med runeinnskrifter fra vikingtida. Steinen har to runetekster; en på breidsiden og en på smalsiden. Breidsidens runer er eldst; trolig fra 900-tallets første halvdel. Historiefaglig sett er likevel den om lag hundre år yngre innskriften på smalsiden mest interessant. Den forteller hvem som bygde kirke på Odderneset og gir oss holdepunkter for å tidfeste dette.

Steinen har vært gjenstand for stor interesse i flere hundre år. Allerede på 1600-tallet er den omtalt i skriftlige kilder. Likevel var det først i 1990 vi fikk en fullstendig tyding av den eldste innskriften. James E. Knirk ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo kunne etter vasking og rensing av steinen tyde det første navnet som *Tore*. Denne nylesningen rakk ikke å komme med i jubileumsboka for Oddernes kirke som ble utgitt samme år.⁵⁷

Bakgrunnen for at runene i sin tid ble ristet var nok at man ønsket å reise et synlig minne over Tore Neridssønn, som åpenbart må ha vært en stormann. Han har sannsynligvis vært en lokal, kanskje regional, høvding med sete på Odderneset.

Den yngste innskriften er en svært viktig kilde, ikke bare i lokal, men også i nasjonal sammenheng. Den er blant annet nevnt i oversiktsverket *Norsk historie 800-1300*, utgitt i 1999⁵⁸, og som i dag leses av historiestudenter ved norske universiteter og høyskoler. I en artikkel om runesteinen konkluderer Perry Rolfsen ved Universitetets Oldsaksamling slik: ”Som helhet er Oddernessteinen et nasjonalt monument og et enestående vitnesbyrd om kristningen av landet”.⁵⁹

Hva er det som gjør den yngste innskriften så interessant? For det første ser vi at selve kirkebyggeren var en mann ved navn Eyvind. Han reiste kirken på sin odel. Det viser lokalt opphav, sannsynligvis har han hatt sine forfedre på stedet i flere generasjoner. Tore Neridssønn på breidsiden er nok en av disse, etter kronologien å dømme bestefar, eller helst oldefar, til Eyvind kirkebygger. Man ville neppe ha brukt en bautastein hvor det allerede fantes en inskripsjon om det ikke var slektskap mellom de omtalte personene. Dessuten tok

⁵⁶ *Diplomatarium Norvegicum* bd. I nr. 291.

⁵⁷ Peersen m.fl. (red.) 1990.

⁵⁸ Sigurdsson 1999 s. 100.

det etter Gulatingsloven seks generasjoner for en slekt å opparbeide odell til en eiendom.⁶⁰ Her må det likevel tilføyes at selv om Agder bevislig hørte til Gulatingslagen senere i middelalderen vet vi ikke om dette var tilfelle på 900- og 1000-tallet.⁶¹ Vi kan heller ikke være sikre på om odelsbestemmelsene i loven, som vi bare kjenner fra yngre avskrifter, kan trekkes så langt tilbake i tid.

Et andre viktig aspekt ved runesteinen er koblingen til helgenkongen. Eyvind var Olav den helliges gudsønn. Kanskje var han døpt av kongen. Det har i alle tilfeller vært en personlig forbindelse mellom dem. Her må vi også trekke inn sagalitteraturen. I Olav den helliges saga skriver Snorre Sturlasson om Eyvind Urarhorn fra Østre Agder. Denne Eyvind var en rik og ættstor mann og han var kongens nære venn. Spørsmålet blir da: Var Eyvind på runesteinen identisk med sagaens Eyvind Urarhorn?

Eyvind Urarhorn hadde sitt hjemsted på Østre Agder. I middelalderen betegnet dette Agder øst for Lindesnes, altså en lengre kyststrekning enn dagens Aust-Agder. Oddernes lå dermed på Østre Agder. Både steinens og sagaens Eyvind må ha vært stormenn. Det krevdes ut fra forholdene den gangen meget store ressurser både til å bygge en kirke (og trolig underholde en prest) og å utruste en tjuesesse - et skip med minst 40 mann med kamputstyr - slik Snorre forteller at Eyvind Urarhorn gjorde.⁶² Slike høystatusmenn kan det ikke ha vært mange av på Agder øst for Lindesnes. Det er derfor usannsynlig at det har levd to Eyvind'er der i første halvdel av 1000-tallet, som begge har vært stormenn, og som begge har hatt nære personlige bånd til kong Olav. Kildematerialet, både det arkeologiske og andre typer, viser dessuten klart at Oddernes har vært et maktsenter over lang tid.⁶³

Den yngste innskriften lar seg med rimelig sikkerhet datere til perioden 1031-ca. 1050. Den kan ikke være eldre enn 1031. Det året ble Olav Haraldsson erklært helgen, og kongen kalles *olafs hins hala* - Olav den hellige - på steinen. Det synes å være enighet blant forskerne om at den heller ikke kan være særlig yngre enn 1050.⁶⁴

Perry Rolfsens skriver i sin artikkel "Runestein på vandring" at Oddernessteinen har vært flyttet flere ganger opp gjennom tidene. Sin nåværende plass i våpenhuset har den bare hatt siden 1990, da den ble flyttet dit av bevaringsmessige årsaker. Tidligere stod den utendørs, 31,5 meter øst for kirkas østre ende. Arkeologer fra Oldsaksamlingen foretok en utgravning under og rundt steinen i forbindelse med flyttingen. Det ble da påvist at steinen har

⁵⁹ Rolfsen 1993 s. 197.

⁶⁰ Helle 1974 s. 154.

⁶¹ Det geografiske området som Gulatingsloven omfattet, dvs. Vestlandskysten fra Sunnmøre til Agder.

⁶² Stylegar 1999 s. 25, Stylegar 2000a s. 140f.

⁶³ Rolfsen 1993 s. 191, Stylegar 2000a s. 113f., Larsen 1990 s. 21ff., Låg 1999 s. 162f.

vært tatt ned og satt opp igjen, eventuelt flyttet, siste gang trolig så sent som på 1800-tallet. En grav datert til perioden 1260-1420 lå delvis under runesteinen. Det ble også funnet kirkegårdsjord med gravrester fra 1700- og 1800-tallet under steinen. Om runesteinen har vært flyttet, eller bare tatt ned midlertidig og satt opp igjen på samme sted, er umulig å avgjøre.⁶⁵

⁶⁴ Knirk 1993 s. 175, 183, Knirk 1990 s. 25, Rudjord 1974 s. 49.

⁶⁵ Hele avsnittet bygger på Rolfsen 1993 s. 192ff.

Kilde 3.1: Runesteinen

Bredsidens innskrift⁶⁶

Oversettelse

Etter Tore Nerids sønn er denne steinen

På standardisert norrønt

Eptir þóri Neriðs son es steinn sá

Originalt språk

A(f)tþuriniiriþsunistainsa⁶⁷

Smalsidens innskrift⁶⁸

Oversettelse

Eyvind gjorde denne kirken, Olav den helliges gudsønn, på sin odel

Standardisert norrønt

Eyvindr gerði kirkju þessa, goðsunr Óláfs hins helga, á óðali sínu

Originalt språk

ayintr karþi kirkiu þesa kosunr olafs hins hala aoþali sinu

⁶⁶ Avskrift og oversettelser ved Knirk 1993 s. 177f.

⁶⁷ Parentesen rundt bokstav nr. 2 markerer usikker lesning da deler av runen er nesten helt utvisket. Usikkerheten har imidlertid ingen betydning for tolkningen av innskriften som helhet.

⁶⁸ Knirk 1993 s. 180.

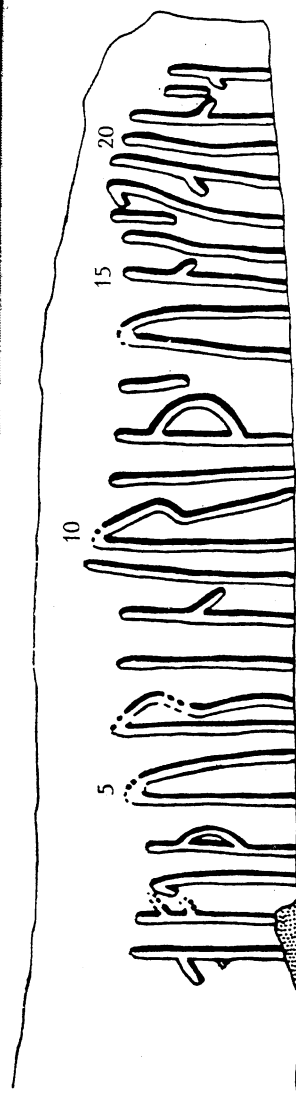
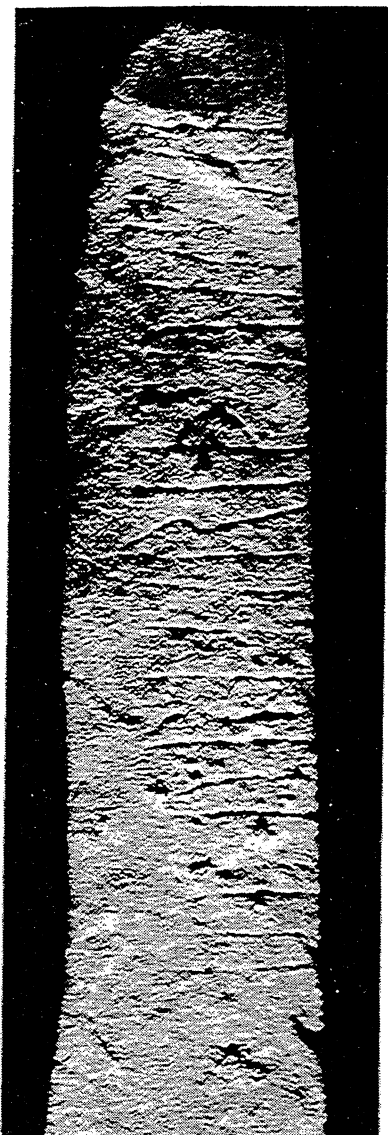

Fig. 3. Innskriften på bredsiden fotografert om natten med kunstig belysning, samt en tegning av samme. © Universitetets Oldsaksamling, fotograf/tegner James E. Knirk.

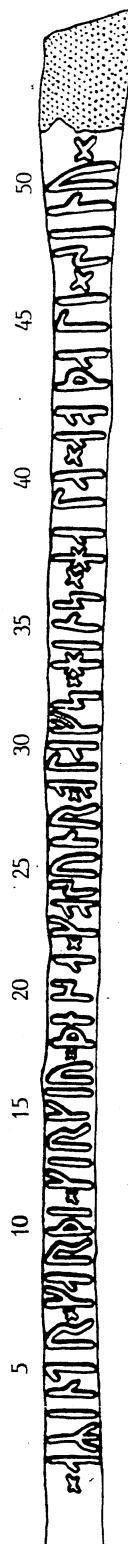

Fig. 4. Innskriften på smalsiden, samt en tegning av samme. © Universitetets Oldsaksamling, fotograf/tegner James E. Knirk.

Fra James E. Knirk, "Runesteinen ved Oddernes kirke i Kristiansand", i *Universitetets Oldsaksamling, Årbok 1991/1992*, Oslo 1993, s. 179. Gjengitt med tillatelse fra Oldsaksamlingen.

Kilde 3.2: Vitnebrev om godt rykte skrevet på Oddernes kirkegård 16. januar 1575

Oversettelse

Vi etterskrevne Gunnar Alfson, Knut Alfson, Anstein Kjos, Gunstein Grim, svorne lagrettemenn i Ve tingsted, kjennes og vitterlig gjør for alle med dette vårt åpne brev, at vi var på Oddernes kirkegård i året 1575, den annen søndag etter hellig tre kongers dag (16. januar). Der kom ærlig mann Peder Møvig fram og ba om skussmål fra oss og de menige sognefolkene som var tilstede. Han spurte om det var noen som hadde noe utestående med ham, og visste annet om ham enn det som ærlig og tilbørlig er, hvortil vi og menige sognefolk svor at vi ikke på noen måte hadde noe å beskyldte ham for. Vi visste heller ikke annet om ham enn godt, kristelig og tilbørlig på alle måter. At så i sannhet er som skrevet står, trykker vi våre innsegl nedenfor dette vårt åpne brev som skrevet er på Oddernes år og dag som nevnt ovenfor.

Kilden på originalspråket

Wi Efftersch^{ne} Gunnar Allefzn, Knud Allefsen, Anstein Kiaas, Gunstein Grim, Suorne Laugrettes mend vdi Væ tinstadr Kiendes oc vitterliggt gørere for alle mett thz^e vortt obne bref att vi paa Otternes Kircke gaard vore offuerverindes Anno dominj 1575 den anden søndag nest Effter Hellig 3 Kongers dag: da Kom fram Erlig mand Peder Medtuig, oc skiø[dt] sitt skodtzmaall for oss oc menige sogne folck som den dag til stæde vore, om der vor nogne som haffde hannom nogit att skyllde oc om de viste nogitt andit mz hannom en som ærliggt och tilbørliggt er, Her til suorede vij oc menige sogne folck, atthi haffde hannom intett att skylde y nogne maade andett en gott och vij ocsaa haffue hannom ey helder andit mett hannom en allt gott Christeliggt oc tilbørligt vdi alle maade. Att Saa vdi Sandhzt er som forscriffuitt staar trycker vj vore Jndsegle neden for thette vortt Obne breff som forscriffuit er paa for^{ne} Otternes aar oc dag vt supra.

Dokumentet ligger i Riksarkivet, Oslo. Arkivreferansen er "RA-diplom papir 16/1-1575".

Kilde 3.3: *Grågås* – kirkelig jordebok som viser de faste årlige inntektene til Oddernes kirke, prestegård og presteembete, samt kirkas inventar. Ca. 1620

Oversettelse

Oddernes prestegjeld

Oddernes hovedkirkes inventar og ornamenter

1 kalk av hvitt sølv, veier 22 lodd
1 disk, forgylt, veier 7 ½ lodd
1 messehagl, kjøpt år 1581 for 12 daler
2 alterduker til 2 daler
2 store lysestaker av kobber, koster 2 ½ daler
D. Luthers postill på latin
1 klokke, brukbar
1 alterbok og 1 salmebok
1 "corporall" (trolig et skrin) av fløyel og papp til messebrød
1 ildkar av jern
1 stort bekket til (døpe)fonten
1 skap i alteret med lås for
1 stor stige

Oddernes kirkes inntekter

Landskyld

Denne kirke har overhodet ingen landskyld, av hvilken årsak vet man ikke.

Tiende

Korn og rug beløper seg årlig til omtrent 10 tønner

Ost. En av hver gård (i alt) 55

Fisketienden er uviss (dvs. varierer fra år til år)

Kirkekyr

Er nå 20

(...)

Oddernes prestegård

(Der) kan såes

Rug 7 tønner

Korn (dvs. bygg) 7 tønner

Vinterrug 1 eller 2 tønner

Engene som ligger under prestegården heter Berhus, Bjørndal, Joholt og Gård, alle skilt fra andre gårder. Avles høy til 30 kyr og 2 hester.

Ødegårder herunder

Under prestegården har det ligget en kapittels ødegård fra gammel tid som tilhører Stenbergs prebende. Den kalles Greppestøl og skylder nå 1 hud årlig. Bonden på Justnes har fått gården mot leie til prestegården, fordi det var bondens odel. Dog med enighet om at presten skal bruke vel halvparten av gårdens mark til gressgang for feet sitt, og dessuten av skogen fri vedhogst til gårdsbehov. Bonden står for alle utgifter til kongens og husbondens rettigheter. Om dette er der gjort brev og segl (dvs. skrevet beseglet brev) med avdøde Jørgen Eriksens samtykke (tidligere biskop i Stavanger bispedømme, som Agder var underlagt på denne tida). Herr Peder Nilsen, sogneprest i Oddernes, hadde overlatt bruken av gården til bonden for 12 daler.

Fiskeri

Til Oddernes prestegård hører et laksegårdssted. Likeledes en fiskebekk som kalles Jåbekk (Prestebekken). Likeledes en strandnot som kan brukes i elva og i sjøen.

Oddernes prestebols inventar

Kyr	6
Tyr	1
Hest	1

Landskyld

Av ytre Odde	1 hud
Av Strømsnes eng	1 hud
Av Søm	1 hud
Av vestre Randøy	1 hud
Av Møvik	1 hud
Av Lindland på Spangereid	1 ½ hud
Av Ravnås	6 engelsk
Av Vennesla	1 geitskinn
Av Hægeland i Hægelands sogn	1 hud
Av Reiersdal	1 hud
Av Sangesland	1 hud
Av Heisel	1 hud
Av Dvergsnes	½ hud
Av et stykke eng som kalles Prestøy oppe ved elva, og av en annen utøy, som også kalles Prestøy, gis årlig tilsvarende	2 huder

Tiende

Av Oddernes sogn	
Rug og korn (dvs. bygg)	10 tønner
Av Vennesla sogn	
Rug og korn	3 tønner

Av Sangeslands sogn
Redegjerd (dvs. årlig ytelse
til presten i stedet for tiende) 5 lauper, 21 merker smør

Av Hægelands sogn
Redegjerd 7 lauper, 1 pund smør

Tiendeoster

Av Oddernes sogn
En av hver gård, er (dvs. blir i alt) 58 oster

Av Vennesla sogn
En av hver gård, er 14 oster

Av Sangeslands sogn
En av hver gård, er 22 oster

Av Hægelands sogn
En av hver gård, er 30 oster

Tiendelaks

Der gis tiendelaks fra fossemenn i Vennesla sogn. Likeledes av Torridal. Likeledes av laksegårder, 1, 2, 3 eller 4 pund.

Tiendefisk for øvrig (gis) av Randøya, og uvisst (dvs. tidvis) fra andre steder.

Overalt pleier det å gis 6 merker smør av hver gård i Oddernes og Vennesla sogner.

Husmenn og strandsittere

I dette (preste)gjeld er nå vel 50 som gjør arbeid for presten om høsten, hver mann og kvinne, en dag.

Offer. De tre høye fester i året, pusefe (dvs. avgift til presten for vielse), kirkegang (dvs. når presten førte inn barselkoner i kirka etter fødselen) og utferd (dvs. avgift til presten for begravelse), gis etter ordinansen (dvs. Kirkeordinansen av 1607).

Summa summarum, er hele Oddernes prestebols årlige inntekt, tienden medregnet:

Rug og korn	13 tønner
Smør	12 ½ lauper, 9 merker
Oster	124
Huder	12
Geitskinn	1
Engelsker	6
Laks	4 pund og 3 spann laks

Kilden på originalspråket

Odrenes Præstegiæld

Odrenes hoffued kierckis jnuentarium, och ornamenta:

- 1 kalck aff huitt sølff weiger till 22 lodt.
- 1 disk forgyllt veiger till 7 ½ lodt.
- 1 meszehagell. Kiøbt anno 1581 for 12 dr.
- 2 alterduge till 2 dr.
- 2 store liuszestager aff kaaber. Kaaster 2 ½ dr.
- D. Lutherj postill paa latinne.
- 1 klokke. Brugelig.
- 1 alterbog och 1 psalmebog.
- 1 corporall aff fløyell och pap till meszebrøddt.
- 1 jldkaar aff jernn.
- 1 stort becken till fundtenn.
- 1 skab i alterett medt laasz for.
- 1 stoer stije.

Odrenes kierckis jndkomst

Landschyld

Denne kierke haffuer aldellis jngen landschiulldt, aff huad aarsag, weedt mandt icke.

Thiende

Kornn och rug beløber sig aarligen wed 10 tønnder.
Oste. Enn aff huer gaard er 55.
Fiische thiennden er wuiis.

Kiercke kiøer

Erre nu 20.

(...)

Odrenes præstegaard

Kand saaes till
Rug 7 tønnder.
Kornn 7 tønnder.
Winter rug 1 eller 2 tønnder.

Eng som ligger wnder prestegaardenn, kaldis Berghusz, Biøndall, Joholt och Gaard, alt affbytt fra andre gaarde. Afflis høe till 30 nødt. Och 2 hester.

Ødegaarde hervnder.

Wnder prestegaarden haffuer ligget en capittels ødegaard aff gammell tiidt, som hørrer till Steenbergs præbende, kaldis Greppestøll, schylder nu 1 hudt aarligen. Den haffuer bonden

paa Giusznes foett medt vilge till leye fra prestegaarden, fordj det war hans odell. Dog med saadann forligelse, at presten bruger vell halpart, aff samme ødegaards marck till græszgangh for sit fæ, och dertill sin frij wædhugh till gaards behouff, i samme ødegaards schouff, och bonden staa for ald vdgifft, Kongens och huszbondens rettigheed, vforkrenckett. Der om er breff och segell giort, medt s. m. Jørgen Erickszøns sambtøcke. Och oplodt her Peder Nielszøn, sognepræst till Oddernes, for bonden samme ødegaard for 12 dr.

Fiskerij.

Ennd er thill Odrenes præstegaardt enn laxegaardsted. Jttem: Enn fischebeck, kaldis Jaabeck. Jttem: Enn strandnodt i elffuen och i salte siø at bruge.

Odrenesz præstebollsz jnuentarium

Kiør	6.
Thiure	1.
Hest	1.

Landskylld

Aff yder Odde	1 hudt.
Aff Strømbnes eng	1 hudt.
Aff Sæmb	1 hudt.
Aff vestre Randø	1 hudt.
Aff Medwiig	1 hudt.
Aff Lindland paa Spangereid	1 ½ hudt.
Aff Raffnaasz	6 eng.
Aff Vendiszlaa	1 giedschind.
Aff Hægeland i Hægelands sogn	1 hudt.
Aff Reorsdall	1 hudt.
Aff Sangiszlannndt	1 hudt.
Aff Hægeszell	3 spands lax.
Aff Duergsnes	½ hudt.
Aff itt støcke eng heder Præstøe op medt elffuen, och aff en anden wdøø - kaldis och Præstøe – giffuis aarligen. Saa gott som	2 hudder.

Thiende.

Aff Odrenesz sougen. Rug och kornn	10 tønnder.
Aff Wendiszlaa sougen. Rug och kornn	3 tønnder.
Aff Sangislands sougen. Redegierdt	5 løber 21 mk. smør
Aff Hægelands sougen. Redegierdt	7 løber 1 pd. smør

Thiende osteel.

Aff Odrenesz sougen.
Enn aff huer gaard, er 58 oste.

Aff Wendiszlaa sougen.
Enn aff huer gaard, er 14 oste.

Aff Sangiszlands sougen.
Enn aff huer gaard – ehr 22 oste.

Aff Hægeland's sougen.
Een aff huer gaard – ehr 30 oste.

Thiende lax:

Der giffuis thiennde lax: Fosze mendt i Wendiszlaa sogen. Jttem: aff Thorffuedall. Jttem: aff laxegaarder 1 – 2 – 3 eller 4 pd.

Thiende fisch ellers aff Randøen, och anden steedz, er wuisz.

Offertaaldt pleyer at giffuis aff huer gaardt i Oddrenesz och Wendiszlaa sougnere 6 mk. smør.

Huszmend och strandsiddere.

Wdj dette giell'd er nu well 50. Som gjør prestenn arbeied om høstenn, huer mand och quinde, enn daugh.

Offer. De 3 høye fester om aaritt, puszefæ, kierckegaang, och wdfærdt, giffuis effter ordinantzsen.

Summa summarum, paa alld for^{ne} Oddrenesz præstebolls aarlige jndkombst, thienden med jndberegnet. Ehr.

Roug och korn	13 tønnder.
Smør	12 ½ løber – 9 mk.
Oste	124.
Huder	12.
Giedschindt	1.
Engelscher	6.
Lax	4 pd. och 3 spans lax.

Trykt i Kåre Oddleif Hodne (red.): *Grågå's. Stavanger stifts og domkapitels jordebok ca. 1620*, utg. av Agder Historielag, Kristiansand 1986, s. 217-221. Originalprotokollen ligger i Agder bispearkiv, Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 3.4: Fogdens tillatelse til kjøp av tømmer til bygging av et frittstående klokketårn ved Oddernes kirke, 3. februar 1647

Øversettelse

Ettersom et klokkehus skal bygges ved Oddernes kirke, etter lensherrens befaling, og noe av tømmeret som skal brukes ikke kan skaffes fra bøndernes skoger (dvs. skogene i Oddernes sogn), så kan kirkevergene til nevnte Oddernes kirke la hugge åtte trær enten i Isefjær skog eller i Nedre Dønnestad skog, der Tveit kirke er partseier. Men kirken må ikke få større utgifter enn det koster å la hugge og frakte de samme åtte trær. Brevet utstedt på Kongsgården 3. februar år 1647.

Jens Pedersen Kjerulf

Dette er en riktig kopi av forrige kongelig fogd, velaktede Jens Pedersens seddel, hvor etter vi underskrevne har latt hugge åtte eiketrær til Oddernes kirke, fire som er 20 alen lange og fire som er 10 alen lange. Fire ble hugget i Isefjær skog, og fire i Dønnestad skog.

Ulf Endresen
egen hånd

Gunnuld Kjos
egen hånd

Kilden på originalspråket

Effter som It Klockhuus wed Oddernes kiercke schall opbygges, effter lens Herrens befaling, och noget aff Samme tømmer, som der til schall forbruges icke kand bekommes wdj Bøndernes schouffue, Huor fore Kierckeuergerne til bemelte Oddernes Kiercke, maa lade Hugge – 8 – trer, Enten wdj Isbefierdtz schoug, eller Nedre Dønnestad schoug, Som Tuedtz Kiercke ehr lodtz Eyer wdj, dog Kiercken icke widre til wdgifft derfor at schriffue End samme – 8 – trer Koster at lade Hugge och Kiørre, Actum Kongs gaarden den 3 februarij Anno 1647

Jens Pedersen
Kierwlff,

Dette er Richtige Copie aff førige Ko: Ma: foeget Welacht Jens Pedersen hans Sedel, Huor effter wi wnderschreffne til Odernes Kierche haffuer ladet huge Otte Egge threer, di 4: 20 Al di 4: 10 Allang, di 4 i Isbefierdt schoug, och dj 4 udi Dønnestadt schouff

Wlff Endresøn Egen
handt

Gunuldt Kios
Egen handt

Originalbrevet finnes i Privatarkivsamlngen, dep. 960, Statsarkivet i Kristiansand.

Kapittel 4: Oddernes kongsgård

I 1635 fikk lensherre Palle Rosenkrantz ordre fra Christian Quart om å forlate den gamle kongsgården på Nedenes og i stedet finne seg et passende sted å bygge en ny lensherrebolig i nærheten av festninga ved Flekkerøy.⁶⁹ Valget falt på Odderneset. Hva påvirket kongsgårdens utvikling fra etablering til avvikling? Sentralt i dette spørsmålet står de funksjoner den hadde i det statlige styringsapparatet, og hvilken betydning innføringen av eneveldet i 1660 fikk.

Nærheten til Flekkerøy festning

En av lensherrens viktigste funksjoner var å lede forsvaret av Agderkysten i urolige tider, og 1600-tallet er det store krigshundreåret i staten Danmark-Norges historie. Flekkerøy havn ble ikke bare benyttet av handelsskip, den var også en av de mest sentrale orlogshavner for marinen. Havna fungerte ofte som samlingssted når handelsskip skulle seile ut i konvoi eller når krigsskipene skulle samles. Der kunne en seile inn og ut ved alle vindretninger. I 1630-årene ble det gamle, forfalne forsvarsanlegget på Christiansøy (i dag Gammeløya) ved Flekkerøy rustet opp til en solid og ganske stor festning etter ordre fra Christian Quart. Kongen lå selv med sine skip i Flekkerøy havn da han ga lensherren ordre om å bygge kongsgård i nærheten og flytte dit (kilde 4.1). Det var lensherrens plikt å være øverstkommanderende ved den nye festningen, og da kunne han ikke fortsatt bo på Nedenes som lå altfor langt unna.⁷⁰

Odderneset eksproprieres

De tre gamle gårdene Odde, Møglestue og Ellesi måtte makeskiftes til kronen for å gi plass til den nye kongsgården.⁷¹ Samlet hadde disse gårdene eid hele det ytre Odderneset. Det var trolig i alt 11 gårdsbruk på de tre gårdene⁷², og dermed kan det ha vært så mange som 60-70 mennesker som ufrivillig måtte bryte opp fra gård og grunn. Bøndene fikk erstatning i form av andre gårder på Agder som kronen eide.⁷³ De tre gårdenes åkre, enger og utmark skulle gi grunnlag for gårdsdriften ved kongsgården. Det bodde imidlertid ganske mange plassfolk (husmenn, strandsittere) på Odderneset fra før, og disse ble nå husmenn under kongsgården.

⁶⁹ *Norske Rigs-registranter* VII, s. 56. Kilde 4.1.

⁷⁰ Rudjord 1974 s. 157.

⁷¹ *ibid.*, s. 101.

⁷² Rudjord 1974 s. 157.

⁷³ *ibid.*, *Norske Rigs-registranter* VII, s. 56 og 101.

Hvor lå kongsgården?

Kongsgården stod ferdig i 1637.⁷⁴ Den ble bygd nederst i det som i dag er Kongsgård Allé. Det fins ingen synlige rester igjen, men etter gamle kart å dømme har kongsgården trolig stått like ved Studentsamskipnadens hybelbygg og Norema, kanskje midt i dagens veitrasé (Kongsgård Allé). Det lille fjellet Løebakken står fortsatt, og på kartene er kongsgården plassert mellom østligste kant av fjellet og Prestebekken.⁷⁵

Hvordan så kongsgården ut?

Flere bevarte besiktigelsesdokumenter gir oss mulighet for å ”rekonstruere” kongsgården.⁷⁶ Husene ble bygd av tre, og plassert rundt to tun – ”borgegården” og ”ladegården”. Hovedhuset lå på sydsiden i ”borgegården” og var 30,4 meter langt og 10,8 meter bredt. Huset hadde to kjellere og fire skorsteiner. Et annet stort hus lå på nordsiden og målte 19 ganger 8,9 meter. Her var det to skorsteiner og en liten bakerovn. Begge husene var bygd av rundtømmer, og takene var tekket med torv. Det ble også bygd bryggerhus med en stor bakerovn, et hus med eldhus og stue til tjenestejentene, fangehus og smie. Huset hvor tjenestejentene skulle bo var en tidligere bondestue som ble flyttet fra en av de tre nedlagte gårdene. Alle de andre bygningene var nye. ”Ladegården” bestod av uthus, blant annet en stor låve og et stort fjøs. Byggekostnadene kom på 1644 riksdaler og 2 ½ ort.

Hvilke funksjoner hadde kongsgården?

Fra kongsgården administrerte lensherren Agdesiden hovedlen, som svarer til Agderfylkene i dag. Som kongens fremste representant i distriktet skulle lensherren kreve inn skatter, kongstiende, toll, bøter og leieinntekter av krongods. Betalingen skjedde ofte i naturalia. Dermed fungerte kongsgården som en vare- og pengeinnkrevingsentral for staten. Det ble bygd en stor treetasjes sjøbod for å kunne lagre det ”som til kongen blir forbrutt, så vel som (...) leidang og landskyld”.⁷⁷ Lensherren hadde også politi- og påtalemyndighet, han skulle holde fengsel og sørge for at forbrytere fikk sin straff. Derfor ble det bygd fangehus og kjøpt

⁷⁴ Lensregnskapene for Mandals len 1636/37, vedlegg til utgiftene, regnskap for byggingen, samt besiktigelse 29.5.1637

⁷⁵ Se f.eks. kart fra 1795, kartsamlingen SK/0034, Statsarkivet i Kristiansand, gjengitt i Rudjord 1974 s. 161 og Leewy 1980 s. 201.

⁷⁶ Lensregnskapene for Mandals len 1636/37, vedlegg til utgiftene, besiktigelse 29.5.1637, ibid. 1650/51, besiktigelse 3.5.1651. De to nevnte besiktigelsene er benyttet i avsnittet, men det fins også flere yngre, men mindre detaljerte besiktigelser, f.eks. Mandal tingbok nr. 4, fol. 27b, nr. 5, fol. 22a, nr. 6, fol. 30b og 66b, samt flere fra 1700-tallet i biskopens arkiv, pakkesaker, pk. 299.

⁷⁷ Lensregnskapene for Mandals len 1637/38, vedlegg til utgiftene.

inn et rettersverd og ni brennejern.⁷⁸ Når bønder og andre ønsket å reise sak mot noen, måtte de til kongsgården for å ta ut stevning. Da ble det skrevet stevningsbrev som ble sendt med bud til den saksøkte. Lensherren hadde tilsynsansvar for rettsvesen, kirker og prester. Han tilsatte fogder og sorenskrivere. Lensherren skulle også forvalte krongodset og ivareta statens økonomiske interesser. Som nevnt var han også øverste militære leder i lenet.

Fra len til amt

I 1660 ble eneveldet innført i Danmark-Norge og statsadministrasjonen lagt om. Lenene ble til amt, og lensherrene ble erstattet av amtmenn. Omleggingen innebar at amtmennene fikk et innskrenket myndighetsområde i forhold til hva lensherrene hadde hatt. Offiserer overtok de militære funksjonene og fogdene sendte heretter skatteregnskapene direkte til København. På den annen side fikk amtmennene fast lønn. Lensherrene hadde blitt lønnet på ulike måter, oftest med en andel av lenets kongsinntekter. Kongen begunstiget da danske adelsmenn ved å gi dem et len eller flere å livnære seg av, og lensherrene tilsatte lenge selv sine fogder og sorenskrivere. Under eneveldet ble fogdene, sorenskriverne og prestene utnevnt av kongen, og var nå embetsmenn. Dermed fikk amtmennene sin plass i et statlig embetsverk, der ansvars- og myndighetslinjene i noen grad gikk direkte mellom amtmannens underordnede og København.

Norge ble også inndelt i fire store stiftamt: Akershus, Bergenhus, Trondhjem og Stavanger med Agdesiden; det siste endret navn til Kristiansand stiftamt i 1682. Stiftamtmanden og biskopen fikk ordre fra kongen om å flytte fra Stavanger til Kristiansand. Christian V videreførte farfarens (Christian IV) og farens (Fredrik III) arbeid med å utvikle den unge byen. Stiftamtmand, baron Ludvig Rosenkrantz, som for øvrig var en fjern slektning av Palle Rosenkrantz, og biskop Jacob Jensen Jersin ville imidlertid nødig forlate Stavanger. Først i 1684, etter flere påminnelser fra kongen, innfant stiftamtets fremste embetsmenn seg i Kristiansand. Biskopen dro først etter Stavangers bybrann samme år.⁷⁹

Kongsgården blir avlsgård for stiftamtmand og biskop

I mellomtida hadde Oddernes kongsgård skiftet eier flere ganger. Amtmennene kom ikke til å bo på kongsgården slik flere av lensherrene hadde gjort. I 1668 ble gården solgt til festningskommandanten, oberstløytnant Peter Brun, som i 1673 solgte den videre til fogden Jakob Paulsen Riis. Fogden kom etter hvert i stor gjeld til kronen, og dermed kom Oddernes

⁷⁸ Rudjord 1974 s. 162.

⁷⁹ Leewy 1980 s. 202, Steen 1941 s. 139ff.

kongsgård igjen i statlig eie i 1685. Det ble nå bestemt at stiftamtmanden og biskopen, som altså året før hadde flyttet til Kristiansand, skulle få kongsgården som avlsgård. Stiftamtmanden skulle ha 2/3, og biskopen 1/3 av gården. Men begge hadde sine embetsboliger i byen. Kongsgårdens åker- og engstykker ble fordelt mellom stiftamtmand og biskop.⁸⁰ Det samme gjaldt en del husmannsplasser, men det var også mange som skulle være felles mellom de to embetsmennene. Utmarka var i begynnelsen felles, men skogen ble delt i 1702.⁸¹

Kongsgården hadde på dette tidspunktet forfalt så mye at man ikke fant det hensiktsmessig å reparere de gamle bygningene. Stiftamtmanden og biskopen bygde hvert sitt nye hovedhus i årene rundt 1700. Disse var mer ”moderne” med tegl på taket og kledning. Stiftamtmanden malte sitt hovedhus rødt, riktignok bare på de to sidene som var mest synlig, mens biskopens hus ble tjærebredd.⁸² Helt mot slutten av 1700-tallet ble biskopens hovedhus malt gult.⁸³ Stiftamtmanden bygde for øvrig nytt hovedhus i 1730-åra.⁸⁴ Det var flotte hageanlegg ved kongsgården både på 1600- og 1700-tallet.⁸⁵

Kongsgården utparselleres og privatiseres

Kongsgårdens funksjon som embetsgård ble svekket utover 1700-tallet. Embetsmennene hadde sine boliger i byen, og forpaktere drev kongsgårdens åkre og engstykker, men både gård og grunn forfalt. Det ble etter hvert ansett som unødvendig for embetsmennene å ha egne ladegårder. Man fant ut at det var bedre å la andre overta jorda og heve leieinntekter av den i stedet. I 1791 ble stiftamtmandens to tredjedeler av innmarka delt i 8 parseller. Velstående byborgere i Kristiansand fikk først livstidsfeste og fra 1795 arvefeste på parsellene. I 1796 og 1799 ble henholdsvis stiftamtmandens og biskopens hus og hustomter overført til private ved arvefeste. Også utmarka kom på private hender. I 1805 var både stiftamtmandens og biskopens del av kongsgården samlet under én eier, nemlig kjøpmann Nils Wahl, som Valhalla (Wahlhalla) har navn etter.⁸⁶

I 1810 solgte Wahl videre til irske Robert Major, som allerede i 1804 hadde fått bygge et garveri nederst i Prestebekken, ved kongsgården. Dette var det første industrianlegg i

⁸⁰ *ibid.*, samt Rudjord 1968 s. 625.

⁸¹ Rudjord 1968 s. 628.

⁸² *ibid.* s. 626, 628.

⁸³ Biskopens arkiv, pakkesaker, pk. 299, besiktigelsesforretning 25.10.1798. Dokumentet nevner at våningshuset siden forrige synsforretning 12.2.1790 er kledd og malt gult.

⁸⁴ Rudjord 1968 s. 629.

⁸⁵ *ibid.* s. 625, 628.

⁸⁶ *ibid.* s. 629ff.

Oddernes.⁸⁷ Major reiste et flott gårdsanlegg på Sophienlyst, det som senere ble Øvre kongsgård. Gården brant i 1953.⁸⁸ Da var den forlengst kjøpt av Sanitetsforeningen, som drev nervesanatorium der. I dag står sykehjemmet Kløvertun på stedet.

I 1847 ble den gamle kongsgården, eller det som var igjen av den, formelt delt i Øvre og Nedre Kongsgård. De gamle hovedhusene på Nedre Kongsgård som stiftamtman og biskop hadde hatt, stod fortsatt, men brant rundt 1850. Da ble det reist nytt hovedhus på Nedre Kongsgård et par hundre meter unna i nordøstlig retning.⁸⁹ Huset står fortsatt, og rommer i dag A-klinikken.

Kongsgård garveri, som Robert Major grunnla i 1804, var i drift helt til 1970-tallet. Garveribygningen ble til Kongsgård varehus, og i dag (2002) er det Europris og Fretex som holder til der.

⁸⁷ Rudjord 1974 s. 350.

⁸⁸ *ibid.* s. 635ff.

⁸⁹ *ibid.* s. 636, 638.

Kilde 4.1: Brev fra kong Christian Quart til lensherre Palle Rosenkrantz med ordre om å finne et sted i nærheten av Flekkerøy festning der han kan bygge residens for seg og sine etterfølgere, 8. juni 1635

Øversettelse⁹⁰

Christian den fjerde, vår gunst tilforn⁹¹. Eftersom vi har bestemt oss for å bygge en festning her på Christiansøy ved Flekkerøya vil vi at du skal velge ut en gård i nærheten der du og dine etterfølgende lensherrer kan bo og dermed ha godt tilsyn (underforstått: med festningen). Dersom det er slik at noen andre eier deler av gården du velger ut, vil vi at du skal makeskifte med dem på vår vegne. Dette vil vi så godkjenne. Likedan; ettersom sorenskriverne og fogden i lenet ditt skal tildeles en gård hver, og vi kjenner til at det er få gårder i lenet som vi eier alene – ofte eier bonden også en del – så vil vi at du på våre vegne skal gjøre makeskifte. Dette vil vi så godkjenne. Dersom bonden ikke frivillig vil la seg makeskifte fra de gårder der vi har bygselretten, skal du la kronens eiendom skiftes fra bondens (dvs. dele gården slik at det blir et fysisk skille mellom hva som skal være kongens og hva som skal være bondens jord). (Skrevet) på de vanlige betingelser på ”Christians Ark”⁹² som ligger ved Flekkerøy, 8. juni 1635.

Kilden på originalspråket

C[hristian] IV, V[or] G[unst] t[ilforn]. Eftersom vi naadigst have for godt anseet her paa Christiansø ved Flekkerøen at lade lægge en Skandse, da ville vi, at du skalt udsee en beleilig Gaard nær herhos, hvor du og dine Efterkommere Lensmænd her sammesteds kan bo og residere, og dermed god Opsyn have, og dersom det befindes, nogen at have Andeel udi den Gaard, som du formener dertil at ville bruge, ville vi, at du den Andeel ved Mageskifte paa vore Vegne skal dig tilforhandle, hvilket vi siden naadigst ville ratificere. Udi lige Maader, eftersom de Sorenskrivere saa og Fogden udi dit Len skal udvises en Gaard, og vi forfare, udi dit Len at være faa Gaarde, som os alene tilkommer, medens Bonden noget derudi at eie, da ville vi, at du med Bonden skal paa vore Vegne gjøre Mageskifte, hvilket vi og naadigst confirmere ville, og dersom Bonden ikke vil godvilligen lade sig udskifte paa de Steder, vi Bygselen have, da ville vi, at du skal lade vor og Kronens Eiendom skifte og rebe fra Bondens. Cum claus[ulis] consv[etis]. Christians Ark udi Flekkerøen 8 Juni 1635.

Trykt på originalspråket i *Norske Rigs-registranter*, bd. 7, s. 56.

⁹⁰ Takk til Jens Lauesen for hjelp med å oversette det latinske formularet ”cum clausulis consvetis”.

⁹¹ Standardformular i missiver, dvs. ”lukkede” kongebrev til bestemte personer. Dette i motsetning til de ”åpne” brevene som var beregnet for alle undersåtter.

⁹² ”Christians Ark” var et av kongens skip. Brevet ble skrevet mens skipet lå ved Flekkerøya.

Kilde 4.2: Brev fra kong Christian Quart til lensherre Palle Rosenkrantz om den planlagte kongsgården på Oddernes, 30. august 1635

Oversettelse

Christian den fjerde, med Guds nåde Danmarks, Norges, Venders og Goters konge, vår gunst tilforn. Eftersom du underdanigst lar oss få vite at du har valgt ut noen gårder på Oddernes, ved kirken, som ligger like ved hverandre og har sin eiendom og mark sammen, og som heter Møglestue, Odde og Ellesi, med landskyld som beløper seg til 20 riksdaler, og du anmoder om at disse gårdene måtte innvilges som residens for deg og dine etterfølgende lensherrer, så er vi tilfreds med at dette må skje, og at bøndene som skiftes ut fra de samme gårdene til våren må flytte inn på de gårdene de har fått tildelt i erstatning. Vi vil også at de leilendingene som skal leie gården du nå bor på (dvs. Nedenes kongsgård), må få en leie de kan være tilfreds med. Vi vil ikke at kronen skal få noen utgifter i forbindelse med flyttingen. Hva angår bygningen vil vi at du skal la bygge slike hus som du har nå, og at bøndene som vanlig skal levere tømmer til dette. Men om sommeren vil vi at du skal bo på festningen på Christiansøy og være der fra det tidspunktet skipene ankommer. Dermed skjer vår vilje, befalende deg Gud. Skrevet på vårt slott, København 30. august 1635.

Under (er trykt) vårt signett.

Christian

Kilden på originalspråket

Christian den fjerde med Guds Naade Danmarkis, Norgis, Wendis och gottes Konning, Wor gunst tilforn, Eftersom du underdanigst giver tilkjende, at du paa vores naadigste Behag haver udseet nogle Gaarde paa Oddernes ved Kirken, som ligger ret hos hverandre og haver deres Eiendom og Mark tilhobe, hvis navne ere Møglestue, Odde og Ellessi, hvilke Gaardes Skyld sig beløber 20 Rigsdaler, underdanigst begjerendes, samme Gaarde maatte naadigst bevilges til din og dine Efterkommere Lensmændenes Residents, saa ere vi naadigst tilfreds, at saadant maa skee, og at Bønderne, som udskiftes af samme Gaarde, maa paa Foraaret strax indflytte igjen paa hvis Gaarde de til Vederlag bekommer, og at de Leilændinge bliver contenteret af hvis du bekommer af dennem, som den Gaard, du nu paabor, antager; dog hvorledes ombyttes, da ville vi, at os og Kronen ingen Omkostning skal paagaa; hvad Bygningen sig belanger, da ville vi, at du skal lade opsætte saadanne Huse, som de ere, du nu ibor, og Bønderne skal forskaffe Tømmer dertil, som pleier at skee; dog ville vi, at du om Sommeren skal bo udi Skandsen paa Christiansø og være der saa tidlig Skibene segler. Dermed scheer Vor Villie, befallendis Dig gud. Skreffuett paa Wort Slott Kiøbenhaffn dend 30 Augusti Anno 1635.

Wnder Vort Zignet

Christian

Trykt på originalspråket i *Norske Rigs-registranter*, bd. 7, s. 101. En samtidig avskrift av originalbrevet, attestert av Palle Rosenkrantz, fins i lensregnskapene for Mandals len 1636/37, vedlegg til utgiftene. De kursiverte innlednings- og avslutningsformularene er hentet fra nevnte avskrift, da de er sterkt forkortet i den trykte utgaven.

Kilde 4.3: Regnskap for byggingen av Oddernes kongsgård 1635/36

Oversettelse

Disse etterskrevne penger er betalt for byggingen av Kongsgården på Oddernes:

For det første: to gravere for graving av en kjeller	Penger – 12 daler
Tolv tømmermenn for å ha satt opp tre nye hus, og flyttet et gammelt hus	Penger – 280 daler
To og et halvt tusen bra bord (planker)	Penger – 250 daler
Dårlige bord: åtte hundre	Penger – 48 daler
Tekking av husene	Penger – 40 daler
To murmestere	Penger – 180 daler
Førti tusen murstein	Penger – 200 daler
Kalk: 30 lester	Penger – 75 daler
Sum (denne side)	Penger – 1.085 daler
To snekkere	Penger – 180 daler
To glassmestere	Penger - 70 daler
Gitt smeden for adskillig arbeid	Penger – 57 daler, 2 ½ ort
Dørlåser: fjorten	Penger – 14 daler
Søm	Penger – 33 daler
Fire tømmermenn for å hugge opp en stein, og for å sette opp et fangehus og ei smie	Penger – 40 daler
For jern til fangehusdøra	Penger – 6 daler
Snekkeren for fangehusdøra	Penger – 1 ½ daler
Murmesteren for en skorstein i smia	Penger – 6 daler
La ei brygge bli utbygd i sjøen	Penger – 30 daler
Sum (denne side)	Penger – 438 daler, ½ ort

Gitt tømmermannen for å ha satt opp en låve og et fjøs	Penger – 90 daler
For å tekke de samme husene	Penger – 24 daler
For dørhengsler og stabler	Penger – 7 ½ daler
Sum (denne side)	Penger – 121 daler, 2 ort

Totalsum på førskrevne utgifter er
Penger – 1.644 daler, 2 ½ ort

Daleren beregnet til 96 skilling, danske

Disse førskrevne penger er betalt for byggingen av Kongsgården på Oddernes
bekjenner jeg
Palle Rosenkrantz
egen hånd

Kilden på originalspråket

Disse Effterschreffne penge er Vdgiffuet for Bygningen paa Kongsgaarden paa Oddernes

For dett første tuende Graffuere for en Kielder at kaste	Penge – xij dlr.
Tholff timmermend for tre Ny husse At Opssette och Jt gammelt huss At flytte	Penge – ij ^{ct} xxx dlr.
Halfftreddie tussind gode deller	Penge – ij ^{ct} dlr.
Ringe deller Otte hundred	Penge – xLviiij dlr.
Hussene Att Theke	Penge – xL dlr.
Thuende Murmestere	Penge – ij ^{ct} xxx dlr.
Fieressindstiffue tussind Mursteen	Penge – ij ^{ct} dlr.
Kalk tredeffue Lester	Penge – LxxV dlr.
Lateris	Penge – j ^m – Lxxxv dlr.
Thuende Snekere	Penge – ij ^{ct} xxx dlr.
Thuende glarmestere	Penge – Lxx dlr.

Giffued Smeden for Adschillig Arbeid	Penge – Lvij dlr. iij ort
Dørre Laasse fiortenn	Penge – xiiij dlr.
Søm	Penge – xxxiiij dlr.
Firre timmermend for en sten At ophugge och Ett Fangehuss och en Smedie At Opssette	Penge – xL dlr.
For Jern till fangehusdørren	Penge – Vj dlr.
Snekeren for fanghusdørren	Penge – ij dlr.
Murmesteren for en schorsteen i Smidien	Penge – Vj dlr.
En brygge At lade Vdsette I det Salte Vand	Penge – xxx dlr.

Lateris Penge – iiij^{ct} – xxxviij dlr. j Ort

Giffuet timmermenden for En lade och Jt fæhuss Att Opssette	Penge – Lxxxx dlr.
For samme husse At teke	Penge – xxiiij dlr.
For dørrehengsler och Stabler	Penge – Viiij dlr.

Lateris Penge j^{ct} – xxj dlr. ij Ort

Summa Summarum paa forskreffne Wdgifft Ere
Penge – j^m – vj^{ct} xLiiij dlr. iij ortt

Dalleren beregnitt till 96 schilling Dansche

Disse forskreffne penge er Vdgiffuen till Bygningen paa Kongsgarden paa Oddernes
Bekiender Jeg
Palle Rosennkrantz
Egenn hand

Lensregnskapene for Mandals len 1636/37, original i Riksarkivet, Oslo, filmkopi rull 350,
Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 4.4: Besiktigelse av Oddernes kongsgård 29. mai 1637

Oversettelse

Har vi etterskrevne Jakob Jørgensen på Lund, Olav Voie, bondelensmann, Anstein Eg, Ulf Strai, Svenke Grim, Gunnar Grim, Torjus Augland og Jens Bragdøya vært her på kongsgården på Oddernes etter ærlig og velbyrdig mann Palle Rosenkrantz til Vesslessgård, kongelig majestets befalingsmann over Agdesiden, hans befaling. Vi skulle granske og erfare de nye bygninger han har latt sette opp på kongsgården på Oddernes. Så finnes for det første et stort hus, tre etasjer høyt med to kjellere. Det er 48 sjællands alen langt og 17 alen bredt, og har fire oppmurte skorsteiner. I tillegg fins et annet treetasjes hus, 30 sjællands alen langt og 14 alen bredt. Der er det satt opp to skorsteiner og en liten bakerovn. Videre fins et stort bryggerhus, 16 alen langt og 14 alen bredt, med en skorstein og en stor bakerovn. Huset har også kjøln⁹³ og har maltloft. I tillegg fantes et gammelt hus, som var flyttet fra en av bondegårdene (dvs. Odde, Møglestue eller Ellesi), med stegers⁹⁴ og deystue, og to kammers ovenpå. To skorsteiner er oppmuret i huset. De førnevnte husene i borgegården er alle ferdige med loft, vinduer, dører, låser, hengsler, svaler, schielrom, bord, benker, tak og alt nødvendig dertil. Videre et fangehus 13 alen langt med dører, beslag og det som hørte til. Videre ei smie med en skorstein. I ladegården fantes oppsatt for det første en stor låve, 42 alen lang, 23 alen bred. Videre et fjøs 37 alen langt og 13 alen bredt. Disse husene var også ferdige med det som hørte til. Videre en lang brygge bygd ut i sjøen, fordi det var så grunt der, slik at man kunne legge til med jekter og båter. Videre en stem bygd av bolverk, slik at man kan få ferskvann til gården. Til vitterlighet har vi våre signetter under trykt. Dokumentet utstedt på kongsgården på Oddernes den 29. mai 1637.

Kilden på originalspråket

Haffuer Wii Effterschreffne Jacob Jørgenssen paa Lund Olluff Wouge bundelenssmand Andsten Eeg, Vlff Stray, Suenke Grømb Gunder Grømb Thorgius Vgland Jens Bragdøen Verritt her paa Kongsgaarden paa Oddernes effter Erlig och Welbyrdig mand Palle RossenKrandts til Wesslessgaard Kongl: Maytz befalningsmand offuer Augdessiden hans befaling At schulle grandsche och forfare huad Ny bygning hand haffuer ladet Opssette paa Kongsgaarden paa Oddernes. Saa befindis for det første Jt stort huss Tho Lofft høytt huor udj er tuende Kieldere, Otte och fyrgetyffue Siellands Allen langt Sytten Allen bredt med fire schorsteener Opmurett Noch Jtt Andett Byt huss Tho lofft høyt, tredeffue Siellands Allen langt och Fiortten Allen bredt med to schorsteener Vdj och en liden bager Offuen Att Werre Opssatt, Noch Jtt stor Bryggerhuss Sexten Allen Langt och fiortten Allen bredt med en schorsteen och Stor BagerOffuen Vdj som och Er Kølne och Malt lofft Wdj Noch fanttis Jt gammelt huss At Werre flytt fra en Aff bøndergaardene som er Stegers och deystue Vdj Och tuende Kammersser offuen Offuer huor udj er Tho schorsteener opmurett huilcke for^{ne} husse i Borgergaarden ere Alle ferdig med Loffter Winduer dørre Laasse hengsler Sualler schielrom bor benke Thag och Altt huis der till fornøden giordis Noch Jtt fangehuss Thretten Allen Langt med dørre, besslag Och huiss der tillhørde Noch en Smedie med En schorsten Wdj /: Wdj Ladegaarden fanttis Att Werre Opssatt for det første En stor Lade to och fyrgetyffue Allen Lang Thre Och tiffue Allen bred, Noch Jt fæhuss Siu och Thredeffue Allen lang och Thretten Allen bred huilcke husse Waare och ferdige med huis der tilhørde Noch En lang Brygge giort Vd i det salte Wand formedelst der Waar saa grundt, At mand kunde Legge till

⁹³ Overetasje med tørkerom til malt o.a.

⁹⁴ Eldhus

med Jagter och Baader, Noch en stem giortt Aff boluerk At mand kand haffue fersch Wand
Ved Gaarden Thill Witterlighed haffuer Wii Woris Zignetter Vndertrøcht Actum
Kongsgaarden paa Oddernes dend 29 May 1637

Lensregnskapene for Mandals len 1636/37, vedlegg til utgiftene, original i Riksarkivet, Oslo,
filmkopi rull 350, Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 4.5: Besiktigelse av Kongsgårdens skog 30. april 1651

Oversettelse

Kongsgårdens tilliggende skog, besiktiget slik:

Først startet (vi) ved Bjørndalen, der som skiftet skal være mellom kongsgården og prestegården. Derfra opp til en stein som kalles Foten, som skal være en skiftestein mellom kongsgården, Sødal og Greppestøl. Siden derfra til en stein som står øst for Storemyr, som skal være skiftet mellom kongsgårdens og Justnes sine skoger, og siden ned mot Topdalsfjorden til en odde som kalles Bleget, innenfor Vollevika, som skal være det sydligste byttet, mellom kongsgården og før nevnte Justnes. Det fantes overhodet ingen nyttig skog annet enn småkratt av furu, små or og bjørk og noen gamle eikekratt som kunne være tjenlig til brenneved, så lenge det kan vare. Til annet kan det ikke brukes. Det vil være besværlig å føre dette til gården da det ligger avsides til. Det kan ikke ha blitt gjort skade på skogen i velbyrdige Jørgen Seefeldts tid (som lensherre), noe som heller ikke kan skje pga. skogenes dårlige tilstand. Den nevnte skogs besiktigelse finner vi på alle måter å være slik vi har beskrevet. (Besiktigelsen) er foretatt 30. april 1651 ved Clemmet Pedersen, sorenskriver i Ve og Kleplands tingsteder, Anders Holte, lensmann i Oddernes sogn, samt etterfølgende lagrettemenn: Uttorm Randøya, Olav Randøya, Gunnar Kvarenes, Jens Justvik, Ommund Rosshave og Christen Herøya. Samtlige har bekreftet ved å trykke sine signetter under. Brevet utstedt på kongens gård på Oddernes, som nevnt ovenfor.

Clemmet Pedersen

Egen hånd

Kilden på originalspråket

Kongsgaardens Tilliggendes skouff.
Bessichtiget Som effter følger.

Først Begynt wed Bjørndallen, der Som skiffet schall werre mellom Kongsgaarden och Prestegaarden, och der fra op til en Steen kaldes Fuoden, Som schal werre en Skiffessteen, mellom Kongsgaarden, Søuffdal och Greppestøll, Siden derifra i en Steen Som staar Østen for Store myr, Som schal Were schiffet imellum Kongsgaardens och Giusnes Skoffue, och Siden Neder imod Thoffdals Fiorden i en Odde kaldes Blegen, inden for Walleuigen, Som schall werre det Synderste byte, imellum Kongsgaarden och for^{ne} Giusnes, och befantes der Aldielis ingen Nøtig schouff, Andet end Smaa Kratt aff Told fure, Smaa Aare och bierch, och Nogle gammel Egeschryder, Som Kunde were Thienlig til brendfanngh, Saa Lenge det kand wahre, och ey heller til Andet Nøttigt, Huilchet dog med største besuerlighed wille hiemførris, Formedelst W-førre, och det lengste borte fra Gaarden befindes, Saa iche Erfaris nogen Skouff schade at kand werre scheid udi Welbyrdige Jørgen Seefeldts tid, ey heller scheid kand, formedelst Skoffuenes Ringheds och W-døchtighedtz schyld, Huilchen bemelte Skouffs bessichtelsse befindes udi Alle maader at Werre Som berørt er, Som forfarit er dend – 30 Aprilis Anno 1651. wed Clemend Pederssenn Sorenschriffuer udi Wæ och Kleplands Tingsteder, Anders Holte Leensmand i Oddernes Sogen, Sampt Effterschreffne LaugRettis Mend, Nembligh W-torm Randøenn, Olluff Randøen, Gunder Quarnes, Jenns Giusuig, Aamund Roshaffue och Christen HerØenn, och Med Samptlige dieres Zigneters wnder trychelsse bekrefftiget, Actum Ko: Ma: Gaard paa Oddernes vt Supra.

Clemend Pedersøn
Egen haand

Lensregnskapene for Mandals len 1650/51, original i Riksarkivet, Oslo, filmkopi rull 356 i Statsarkivet i Kristiansand.

Kapittel 5: Prestebekken

Prestebekken er et cirka 7 kilometer langt vassdrag som renner gjennom Odderneset i sørøstlig retning. Bekken har sine kilder i nedslagsfeltet ved Den omvendte båt og møter sjøen i Kongsgårdbukta, der Oddernes kongsgård engang lå. Hvilken betydning har Prestebekken hatt for utviklingen i dette området?

Erik Peersen har gjennom mange år utforsket, formidlet og bokstavelig talt kartlagt Prestebekkens naturmessige og kulturhistoriske sider.⁹⁵ Også Kåre Rudjord har bidratt med mye kunnskap om bekkens historie i Oddernes bygdebøker.⁹⁶ Prestebekken er derfor godt utredet, og kunnskapen gjort tilgjengelig for allmennheten i form av turbeskrivelser, kommenterte turkarter, samt en egen kartbrosjyre for Prestebekken.

Bekken har nok blitt utnyttet fra de tidligste tider som ferskvannskilde for dyr og mennesker. Gårdsdriften i jernalderlandsbyene og på de store middelaldergårdene må ha krevd et stort vannforbruk. Da kongsgården kom bygde man renner som ledet vann fra Prestebekken til bryggerhuset hvor blant annet matlaging og klesvask foregikk.⁹⁷

Gjennom flere hundre år sørget Prestebekken for energi til kverndrift. Den eldste kilden som omtaler kvern i Prestebekken er en skatteliste over kverner fra 1621.⁹⁸ Denne kverna lå på Sødals grunn og må ha vært plassert i skråningen mellom Papirmøllevannet og nedre Jægersbergvann. Den gang het vannene henholdsvis Sødalsvannet og Prestegårdskilen. Gården Ellesi på Bjørndalssletta hadde samtidig kvern i Vollebekken, som den gang het Ellesibekken (kilde 1.6). Denne renner ut i Prestebekken. Prestegården hadde sitt kvernsted under stemmen ved nedre Jægersbergvann (kilde 5.1). En byborger, Thomas Høyer, bygde sagbruk i bekken ved å leie grunn av prestegården i 1736.⁹⁹ Men det er årene omkring 1810 som markerer et "take-off" for industriell utnyttelse av Prestebekken. Byborgeren Niels Winther Luth Jæger, som Jægersberg har sitt navn etter, overtok prestegårdens gamle kvernsted i 1809.¹⁰⁰ Han sørget samtidig for å skaffe seg rettigheter til å regulere og demme opp vannene som hadde tilsig til Prestebekken (kilde 5.2 og 5.3). Jæger bygde til og med en

⁹⁵ Peersen og Liene 1996, s. 70-80, Beckmann, Kloster og Peersen 1997, Erik Peersen (red.), *Turkart. Skråstadheia*, utgitt av Vest-Agder Orienteringskrets og I.K. Gimletroll, Kristiansand 1992, Erik Peersen, *En vandring langs Prestebekken*, upublisert kompendium 1985, (Erik Peersen m.fl.), *Prestebekken. Et åtte kilometer langt kulturminne*, (Midt-Agder Friluftsråd), u.å.

⁹⁶ Rudjord 1968, Rudjord 1974.

⁹⁷ Lensregnskapene for Mandals len 1650/51, utgiftsvedlegg, besiktigelsesbrev datert 3.5.1651, original i Riksarkivet, filmkopi rull 356 i Statsarkivet i Kristiansand.

⁹⁸ Lensregnskapene for Mandals len 1621/22, landskatten, kvernskatt 11.11.1621, original i Riksarkivet, filmkopi rull 346 i Statsarkivet i Kristiansand.

⁹⁹ Rudjord 1968 s. 605f.

¹⁰⁰ *ibid.* s. 606, Rudjord 1974 s. 356.

kunstig bekk for å lede vannet fra Salvestjønn til Kyrstjønn. Denne kan fortsatt ses i terrenget og er de senere årene reparert. Tidligere hadde Salvestjønn avrenning til Øygardstjønn og videre til Gill (kilde 5.3). Hensikten med omleggingen var å skaffe mer vann og dermed energi til de store kornmøllene Jæger anla under det som snart fikk navnet nedre Jægersbergvann. Jæger bygde samtidig en papirmølle under stemmen ved Sødalsvannet; derav dagens navn "Papirmølle vannet". Denne fikk imidlertid kort levetid. Jæger hadde problemer med å skaffe nok råvarer til papirproduksjonen. Råvarene den gang besto av kluter, filler og lignende. Fortsatt finnes mølleruiner på stedet. Gården Jægersberg oppstod for øvrig ved at Jæger kjøpte grunn fra prestegården og Sødal og reiste det store, staselige våningshuset som står der fremdeles.¹⁰¹

Da tekstilindustrien fikk sitt gjennombrudd i Norge i 1840-årene var det nettopp ved Prestebekken Kristiansandsområdets første egentlige industriområde ble anlagt, men det var først etter Jægers tid. Kjøpmennene Iver Albrecht Dahm og Peter Julius Lilloe gikk i gang med å bygge henholdsvis bomullsveveri og bomullsspinneri etter mønster fra England. Fabrikkene sto ferdig i 1845, men spinneriet ble flyttet til Høie på Mosby allerede i 1850, der det har vært kontinuerlig tekstilproduksjon fram til i dag. Veveriet på Jægersberg stanset opp i 1854.¹⁰²

Møllebrukene var derimot i drift helt fram til tida rundt første verdenskrig. Den siste møllebygningen forsvant ved en brann så sent som på 1970-tallet.¹⁰³ I dag ligger fortsatt rester etter industrivirksomheten på Jægersberg, i form av demninger og broer, ruiner og grunnmurer, møllehjul og redskapsrester.

Helt nederst i Prestebekken ble Kongsgård garveri anlagt i 1804. Garveriet kan med en viss rett kalles den første industribedrift i Oddernes. Det ble også bygd en barkemølle like ved. Oppmalt bark var nødvendig i garveprosessen. Garveriet ble en ganske stor industribedrift som holdt driften gående helt til 1970-årene. To ganger brant bygningene ned, og garveribygingen som fortsatt står ble reist etter den siste brannen i 1925.¹⁰⁴

Utover 1900-tallet ble bekkeløpet over Odderneset for en stor del lagt i rør for å gi plass til veier og annen utbygging. Den moderne tid hadde på mange måter gjort Prestebekken overflødig, husholdningsvannet ble hentet i rør fra andre steder og elektrisitetsutbygginga ga nødvendig energi. Den industrielle utnyttelsen av Prestebekken er for lengst historie.

¹⁰¹ Rudjord 1974 s. 356f., Rudjord 1968 s. 552f.

¹⁰² Rudjord 1974 s. 359f.

¹⁰³ Beckmann, Kloster og Peersen 1997 s. 36.

¹⁰⁴ Rudjord 1974 s. 350-354, 510.

I dag benyttes Prestebekken til rekreasjon, naturopplevelser og undervisning. De senere årene har kommunen opparbeidet gangsti langs det meste av Prestebekkens nedre del. Statens vegvesen har vist vilje til å åpne opp bekkeløpet i størst mulig grad i forbindelse med den pågående E-18-utbygginga (2002). Nord for Jægersberg går bekken gjennom skogsterreng.

Kilde 5.1: Kontrakt vedr. salg av sogneprestens kvernhus i Prestebekken 27. juni 1799

Oversettelse

Undertegnede Even Meldal Schjelderup, sogneprest til Oddernes prestegjeld, vedgår herved å ha inngått slik kontrakt med herr Henrik Lohne, borger i Kristiansand: At jeg har overlatt til ham kvernplassen som hører til Oddernes prestegård, og solgt til ham kvernhuset med stein og renner og som er i mitt eie, kjøpt av min forgjengers enke. Slik at han kan ha og nyte denne kvernplass til bruk og rådighet enten han vil la kvernhuset bli stående på sin gamle plass, eller finne et sted lenger ned som er mer beleilig og fordelaktig og flytte det dit. Denne avståelse er gjort på følgende vilkår: at prestegården, enten den brukes bare av presten eller ved loddsmann¹⁰⁵, skal alltid fra nå av og i fremtiden ha fri maling, og at prestegården må gå foran andre i å få sine varer malt når kvernene er i gang. Jeg, Henrik Lohne, erkjenner likedan å ha samtykket og inngått denne avtale med herr Schjelderup på hans egne og etterkommeres vegne, og avtalen er kommet i stand etter min anmodning. De avtalte vilkår skal holdes ubrytelig fra min side.

Dette til bekreftelse: under våre underskrifter og signetter.

Oddernes prestegård 27. juni 1799

Henrik Lohne

E M Schjelderup

Kilden på originalspråket

Undertegnede Even Meldal Schielderup, Sognepræst til Oddernæs Præstegjeld, vedgaaer herved: at have sluttet saadan accord og forening med *Seigneur* Henrich Lohne, Borger i Christiansand, at jeg har overladt ham QvernePladsen, som hører til Oddernæs Præstegaard, og solgt ham Qverne=huset med Steen og Render, som er min Eyedom kjøbt af min formands Enke; Saa at hand maae have og nyde denne QvernePlads til Brug og Raadighed, hvad enten hand vil lade Qverne=huset blive staaende paa den gamle Plads, eller finde et stæd længer ned mere beleylig og fordelagtig til dets flytning. Denne Afstaaelse er steed paa følgende vilkaar: at Præstegaarden, enten den bruges allene af Præsten eller ved Lodsmand, maae bestandig fra nu og i Eftertiden have fri Maling, og at Præstegaarden først frem for Andre maae være berettiget, at faae sit Gods malet, naar Qvernene kand være i gang. Jeg Henrich Lohne tilstaaer ligesaa herved, at have samtykt og indgaaet med *herr* Schielderup, paa hans egne og Efterkommeres vegne, denne forbindelse, som af mig Selv er forlanget, og at de bestemte Vilkaar skal holdes ubrødelig paa min Side.

Dette til Bekræftelse under vores hænder og Zigneter

Oddernæs Præstegaard den 27 Junii 1799

Hendrich Lohne

E M Schielderup

Originalbrevet ligger i Oddernes prestearkiv, pakkesaker B-4, legg "Festebrev og kontrakter 1762-1799", Statsarkivet i Kristiansand.

¹⁰⁵ En som leier en part av gården.

Kilde 5.2: Kontrakt om dam- og stemrettighet til Kyrstjønn 7. juni 1809

Oversettelse

Jeg underskrevne Tellef Christensen Gill av Oddernes sogn, gjør herved vitterlig å ha bygslet, bortleiet og festet, likesom jeg herved bygsler, bortleier og fester til eieren av kvernbruket ved Oddernes prestegård herr løytnant Nils Winther Luth Jæger i Kristiansand, hans frue, arvinger og etterfølgende eiere, dam- og stemrettighet over vannet Kyrstjønn, som ligger i min gård Gills og i gården Sødals utmarker eller skog, for så vidt som jeg eier i samme. Og da velbemelte herr løytnant Jæger har riktig betalt meg den for dette fremforhandlede bygsel fire riksdaler, så når den samme herr løytnant Jæger, hans arvinger og etterfølgende eiere, årlig til hver mikkelsmesse (29. september) betaler meg eller mine etterkommere tre riksdaler, så skal herr løytnant Jæger og etterfølgende eiere av nevnte kvernbruk ha fri og alene rettighet til alle årets tider og uten den minste innsigelse fra gården Gills eieres side, å holde ovennevnte vann, så høyt stemt som han måtte finne for godt og å benytte det på hvilken måte han for kvernens drift måtte finne hensiktsmessig og gavnlig. – Gården Gill i Oddernes sogn 7. juni 1809.

Til vitterlighet		
Claus Gården	Åsulf Larsen	Tellef Christensen Gill
holdt i pennen	holdt i pennen	

Det ovennevnte forplikter jeg meg i alle deler å oppfylle
Kristiansand 7. juni 1809

N W Luth Jæger

Betalt tinglesingen med 64 skilling
og justisfondet 8 skilling
til sammen tre ort

Rested (sorenskriverens signatur)

Publisert i retten på Odde høstting 18. oktober 1809, i justisprotokollen ekstrahert, og i tinglysingsprotokollen ord for ord innført, folio 274 – bevitner

Rested (sorenskriverens signatur)

Kilden på originalspråket

Jeg underskrevne Tellef Christensen Gill af Oddernæs Sogn, gjør hermed Vitterlig: At have Bøxlet leiet og fæsted, ligesom ieg herved bøxler, Leyer og fæster, til Eyeren af Qværnebruket ved Oddernæs Præstegaard Hr. Lieutenant Niels Winther Luth Jæger i Christianssand, hans Frue, Arvinger og efterkommende Eyere; Dam og stemrettighed over Vandet Kyr=Kiøn der Ligger i min Gaard Giills og i gaarden Sødahls udmarker eller Skov; forsaavidt som ieg eyer i samme. – Og da velbemeldte Hr. Lieutenant Jæger haver rigtig betalt mig den herfor akkorderede Bøxel Fire Rigsdaler, saae naar attermeldte Hr. Lieutenant Jæger, hans Arvinger og efterkommende Eyere, aarlig til hver Michaelie betaler mig eller mine Efterkommere Tree Rigsdaler, saae skal Hr. Lieutenant Jæger og efterkommende Eyere af bemeldte Qvernebrug, have frie og eene Rettighed, til alle Aarets tider og uden minste indsigelse fra Gaarden Giills Eyerer Side, at holde ovenmeldte Vand, saae høyt stemt som han maatte finde for godt og at benytte det paa hvad maade han for Qværnens Drivt maatte finde hensigtmæssigt og gavnligt. – Gaarden Gill i Oddernæs Sogn den 7de Junij 1809. –

Til Vitterlighed
Claus Gaarden Osul Larsen
holdt i Pennen holdt i Pennen

Tellef Christensen Gill

Foranmeldte forbinder ieg mig i alle dele at opfyle
Christiansand den 7de Junij 1809

N W Luth Jæger

Betalt Tinglæsningen med
64 s. og Justits Fondet 8 s.
tilsamen tre ort
Rested

Publiceret inden Retten paa Odde Høsteting den 18de October 1809 i Justits protocollen
extraheret [og] i Tinglysnings protocollen ordlydende indført fol. 274 – testerer
Rested

Originalbrevet finnes i Gårdsarkiv for Gill, nå i Privatarkivsamlings, dep. 1160, boks 1 nr.
29, Statsarkivet i Kristiansand. Avskrift (tinglyst) i Mandal pantebok 8a, fol. 274a,
Statsarkivet i Kristiansand.

Kilde 5.3: Kontrakt om rett til å lede vannet fra Salvestjønn i ny trasé til Kyrjtjønn 15. september/16. oktober 1810

Oversettelse

I anledning av at herr løytnant Jæger har av Skråstad gårds oppsittere tilhandlet seg eiendoms- og bruksrett over den såkalte Salvestjønn, som hittil har hatt sitt løp om Gill, og han for å bruke og benytte dette vann til sitt møllebruks drift på Oddernes, må bringe det over med renner og gravning, fra dalen det nå løper i til neste dal søndenfor, hvorved det kommer til å løpe over en del av min skog og slåttén nordenfor Kyrjtjønn, har jeg med herr løytnanten sluttet slik avtale og kontrakt:

Jeg Tellef Christensen, eier av gården Gill i Oddernes sogn, gir herved herr løytnant Nils Winther Luth Jæger i Kristiansand, hans frue, arvinger og etterfølgende eiere av møllebruket på Oddernes, rett og rettighet til å lede og la løpe gjennom min eiendom, det vann som kunne fra Skråstads skog bringes til Kyrjtjønn, på de vilkår: at i slåttemyren nordenfor Kyrjtjønn, kastes eller graves en grøft eller dike hvorigjennom vannet kan løpe, fra fjellet hvor vannet kommer ned og nærmeste vei til Kyrjtjønnen, og at herr løytnant Jæger og etterfølgende eiere årlig til meg og mine etterkommere betaler 3 riksdaler – sier tre riksdaler – som betales rundt mikkelsmessetider (29. september).

Gården Gill i Oddernes sogn 15. september 1810.

Til vitterlighet
Cornelius Corneliusen Møller
Tore Ånensen Kjetså

Tellef Christensen Gill

Det ovenstående forbinder jeg meg til i alle deler å oppfylle,
Kristiansand 16. oktober 1810

N W Luth Jæger

Tinglesingen 2 ort 16 skilling
Justisfondet 8 skilling
Til sammen tre ort betalt

Rested (sorenskriverens signatur)

Publisert i retten på Odde høstting 18. oktober 1810, i justisprotokollen ekstrahert og i panteboken ord for ord innført på folio 353.- Bevitner

Rested (sorenskriverens signatur)

Kilden på originalspråket

J anledning af at Hr. Lieutenant Jæger har af Skraastad gaards Opsiddere Tilhanlet sig Eyendoms og Brugs Rætt over den saakaldede Salves=Kiøn, som hidindtil har havt sit Løb om Giill; og han for at bruge og benytte dette Vand til sit Møllebrugs Drivt paa Oddernæs, maae bringe det over med Render og gravning, fra den Dahl hvorie det nu Løber og hen i neste Dahl sønden for, hvorved det Kommer til at løbe over en deel af min Skov og slaatten norden for Kyrkiøn; har ieg med Hr. Lieutenanten sluttet saadan Akkord og Contract.

Jeg Tellef Christensen, Eyer af gaarden Giill i Oddernæs Sogn, giver herved Hr. Lieutenant Niels Winther Luth Jæger i Christianssand, hans Frue, Arvinger og efterkommende Eyere af Møllebruket paa Oddernæs, Rætt og Rettighed til at Lede og lade løbe igiennem min Eyendom, det Vand som kunne fra Skraastads Skove bringes i Kyrkiønne, paa de Vilkaar:

At i slaatte=Myren norden for Kyrkiøn, kastes eller graves en grøvt eller dige hvorigiennem Vandet kan løbe, fra Fieldet hvor vandet kommer ned og nærmeste Vey til Kyrkiønnen, og at Hr. Lieutenant Jæger og efterkommende Eyere, aarlig til mig og mine Efterkommere betaler 3 Rdr. Siger Tree Rigsdaler *Danske*, og samme ærlægger Michaelie Tider.-
Gaarden Giill i Oddernæs Sogn den 15de September 1810.-

Til Vitterlighed
Cornelius Corneliussen Møller
Thore Aanensen Kiedsaæ

Tellef Christensen Gill

Ovenstaaende forbinder ieg mig til i alle dele at opfylde –
Christiansand den 16de October 1810

N W Luth Jæger

Tinglæsningen 2 ort 16 s.
Justitsfondet 8 s.
til sammen tre Ort betalt
Rested

Publiceret inden Retten paa Odde Høsteting den 18 October 1810, i Justits protokollen
extraheret og i Pantebogen ordLydende indført paa fol. 353.- *Testerer*

Rested

Originalbrevet finnes i Gårdsarkiv for Gill, nå i Privatarkivsamlingen, dep. 1160, boks 1 nr. 32, Statsarkivet i Kristiansand. Avskrift (tinglyst) i Mandal pantebok 8a, fol. 353a-b, Statsarkivet i Kristiansand.

Litteraturliste

- Alver, Bente Gullveig (1971): *Heksetro og trolldom. Et studie i norsk heksevæsen*, Oslo.
- Bagøien, Anne Aure (1973): "Oddernes i eldre jernalder (500-600 e.v.t.). Et forsøk på rekonstruksjon" i *Agder Historielags årsskrift* nr. 51, Kristiansand.
- Bagøien, Anne Aure (1976): "Kan det ha vært et høvdingedømme på Otrunes i eldre jernalder?" i *Agder Historielags årsskrift* nr. 54, Kristiansand.
- Beckmann, Jørgen, Asbjørn Kloster og Erik Peersen (1997): *Lærerguide. Jægersberg natur- og kultursti*, kompendium utgitt av Kristiansand Katedralskole, Midt-Agder Friluftsråd og Skogselskapet i Vest-Agder, Kristiansand.
- Ekeland, T.B. m.fl. (red.) (1948): *Oddernes kirke gjennom 900 år*, Kristiansand.
- Fjermeros, Karl (1948): "Runesteinen", i T.B. Ekeland m.fl. (red.), *Oddernes kirke gjennom 900 år*, Kristiansand.
- Helle, Knut (1974): *Norge blir en stat 1130-1319*, Oslo.
- Knirk, James (1990): "Runesteinen", i Erik Peersen m.fl. (red.), *Oddernes kirke 950 år*, Kristiansand.
- Knirk, James E. (1993): "Runesteinen ved Oddernes kirke i Kristiansand", i *Universitetets Oldsaksamling, Årbok 1991/1992*, Oslo.
- Larsen, Jan Henning (1990): "Oddernes i førkristen tid", i Erik Peersen m.fl. (red.), *Oddernes kirke 950 år*, Kristiansand.
- Leewy, Karl (1980): *Kristiansands bebyggelse og befolkning i eldre tider* bd. 7, Kristiansand.
- Leewy, Karl (1981): *Kristiansands bebyggelse og befolkning i eldre tider* bd. 8, Kristiansand.
- Lidén, Hans-Emil (2002): "De middelalderske steinkirkene på Agder", i Hilde Inntjore (red.), *Agderkirken*, Skriftserien nr. 83, Høgskolen i Agder, Kristiansand.
- Løyland, Margit (1992): *Slagsmål, leiermål og bøtlagte egder 1600-1700*, Tingbokprosjektet, Oslo.
- Låg, Torbjørn (1999): *Agders historie 800-1350*, Kristiansand.
- Munksgaard, Jan Henrik (1990): "Kirkene på Oddernes", i Erik Peersen m.fl. (red.), *Oddernes kirke 950 år*, Kristiansand.
- Munksgaard, Oddvar (2000): *Boken om Kuholmen. Liv og lagnad i en gammel havn*, Kristiansand.
- Næss, Hans Eyvind (1984): *Med bål og brann. Trolldomsprosesser i Norge*, Oslo.

- Peersen, Erik m.fl. (red.) (1990): *Oddernes kirke 950 år*, Kristiansand.
- Peersen, Erik og Normann Liene (1996): *50 turer i Kristiansandsregionen*, Kristiansand.
- Rolfsen, Perry (1976): "Hustuffer, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder", i *Universitetets Oldsaksamling, Årbok 1972-1974*, Oslo.
- Rolfsen, Perry (1992): "Porten til Europa", i *Nytt fra Utgravningskontoret i Bergen* nr. 3, Bergen.
- Rolfsen, Perry (1993): "Runestein på vandring", i *Universitetets Oldsaksamling, Årbok 1991/1992*, Oslo.
- Rudjord, Kåre (1968): *Oddernes bygdebok. Gardshistorie*, Kristiansand.
- Rudjord, Kåre (1974): *Oddernes bygdebok. Bygdehistorie*, Kristiansand.
- Sandnes, Jørn (1990): *Kniven, ølet og æren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*, Oslo.
- Sigurðsson, Jón Viðar (1999): *Norsk historie 800-1300*, Oslo.
- Steen, Sverre (1941): *Kristiansands historie 1641-1814*, Oslo.
- Stylegar, Frans-Arne (1999): "Lið. Båtgraver og båtsymbolikk omkring Lindesnes", i *Agder Historielags årsskrift* nr. 75, Kristiansand.
- Stylegar, Frans-Arne (2000a): " "Knerrir kómu austan". Sørlandsk aristokrati fra folkevandringstid til høymiddelalder" i Bjørg Seland (red.), *Agder i fjern fortid*, Skriftserien nr. 72, Høgskolen i Agder, Kristiansand.
- Stylegar, Frans-Arne (2000b): "Tidlig jordbruk i det sørligste Norge", i *Agder Historielags årsskrift* nr. 76, Kristiansand.
- Sødal, Terje (1995): "Samfunnsforholdene på 1600-tallet. Differensiering eller egalitet?" i *Agder Historielags årsskrift* nr. 71, Kristiansand.
- Sødal, Terje (1996): *Sosial ulikhet på Agder ca. 1600-1700. Oddernes, Søgne, Åseral – en lokalsamfunnsanalyse*. Hovedoppgave i historie, Bergen.

Trykte kilder

Diplomatarium Norvegicum bd. I-XXII (1847-1992), Kristiania/Oslo.

Hodne, Kåre Oddleif (red.) (1986): *Grågå's Stavanger stifts og domkapitels jordebok ca. 1620*, Kristiansand.

Norske Rigs-registranter bd. I-XIII (1861-1891), Kristiania.

Oppslagsverk

Fladby, Rolf, Steinar Imsen og Harald Winge (1974): *Norsk historisk leksikon*, 2. utgave, J.W. Cappelens Forlag, Oslo.

Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo og Erik Simensen (1993): *Norrøn ordbok*, 4. utgåve, Det Norske Samlaget, Oslo.

Kalkar, Otto (1881-1918): *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*, bd. I-V, København.

Steinnes, Asgaut og Eirik Vandvik (1989): *Latinsk ordbok*, 3. utgåve, Det Norske Samlaget, Oslo.

Historisk kart over Odderneset

Stiplet/streket linje markerer kommunegrenser etter Lundsidsens innlemmelse i Kristiansand kommune i 1921

Navn i parentes markerer nedlagte gårder og stedsnavn som er gått ut av bruk

